TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİNLER TARİHİ BİLİM DALI

ZERDÜŞTÎLİKTE MELEK İNANCI

Yüksek Lisans Tezi

Adnan GÜNEŞ

Ankara-2019

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİNLER TARİHİ BİLİM DALI

ZERDÜŞTÎLİKTE MELEK İNANCI

Yüksek Lisans Tezi

Adnan GÜNEŞ

Tez Danışmanı

Prof. Dr. MEHMET KATAR

Ankara-2019

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİNLER TARİHİ BİLİM DALI

Adnan GÜNEŞ

ZERDÜŞTÎLİKTE MELEK İNANCI

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Mehmet KATAR

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Adı ve Soyadı	İmzası
1- Prof. Dr. Mehmet Katar	
2- Prof. Dr. Nuri Adıgüzel	
3- Doç. Dr. Cemil Kutlutürk	
4-	
5-	

Tez Savunması Tarihi

09.07.2019

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Prof. Dr. Mehmet KATAR danışmanlığında hazırladığım **"Zerdüştîlikte Melek İnancı (Ankara.2019)"** adlı yüksek lisans tezimdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

Adnan GÜNEŞ

16.07.2019

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER ..... **I**

ÖNSÖZ ..... **IV**

KISALTMALAR ..... **VII**

GİRİŞ **1**

A. Araştırmanın Konusu, Amacı, Kapsamı ve Yöntemi **4**

B. Araştırmada Kullanılan Kaynaklar **6**

C. Avesta Külliyatına Genel Bir Bakış **8**

D. Melek İnancı **15**

1. Kelime ve Terim Anlamı 16
2. Meleklerin Özellikleri 19
3. Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam'da Melek İnancı 21

BÖLÜM I: ZERDÜŞTÎLİKTE BİRİNCİL DERECEDEKİ MANEVİ VARLIKLAR

1. Ameşa Spentalar **40**

a. Vohu Manah 51
b. Aşa Vahişta 56
c. Kşatra Vairya 62
d. Spenta Armaiti 66
e. Haurvatat ve Ameretat 71

2. Spenta Mainyu **75**

BÖLÜM II: ZERDÜŞTÎLİKTE İKİNCİL VE ÜÇÜNCÜL DERECEDEKİ MANEVİ VARLIKLAR

1. İzedler (Yazatalar)..... 82

a. Azer (Atar)..... 85

b. Mitra..... 89

c. Sraoşa..... 93

d. Raşnu..... 96

e. Aşi..... 97

f. Geuş Taşan..... 100

g. Geuş Urvan..... 103

h. Geuş (Drvaspa)..... 104

i. Ardvi Sura Anahita..... 106

j. Apam Napat..... 110

k. Tiştriya..... 112

l. Haoma..... 113

m. Airyaman..... 115

n. Behram..... 116

o. Çisti..... 117

p. Daena..... 119

q. Naryusang..... 120

r. Mah..... 121

s. Vayu..... 121

t. Bad 123

u. Ram 124

2. Fravaşiler 125

SONUÇ 133

KAYNAKÇA 137

ÖZET 147

ABSTRACT 148

ÖNSÖZ

Bu çalışmada kadim İran dini Zerdüştîliğin melek inancı inceleme konusu yapılmaktadır. Sami kökenli dinlerin kutsal metinlerine göre melek; uçabilen, arşı taşıyan, hızlı hareket eden, insan şekline girebilen ve insanüstü formda ve kudrette yaratılan varlık olarak tasvir edilmektedir. İnsanüstü bir yapıya ve kudrete sahip olan bu varlık, Tanrı'ya sorgusuz sualsiz itaat etmekte ve bu amaçla O'nun iradesinin ve kâinata yönelik tasarruflarının icrasını gerçekleştirmektedir. Bu kapsamda onların en temel görevi, Tanrı ile insanoğlu arasında elçilik yaparak O'nun emirlerini seçilmiş kimselere iletmek ve insanların dua ve yakarışlarını da O'na bildirmektir. Aynı zamanda bu varlık, elçilik görevi yanında insanlara yol göstererek onları iyiye yönlendirmek, şeytana karşı gökleri ve varlık âlemini korumak, tabiattaki olayları kontrol etmek gibi işlevleri de ifa etmektedir.

Yukarıda tanımını yapmaya çalıştığımız melek veya meleksi varlıklara dair inanışlar, Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam'da açık bir şekilde görülmektedir. Sami kökenli dinler dışındaki pek çok dinde de Tanrı adına maddi ve manevi âlemde tasarrufta bulunan, elçilik, yol göstericilik ve koruyuculuk gibi görevleri yerine getiren meleklere ya da meleksi özellikler gösteren varlıklara inanma, önemli bir yer tutmaktadır. Bu önemine rağmen Dinler Tarihi alanında melekleri konu edinen çalışmalar son derece sınırlı sayıda kalmış veya sadece Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam gibi dinlerin melek inancı akademik bir çalışmada ele alınmış, ancak başta Zerdüştilik olmak üzere diğer dinlerin bu tür inanışlarına dair bir çalışma yapılmamıştır. Oysa Batıda yapılan çalışmalarda, Zerdüştilikte melek inancının oldukça önemli bir yer teşkil ettiği ve hatta Yahudiliğin melek inancının şekillenmesinde Zerdüştiliğin önemli bir rolünün bulunduğu iddia edilmiştir. Bu ciddi iddialara rağmen Türkiye'de Zerdüştiliğin melek inancının ele alınmamış olması sebebiyle bu dinin melek inancını yüksek lisans tezi olarak çalışmaya karar verdik. Ancak Zerdüştiliğin kutsal metin külliyatı ve

Zerdüşti gelenekteki melek inancının bir yüksek lisans tezinde ele alınamayacak kadar kapsamlı olması sebebiyle tezimizi erken dönem Zerdüşti kutsal metni olan Avesta ile sınırlı tutmaya karar verdik.

Tezimizin giriş kısmında kelime ve terim anlamıyla melek kavramını ve meleklerin özelliklerini ele almaya çalıştık. Ardından Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam gibi dinlerin melek inancına kısaca temas ettik. Birinci bölümde Avesta külliyatında zikredilen Zerdüştîliğin birinci derecedeki manevi varlıkları olan Ameşa Spentaları melek anlayışı çerçevesinde ele alıp incelemeye çalıştık. Bu çerçevede Ameşa Spentalar olarak ifade edilen Vohu Manah, Aşa Vahişta, Kşatra Vairya, Spenta Armaiti, Haurvatat, Ameretat adlı varlıkların ve süreç içinde bu varlık grubuna dâhil edilen Spenta Mainyu adlı varlığın mahiyet ve özelliklerini ortaya koymaya çalıştık.

İkinci bölümde ise yine Avesta külliyatında zikredilen Zerdüştîlikte ikinci ve üçüncü derecedeki manevi varlıklar olan İzedleri ve Fravaşileri inceleme konusu yaptık. Bu kapsamda Azer, Mitra, Sraoşa, Raşnu, Aşi gibi önemli görülen bazı İzedleri ve koruyucu varlıklar olan Fravaşileri tanımlayıp bunların Tanrı Ahura Mazda'ya göre konumlarını, özelliklerini ve onun adına yapmış oldukları iş ve faaliyetleri belirttik. Ayrıca süreç içerisinde bu varlıklara dair ortaya çıkan algı değişikliklerini de ortaya koymaya çalıştık. Sonuç kısmında ise Zerdüştîlikte melek inancı bağlamında ele alınan bu varlıklar hakkında elde ettiğimiz tespitleri ortaya koymaya çalıştık.

Tez konumuzu incelerken öncelikle Avesta metinlerinin İran'da ve Batı dünyasında yapılan çevirilerini kullanmaya ve bu suretle erken dönem Zerdüştiliğin melek inancını özgün kaynaklardan yararlanarak ortaya koymaya çalıştık. Ayrıca Batı ülkelerinde, İran'da ve ülkemizde konuyla ilgili yapılmış olan çalışmalar ve ikincil kaynaklardan da yararlanma yönüne gittik. Elde ettiğimiz bu materyalleri Dinler Tarihinin temel metodu olan tarihî (kronolojik) ve deskriptif metotla ele aldık ve objektif bir biçimde değerlendirmeye çalıştık.

Çalışmamda akademik ve ilmi birikimi ile bana yol gösteren, tezimi satır satır okuyup değerli katkılarda bulunarak zenginleştiren ve her türlü sıkıntı ve zorluğa karşı beni motive ederek bu çalışmayı tamamlamama vesile olan danışmanım Sayın Prof. Dr. Mehmet KATAR hocama sonsuz teşekkürler ediyorum. Tezimi hazırlama sürecinde desteğini esirgemeyen Bingöl Üniversitesi Rektör Başdanışmanı ve İlahiyat Fakültesi Dekanımız Sayın Prof. Dr. Hakan OLGUN'a, tezimin şekillenmesinde ve kaynak temininde yardımını esirgemeyen Sayın Doç. Dr. Mehmet ALICI'ya şükranlarımı arz ediyorum. Araştırma ve kaynak temini amacıyla İran'da bulunduğum süreçte bana yardımcı olan Farhang JAHANBAKHSH Bey'e, Fravahar Yayınlarına teşekkür ediyorum. Çalışmamı hazırlarken kaynak paylaşımında bulunan Sayın Mahmut POLAT'a tezimi okuma zahmetinde bulunan ve çalışmama katkı sağlayan değerli dostlarım Sayın Arş. Gör. Arif GÖREN'e, Sayın Muhammet ZUHUR'a ve kardeşim H. Mehmet GÜNEŞ'e teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca tezimi hazırlama sürecinde sabır ve fedakârlık gösterip yanımda duran ve bana destek veren sevgili eşime sonsuz teşekkür ediyorum.

KISALTMALAR

Av.: Avesta, Avesta dili

b.y.: Basım yeri yok

bkz.: Bakınız

c. ed.: Cilt Editörü

c.: Cilt

çev.: Çeviren

E.B.: Encyclopaedia Britannica

E.İ.: Encyclopaedia İranica

e.t: Erişim Tarihi

ed.: Editör

et al.: And other people

Far.: Farsça

G.: Grekçe

h.: Hicri

HA.: Horde Avesta

Hrst.: Hıristiyanlık

İng.: İngilizce

İsl.: İslam

M.Ö.: Milattan önce

M.S.: Milattan sonra

not.: Notlandıran

Peh.: Pehlevice

s.: Sayfa

Sa.: Sanskritçe

sad.: Sadeleştiren

sy.: Sayı

şrh.: Şerh eden

T.: Türkçe

Tah.: Tahminî

TDV.: Türkiye Diyanet Vakfı

tfs.: Tefsir eden

thk.: Tahkik eden

tlf.: telif eden

trans.: Translator

trc.: Tercüme eden

ts.: tarihsiz

V.: Volume

v. dğr.: ve diğerleri

vb.: ve benzeri

Vd.: Vendidad

Vs.: Visperad

y. y.: Yanınevi yok

Y.: Yesna

Yay. haz.: Yayına hazırlayan

YG.: Gatha

YH.: Yedi Bölümlü Yesna (Yesna Haptanghaiti)

Yt.: Yeşt

GİRİŞ

M.Ö. 2000'li yıllarda Karadeniz'in kuzeyinden (Karpatlar ile Kafkasya arasında kalan bölgeden)[1] ya da Rusya'nın güneyinden İran ve Hindistan'a doğru göç eden Ariler (Aryanlar),[2] süreç içerisinde bu coğrafyalara yerleşmişlerdir. İran ve Hindistan'a göç eden Ariler, baskın olan kültürleriyle yerleştikleri bölgenin yerli halkı ve kültürü ile kaynaşarak her iki bölgede de yeni dini geleneklerin ortaya çıkmasına vesile olmuşlardır.[3] Oluşan bu dini geleneklerde, politeist bir tanrı anlayışı ön plana çıkmış ve başta Mitra, Anahita, Haoma (Saoma), Airyaman, Vayu gibi birtakım tanrılara ve bu tanrılarla ilişkili olan yerde ve gökte bulunan bazı doğal fenomenlere tazimde bulunulmuştur.[4] Yaklaşık olarak M.Ö. 7. yüzyılda politeist bir tanrı anlayışına sahip dini yapının egemen olduğu İran'da ortaya çıkan Zerdüşt (tah. M.Ö. 660-583), halkı tek ve her şeyin yaratıcısı olarak tanıttığı Tanrı Ahura Mazda'ya inanmaya çağırmış ve toplumda "iyi düşünce, iyi söz, iyi davranış" ilkelerini esas alan kapsamlı bir ahlâk anlayışını tesis etmeye çalışmıştır.

---

[1] Arilerin anavatanı için bkz. Mirchea Eliade, *Dinsel İnançlar Ve Düşünceler Tarihi: Taş devrinden Eleusis Mysteria'larına*, c. 1, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2003, s. 233.

[2] Ariler (Aryanlar) göçle birlikte iki ayrı kola ayrılıp iki farklı gelenek inşa ettikleri için çalışmamızda bu kadim topluluğun inancından, panteonundan söz ederken Ari yahut Aryan yerine Hint-İran ifadesini kullanmayı tercih ettik.

[3] Mary Boyce, *Zertoştiyan: Baverha ve Adab-ê Dini-yê Anha*, trc.: Asker Behrami, İntişarat-e Kaknos, Tahran 1395, s. 24. (Aryanların göç tarihi konusunda farklı görüşler olduğundan konu dışı bir tartışmaya mahal vermemek adına yaklaşık bir tarih vermekle yetiniyoruz. Detaylı bilgi için bkz. Jalaleddin Ashtiani, *The İdeal of Man: Analysis of İdeas; Zarathushtra*, trns. Mamak Nourbakhsh, Sherkat-e Sahami-e Enteshar, Tahran 1380/2002, s. 28-32).

[4] Maneckji N. Dhalla, *Zoroastrian Theology: From the Earliest Times to the Present Day*, y.y., New York 1914, s. 5.

Zerdüştîliğin[5] en eski kutsal metin olan Gatha'da Zerdüşt'ün telkin ettiği tek tanrıcı öğretide Tanrı Ahura Mazda yanında Spenta Mainyu, Vohu Manah, Aşa Vahişta, Kşatra Vairya, Spenta Armaiti, Haurvatat, Ameretat, Sraoşa, Aşi, Atar, Geuş Taşan ve Geuş Urvan

[5] Tarihsel süreçte, kadim İran dini için farklı isimler kullanılmıştır. Bu isimlerin en eskisi Zerdüşt'ün kullandığı Aşa'nın (doğruluk) takipçileri anlamındaki *Aşavan* ya da *Aşa dini*'dir. Zerdüşt sonrası dönemde, özellikle Sâsânî döneminde kadim İran dinini adlandırmak için Aşavan yerine Mazda tapıcılığı anlamında *Mazdayesna* ya da *Mazdaperestî* isminin kullanıldığı görülmektedir. Batı'daki modern çalışmalarda ise Zerdüşt'e atfen *Zoroastrianism,* yani *Zerdüştîlik* ismi yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Bunun yanında İslam coğrafyasında, bu din için, *Zerdüştîlik* şeklindeki adlandırma ile birlikte Zerdüştî din adamlarının unvanı olan moğu (magu/moğ) kelimesinden kaynaklandığı tahmin edilen *Mecûsîlik* adı da kullanılmaktadır. Ancak Şehristani'nin *Milel ve Nihal*'i gibi bazı İslam kaynaklarında *Mecusilik* ifadesinin, Zerdüşt dini dâhil diğer bütün İran dinleri için çatı bir isim olarak kullanıldığı görülmektedir. Günümüzde ise İran'da yaşayan bu dinin inanırları, dinlerini "en iyi din" anlamına gelen *Din-î Behî* olarak adlandırmakta ve kendilerini de *Zertoştî* olarak tanıtmaktadır. Hindistan'a göç edenler ise kendilerini *Parsi* olarak tanıtmaktadırlar. Bundan dolayı bazı batılı yazarlar Zerdüşt dinini adlandırmak için *Parsizm* ifadesini kullanmaktadır. Bütün bu adlandırmalar göz önünde bulundurulduğunda *Aşavan* ve *Mazdayesna* ifadelerinin sadece bir dönemi kapsaması, İslam kaynaklarında *Mecusiliğin* çatı bir isim olarak bütün kadîm İran dinleri için kullanılması, *Din-i Behî*'nin yerel kalması ve özellikle Batı'da yapılan çalışmalarda *Zoroastrianism* ifadesinin kullanılması sebebiyle akademik camiada *Zerdüştîlik* adı, diğer isimlendirmelere göre daha çok kullanılmakta ve kabul görmektedir. Bu durum bir dini, o dinin kurucusu ya da peygamberinin adıyla tanıtan anlayıştan kaynaklanmaktadır. Ancak bu tarz adlandırmaların söz konusu dinin öğretisini tam olarak yansıtmadığı, dolayısıyla Zerdüştîlik adının da Zerdüştî öğretiyi tam olarak karşılayamadığı ifade edilmektedir (detaylı bilgi için bkz. Mehmet Alıcı, *Kadim İran'da Din: Monteizm'den Düalizm'e Mecusi Tanrı Anlayışı*, Ayışığı Kitapları, İstanbul 2012, s. 3-15; Mehmet Alıcı, "Zerdüşt'ten günümüze Mecusilik/Zerdüştîlik", *Doğudan Batı'ya Düşüncenin Serüveni,* ed.: Bayram Ali Çetinkaya, c.ed.: Ali Osman Kurt, İnsan Yayınları, c. 1, İstanbul 2015, s. 774-776; Muhammed b. Abdülkerim eş-Şehristânî, *Dinler ve Mezhepler Tarihi*, çev.: Muharrem Tan, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2014, s. 202-205; Abdullatif Harputî, *Kelam Tarihi*, sad. ve not.; Muammer Esen, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2005, s. 95-101; Hervé Rousseau, *Dinler: Tarihi ve Sosyal İncelemeler*, çev.: Osman Pazarlı, Remzi Kitabevi, İstanbul 1970, s. 160).

gibi birtakım soyut isimlerden de bahsedilmektedir. Zerdüştîliğin en eski kutsal metni olan Gatha'da zikredilen bu isimlerin aslında, tek tanrı anlayışı bağlamında Ahura Mazda'nın yardımcıları ya da onun birer niteliğini temsil eden meleksi varlıklar olduğuna işaret eden bilgiler bulunmaktadır.

Zerdüşt sonrası dönemde şekillenen Gatha dışındaki diğer Avesta metinlerinde Ameşa Spentalar ve İzedler (Yazatalar) gibi genel isimlerle adlandırılan yukarıda isimlerini zikrettiğimiz varlıklar yanında Fravaşiler de meleksi varlıklar statüsünde değerlendirilmektedir. Avesta külliyatında Ameşa Spentalar, İzedler ve Fravaşiler adlı manevi varlıkların Tanrı Ahura Mazda'nın egemenliğinde ve emrinde oldukları, bu amaçla onun adına maddi ve manevi âlemde birtakım faaliyetler yürüttükleri dile getirilmektedir. Bu kapsamda söz konusu varlıkların, Tanrı ile insan arasında elçilik görevini yerine getirdikleri, dini öğretileri insanlara bildirerek onları doğru inanca yönelttikleri ifade edilmektedir. Aynı zamanda bu varlıkların, kötü insanlar ve kötülüğün temsilcisi olan divlere (daeva)[6] karşı mücadele ederek yerde ve gökte doğruluğu tesis etmek; iyi insanları korumak, gözetmek ve onların mutlu bir yaşam sürmelerini sağlamak gibi birtakım vazifeleri de yerine getirdikleri zikredilmektedir.

Yukarıda zikrettiğimiz işlevleri yerine getiren söz konusu meleksi varlıkların, Zerdüşt'ün Gatha'da tesis etmeye çalıştığı tek tanrı anlayışın, sonradan oluşturan metinlerde

[6] Divler, iyi ile kötü arasında tercihte bulunacakları zaman kötülüğü tercih ederek iyinin karşısında durmuş şeytansı varlıklar olarak zikredilmektedir (bkz. YG. 30: 6). Div (Daeva) kelimesi, Hint Aryanları tarafından tapılan tanrılar için kullanılırken (bkz. İbrahim Purdavud, *Gatha: Kohenterin Bahş-i Avesta*, İntişarat-i Esatir, Tahran 1389, s. 520) Zerdüştîlikte hiçbir zaman tanrıyı adlandırmak için kullanılan bir ifade olmamıştır (bkz. Irach J. I. Taraporewala, *Zerdüşt Dini: Zerdüşt'ün Gathaları, Üç Unutulmuş Din –Mitraizm, Maniheizm, Mazdakizm*, çev. Nice Damar, Avesta Yayınları, İstanbul 2002, s. 20). Bundan dolayı Zerdüştîlikte divler, tüm kötülük, zarar ve olumsuzlukların kaynağı Angra Mainyu (Ehrimen) için çalışan ve onun yardımcıları olan şeytani yaratıklar olarak kabul edilmiştir (bkz. YG. 32: 5; Cihangir Oşîderî, *Dânişnâme-i Mazdayesna: Vajename-i Tovzih-i Ayîn-i Zertoşt*, Neşr-i Merkez, Tahran 1394, s. 21).

bir dönüşüme uğraması sebebiyle birtakım tanrısal özelliklerle donatıldıkları ve böylece kendilerine kurbanlar sunulan yarı tanrısal birer figür gibi algılandıkları görülmektedir. Ancak bu durumun Zerdüşt öncesi dini geleneğin etkisiyle oluştuğu, bu varlıklara sunulan kurbanların Tanrı Ahura Mazda'yı memnun etmek ve tanrısal yardımın gerçekleşmesini sağlamak amacıyla yerine getirildiği ve özünde bu varlıkların birer tanrı değil, Tanrı Ahura Mazda'nın yardımcıları, hizmetkârları olduğu ifade edilmektedir. Bu sebeple yarı tanrısal gibi algılansalar da Ameşa Spentalar, İzedler ve Fravaşiler olarak adlandırılan varlıkların melek ya da meleksi özelliklere sahip oldukları savunulmaktadır. Dolayısıyla başta Ameşa Spentalar olmak üzere, İzedler ve Fravaşilerin, Zerdüştîlikteki Tanrı inancından sonra en önemli teolojik mesele olan melek inancının oluşmasını sağlayan manevi varlıklar oldukları açık bir biçimde ortaya çıkmaktadır.

A. Araştırmanın Konusu, Amacı, Kapsamı ve Yöntemi

Bu çalışmanın konusu, kadîm İran dini Zerdüştîliğin melek inancı'dır. Bu kapsamda, Zerdüştîlerin kutsal kitabı Avesta'da zikredilen kutsal ölümsüzler olarak tanıtılan Ameşa Spentalar; ikiz ruhlardan iyiyi temsil eden ve süreç içinde Ameşalara dâhil edilen Spenta Mainyu; övülmeye değer varlıklar olarak tanıtılan İzedler (Yazatalar) ve koruyucu güçler olarak tanıtılan Fravaşiler ele alınacaktır.

Yukarıda bahsettiğimiz bu manevi varlıkların Zerdüşt sonrası dönemde birtakım teolojik dönüşümlere maruz kalması sebebiyle melekleri mi yoksa başka birtakım varlıkları mı ifade ettiği hususunda bir belirsizlik bulunmaktadır. Tezimizde, yukarıda bahsettiğimiz varlıkların mahiyeti ile ilgili belirsizliği gidermek maksadıyla Avesta külliyatı çerçevesinde bu varlıkların nasıl tanıtıldıklarına bakılacaktır.

Zerdüşt'ün öğretilerinin, onun ölümünden günümüze kadar birtakım değişimlere uğradığı bilinmektedir. Yaşanan bu değişimleri daha sağlıklı bir biçimde tahlil edebilmek için Zerdüştîliği belli bazı dönemlere ayırıp incelemek gerekmektedir. Bu kapsamda ilk

dönem, Zerdüşt'ün yaşadığı ve Avesta adlı kutsal kitabın en önemli kısmı olan Gatha'nın derlendiği zaman aralığı, yani Zerdüşt veya Gatha dönemi olarak tanıtılmaktadır. İkinci dönem ise Zerdüşt'le ilişkilendirilip meşruiyet kazandırılan Avesta'nın Gatha dışındaki diğer metinlerinin oluştuğu Avesta ilahiyatı dönemi olarak adlandırılmaktadır. Sonraki dönemleri de Avesta'nın yorumlandığı Zend (ya da Sâsânî) dönemi ve modern dönem Zerdüştîliği olarak adlandırmak mümkün gözükmektedir.

Çalışmamız, Zerdüşt'e ait olduğu kabul edilen Gatha'dan başlayıp Gatha sonrasında Zerdüşt'e isnat edilerek kaleme alınan Avesta'nın diğer metinleri ile sınırlandırılacaktır. Bu nedenle Sâsânî dönemi ve bu dönemde din adamları tarafından kaleme alınan Bundehişn, Dinkerd gibi Zend tarzı Pehlevice kutsal metinler, çalışmamızın kapsamına dâhil edilmeyecektir. Ancak gerekli yerlerde bu metinlerden hareketle günümüz Zerdüştîliğinde ortaya atılan birtakım görüşlere yer verilecektir.

Zerdüştîlikte melek inancı adlı bu çalışma, giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde araştırmanın konusu, problemi, amacı, yöntemi, içeriği ve kaynakları hakkında bilgi verildikten sonra Avesta külliyatındaki kitaplar, Zerdüşt sonrası manevi varlık yahut melek düşüncesi bağlamında kronolojik olarak kısaca tanıtılmaktadır. Daha sonra melek kavramının kelime ve terim anlamları, meleklerin özellikleri ve çeşitli dinlerde melek düşüncesi ele alınmaktadır.

Birinci bölümde, Avesta külliyatında Ameşa Spentalar adlı varlık grubu ve süreç içinde bu gruba dahil edilen Spenta Mainyu adlı manevi varlıklar hakkında bilgi verilmektedir. Bu bağlamda tek tanrı anlayışına sahip olduğu kabul edilen Zerdüştîlikte söz konusu varlıkların, Tanrı Ahura Mazda'ya göre konumları, özellikleri ve onun adına maddi ve manevi âlemde yapmış oldukları faaliyetler ele alınmaktadır. Ayrıca sahip oldukları özellikler ve işlevler çerçevesinde melek olup olmadıkları tahlil edilmektedir.

İkinci bölümde Avesta'da İzedler olarak adlandırılan Azer, Mitra, Sraoşa, Raşnu, Aşi ve benzeri manevi varlıklar ve Fravaşiler adlı varlık grubu ele alınmaktadır. Bu kapsamda

Avesta külliyatında bu varlıkların, Tanrı Ahura Mazda'ya göre konumları, özellikleri ve onun adına yapmış oldukları faaliyetler açıklanmaktadır. Aynı zamanda bu varlıkların özellikleri ve işlevleri bakımından melek olarak tanımlanabilir olup olmadıkları hususunda değerlendirmelerde bulunulmaktadır.

Sonuç kısmında Ameşa Spentalar, İzedler ve Fravaşiler hakkında elde edilen bilgiler ışığında değerlendirmelerde bulunulmaktadır. Bu çerçevede Avesta'da zikredilen varlıkların melek ya da meleksi varlıklar şeklinde tanımlanıp tanımlanmayacaklarına dair tespitler ortaya konulmaktadır.

Çalışmamızda tarihî (kronolojik) ve deskriptif metot esas alınacak ve Zerdüştîliğin melek anlayışı ile bu anlayıştaki gelişim ve değişimler tarihi seyir içerisinde ele alınacaktır. Bu çerçevede Zerdüştiliğin kutsal metinleri içerisinde en erken kaleme alınan Gatha ile daha sonraki süreçte kaleme alınan Avesta'nın diğer metinlerindeki melek algısı ve bu iki metin arasındaki değişim, tarihi seyri içerisinde ortaya konacaktır. Tespit edilen veriler betimleyici bir biçimde ortaya konulacak ve zaman zaman karşılaştırmalarda bulunulacaktır. Böylece bu metinlerde söz konusu varlıkların zaman içerisinde oluşan gelişim ve değişimlerini görme imkânı hâsıl olacaktır.

B. Araştırmada Kullanılan Kaynaklar

Bu çalışmada Zerdüştîlikte Tanrı Ahura Mazda dışında zikredilen varlıklarla ilgili tespit ettiğimiz soru ya da sorunlar, birincil kaynaklar esas alınarak tahlil edilecektir. Bu sebeple melek hususunun Zerdüştîlikteki yerini analiz etmek ve tanımlamak için başta Gatha metni olmak üzere Avesta'nın diğer metinleri temel referansımız olacaktır. Çalışmamızda kutsal metinler için kullanacağımız kaynaklar; *The Gathas of Zarathushtra and The Other*

Old Avestan Texts,[7] *The Gathas of Zarathushtra,*[8] *Gatha: kohenterin-i bahş-i Avesta,*[9] *Yesna,*[10] *Yeştha,*[11] *Vendidad*[12]*, Visperad,*[13] *Horde Avesta: Cuzv-i Ez Nâme-i Mînu-i Aveste,*[14] *Avesta: Kohenterin-i Surudha ve Metinha-i İranî,*[15] *Avesta: Kohenterin-i Gencine-i Mektubê İran-i Bastan,*[16] *Bergerden-i Gatha,*[17] adlı eserler olacaktır. Bunun dışında *Avesta: Zerdüşt'ün Kutsal Metinleri,*[18] *Zerdüşt'ün Gathaları: Zerdüşt'ün Öz Şiirleri,*[19] *Gatha Ba Maani*[20] gibi Gatha çevirilerine de gerektiğinde bakılacaktır.

Yukarıda zikrettiğimiz kutsal metinler ve çevirileri yanında Zerdüştîlikle ilgili yapılan bazı akademik çalışmalar da ikincil kaynaklarımızı oluşturacaktır. Bu kapsamda İbrahim Purdavud *Yad-daştha-i Gatha* (Tahran 1381), Cihangir Oşîderî *Dânişnâme-i Mazdayesna* (Tahran 1381), Celaleddin Aştiyani *Zertoşt: Mazdayesna ve Hukumet* (Tahran 1394), Jalaleddin Ashtiani *Zarathushtra* (Tahran 2002), Mihrî Bakırî *Dinha-i İran-i Bastan* (Tahran 1385), Jale Amuzgar *Tarih-i Esatir-i İran* (Tahran 1393), Jale Amuzgar ve Ahmet Tefezzuli *Ustûre-i Zındegi-yê Zertoşt* (Tahran 1389), Mihrdad Bahar *Edyan-i Asyayi*

[7] Helmut Humback (çev.), Heidelberg 1991.

[8] Stenley Insler (çev.), E. J. Brill, Leiden 1975.

[9] İbrahim Purdavud (çev. ve şrh), İntişarat-i Esatir, Tahran 1389.

[10] İbrahim Purdavud (çev.), Ali Rıza Keyani ve İhsan M. (Yay. Haz.), www.tarikhfa.com, 1392.

[11] İbrahim Purdavud (çev. ve tfs.), İntişarat-i Esatir, Tahran 1394.

[12] İbrahim Purdavud (çev.), Ali Rıza Keyani, İhsan M. (Yay. haz.),www.tarikhfa.com, 1392.

[13] İbrahim Purdavud (çev.), Ali Rıza Keyani, İhsan M. (Yay. haz.), www.tarikhfa.com, 1392.

[14] Purdavud, İbrahim (tfs. ve tlf.), *Horde Avesta: Cuzv-i Ez Nâme-i Mînu-i Aveste*, İntişarat-i Esatir, Tahran 1386.

[15] Celil Dusthah (çev. ve thk.), İntişarat-i Murvarid, Tahran 1394.

[16] Haşim Rezi (çev. ve Şrh), İntişarat-i Behcet, Tahran 1394.

[17] Rüstem Şehzadi (çev.), İntişarat-i Fravahar, Tahran 1393.

[18] James Darmesteter (çev.), Türkçeye Çev: Fahriye Adsay, İbrahim Bingöl, Avesta yay. İstanbul 2014.

[19] Ali Nihad Tarlan (çev.), Sühület Matbaası İstanbul 1935.

[20] Ervad Kavasji Edalji Kanga (çev.), Jenaz Printers, Bombay 1997.

(Tahran 1390), Ali Ekber Caferî *Zertoşt ve Din-i Behî* (Tahran 1385), Ali Ekber Caferî *Peyam-i Zertoşt,* (Tahran 1361), Ferheng Mihr *Felsefe-i Zertoşt*: *Did-i Nû ez Din-i Kohen* (Tahran 1381), Maneckji N. Dhalla *Zoroastrian Theology: From the Earliest Times to the Present Day* (New York 1914), Mary Boyce *Çekide-i Tarih-i Kîş-i Zertoşt* (Tahran 1998), Mary Boyce *Zertoştîyan: Baverha ve Adab-i Dini-yi Anha* (Tahran 1381), İrach J. I. Taraporewala *Zerdüşt Dini* (İstanbul 2011) gibi eserlerden yararlanacağız.

Tezimizde batılı araştırmacılar yanında ülkemizde Zerdüştîlik ile ilgili yapılan akademik çalışmalardan da istifade edeceğiz. Bu kapsamda Mehmet Alıcı *Kadim İran'da Din: Monoteizmden Düalizme Mecusi Tanrı Anlayışı* (İstanbul 2012) İskender Oymak *Zerdüştlük: İnanç İbadet Adetler* (Elazığ 2003), Asiye Çakmak *Zerdüşt'ün Hayatı ve Öğretisi* (İstanbul 2004), Hayrettin Kızıl *Mecusilikte Ateş Sembolü* (Diyarbakır 2014), Mahmut Polat *Günümüz İran Zerdüştîliği Üzerine Bir Araştırma* (Yüksek Lisans/Adana 2013), Mehmet M. Meçin *Gatalara Göre Zerdüşt* (Yüksek Lisans/Diyarbakır 2013) adlı çalışmaları gerekli yerlerde başvuracağımız ikincil kaynaklar olacaktır.

C. Avesta Külliyatına Genel Bir Bakış

Zerdüştîliğin erken dönem kutsal kitabı olan, asıl doktrin ve gelenek anlamına gelen Avesta (Av. *Upastavaka*, Peh. *Abestag*);[21] *Yesna, Yeştha, Vendidad, Visperad* ve *Horde Avesta* olmak üzere beş kitaptan meydana gelmektedir. Zerdüşt dönemine ait en eski metin olan Gatha ise sonradan yazılan Yesna kitabına dâhil edilmiş bulunmaktadır. Beş kitaptan meydana gelen Avesta külliyatının Gatha dışındaki metinleri, dilsel açıdan hem Gatha'dan hem de birbirinden farklı olması sebebiyle Zerdüşt'ün ölümünden sonra din adamları tarafından, Zerdüşt'e isnat edilerek farklı dönemlerde yazıldığı düşünülmektedir. Bu sebeple

[21] Mehmet Alıcı, "Mecusîlik", *Dinler Tarihi El Kitabı*, ed.: Baki Adam, Grafiker Yayınları, Ankara 2015, s. 248.

Avesta külliyatı, "Eski Avesta" ve "Yeni Avesta" olmak üzere ikiye ayrılmakta ve bu külliyatın Yesna ile Yeştler[22] adlı kitapları Eski Avesta; diğer kitapları ise Yeni Avesta metni sayılmaktadır.[23]

Avesta külliyatının ilk kitabının adı olan Yesna kelimesi, "övgü, hamd, yakarış, dua, kutsama, perestiş, tapınma, ibadet, namaz, ayin" gibi anlamlara gelmektedir. Bu kelime; yezd, İzed (Yazata) ve Yeşt gibi kelimelerle aynı kökten türemekte ve benzer anlamlara gelmektedir.[24] Eski Avesta metni olan ve 72 fasıldan (hat)[25] oluşan **Yesna** kitabı, Zerdüşt'ün ölümünden sonra Gatha,[26] Yesna Heptanghaiti[27] ve "Hom Yeşt, Sroş Yeşt, Bagan Yeşt"[28] gibi bazı Yeşt bölümlerinin bir araya getirilmesiyle meydana gelmiştir.[29] Bu kitap; Tanrı Ahura Mazda ile Ameşa Spentalar, İzedler ve Fravaşiler gibi manevi varlıklara yapılan övgü

---

[22] Yeştler, Gatha ve Yesna Heptannghaiti'den sonra Yesna'dan önce yazılan en eski metin olarak tanıtıldığı için Eski Avesta metni sayılmaktadır (İbrahim Purdavud (çev. ve tfs.), *Yeştha*, c. 1, İntişarat-i Esatir, Tahran 1394, s. 38).

[23] Bunun için bkz. Alıcı, *Kadim İran'da Din*, s. 93; Alıcı, "Zerdüşt'ten Günümüze Mecusilik/Zerdüştîlik", s. 777-778.

[24] Oşîderî, s. 511; Nimet Yıldırım, "Zerdüşt'ün Kutsal Kitabı Avesta", *Şarkiyat Mecmuası Dergisi*, sy. 18, 2011, s. 164-165. (Yesna, Yezd, İzed, Yazat, Yeşt gibi kelimeler, tapmak, tazim, takdim ve övgüde bulunmak anlamına gelen *yaz* kökünden türemektedir. Bu sebeple zikredilen kelimeler ayrı anlamlandırılmakla birlikte yakın anlamlıdırlar. Bkz. Mehmet Alıcı, "Yezdan", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 43, 2013, s. 512).

[25] Avesta külliyatındaki kitapların bölümleri ya da fasılları birbirinden farklı isimlerle adlandırılmaktadır. Bu kapsamda kısımlar, Yesna'da *hat (Haiti, Ha)*, Yeştha'da *yeşt*, Vendidad'da *fergerd*, Visperad'da *kerde* şeklinde ifade edilmektedir.

[26] 28-34. hat ile 43-51. ve 53. hat.

[27] 35-42. hat.

[28] 1-27. hat ile 52. ve 54-72. hat.

[29] William W. Malandra, "Yasna," *EI.*, http://www.iranicaonline.org/articles/yasna, 30.09.2018; Oşîderî, s. 511-512; Arman Arien, *Nigareha-i Ahura-i*, Neşr-i Movc, Tahran 1395, s. 7; Alıcı, "Mecusîlik", s. 249.

ve kutsamaları konu edinmektedir.[30] Aynı zamanda bu eser, kurban ayinlerinde ve günlük ibadetlerde okunan duaları da içermektedir.[31]

Yesna kitabında yer alan **Gatha**, Zerdüşt'e Tanrı Ahura Mazda tarafından bildirildiğine inanılan sözleri içeren en eski kutsal metin sayılmaktadır.[32] 17 fasıldan (hat) meydana gelen Gatha, kendi içinde beş bölüme ayrılmakta ve her bir bölüm "ilahi" anlamına gelen "Gah" ya da "Gas" olarak ifade edilmektedir.[33]

Gatha, tanrı ve ahiret inancı gibi temel inanç esasları yanında dünya hayatına dair birtakım kurallar ve ahlaki öğretileri de konu edinmektedir. Gatha'da, Zerdüşt'ün topluma benimsetmeye çalıştığı tanrı anlayışı, yeterince net olmasa da tek tanrıcılıktır. Nitekim Gatha'nın geneline bakıldığında Zerdüşt'ün Ahura Mazda dışında farklı tanrılar edinmeyi ve onlara tapınmayı reddettiği görülmektedir.[34] Bu tanrı inancının yanında yarı tanrısal yahut meleksi özelliklere sahip birtakım varlıklardan da söz edilmekte ve bu varlıklar "Ahuralar"[35] olarak adlandırılmaktadır. Gatha'da Ahuralar olarak adlandırılan, ancak Gatha

[30] Mehmet M. Meçin *Gatalara Göre Zerdüşt* (Yüksek Lisans Tezi/Dicle Üniversitesi 2013), s. 64.

[31] Prods Oktor Skjærvø, *Introduction to Zoroastrianism*, Cambridge University Press, Cambridge 2005, s. 57.

[32] Purdavud, *Gatha*, s. 81-88; Haşim Rezi (çev. ve şrh.), *Avesta: Kohenterin-i Gencine-i Mektubê İran-i Bastan*, İntişarat-i Behcet, Tahran 1394, s. 103-105, 236; Alıcı, "Mecusîlik", s. 249.

[33] Oşîderî, s. 402; Yıldırım, s. 164.

[34] Menijeh Moşirî, *Firaz u Furud-i Mektubha-i Fikrî der İran-i Bastan*, İntişarat-i Hocesteh, Tahran 1393, s. 63.

[35] Ahuralar kelimesi, "saygı gösterilmeye layık varlıklar, büyükler, reisler, komutanlar" (Purdavud, *Gatha*, s. 147, 149) ya da melekler şeklinde tercüme edilmekte (Purdavud, *Gatha*, s. 454, 460) ve "Mazda'nın koruyucu melekleri" yahut "Mazda'nın yardımcıları" olarak tanıtılmaktadır (Dhalla, s. 26). Bu tabirin Ameşa Spentaları işaret ettiğini söyleyenler olduğu gibi (Dhalla, s. 26) İzedleri ifade ettiğini dile getirenler de bulunmaktadır (Mary Boyce, *A History of Zoroastrianism*, V. 1, E.J. Brill, Leiden/Köln 1975, s. 195). Gatha 30: 9'da "…Aşa ve diğer Ahuralar…" ve 31: 4'te "… Armaiti, Aşi ve diğer Ahuralar…" şeklinde geçen Ahuralar tabirinin, kime işaret ettiği açıkça belirtilmese de Gatha'daki kullanıma göre melek ya da meleksi varlıklar olan Ameşa

sonrası metinlerde Ameşa Spentalar ve İzedler (Yazatalar)[36] olarak tanıtılan bu varlıklar, insanları doğruluğa yöneltmeleri ve kötülüğe karşı korumaları sebebiyle[37] Tanrı Ahura Mazda adına tasarrufta bulunan kudret sahibi varlıklar şeklinde telakki edilmektedir.[38]

Gatha'da Ahuralardan bağımsız olarak zikredilen Spenta Mainyu'nun, süreç içerisinde Zerdüştî düşüncedeki değişimle birlikte meleksi varlıklar olan Ameşa Spentalar grubunun bir üyesi haline geldiği ifade edilmektedir.[39] Gatha'ya göre Spenta Mainyu, hem Tanrı Ahura Mazda'nın yaratıcı niteliği görünümündeki hem de ona itaat eden ve onun yardımcısı konumundaki bir varlık olarak zikredilmektedir. Dolayısıyla bu metinde Spenta Mainyu, Tanrı'nın yaratıcı vasfı görünümünde olması sebebiyle yarı tanrısal bir varlık gibi algılansa da onun maddi ve manevi âlemde yerine getirdiği fonksiyonlara bakıldığında meleksi bir varlık şeklinde tasvir edildiği görülmektedir.

Avesta külliyatının Yesna kitabında yer alan başka bir metin, Yedi bölümlü Yesna anlamına gelen **Yesna Heptanghaiti** yahut yedi **Heft Hat**'dır. Bu metnin, dil ve üslup açısından Gatha'dan farklı olması sebebiyle Zerdüşt'ün ölümünden kısa bir süre sonra din adamları tarafından yazıldığı dile getirilmektedir.[40] Gatha'da Ahuralar olarak ifade edilen

---

Spentalar ve İzedleri (Yazataları) ifade ettiği anlaşılmaktadır (Bunun için bkz. Ashtiani, *Zarathushtra*, s. 181-184; Alıcı, *Kadim İran'da Din*, s. 81-83).

[36] Zerdüşt sonrası dönemde oluşturulan metinlerde, Gatha'da zikredilen "Vohu Manah, Aşa Vahişta, Kşatra Vairya, Spenta Armaiti, Haurvatat ve Ameretat" adındaki varlıklar için Ameşa Spentalar; "Sraoşa, Aşi, Atar, Geuş Taşan ve Geuş Urvan" adındaki varlıklar için ise İzedler (Yazatalar) ifadesi kullanılmaktadır. Biz de Gatha sonrası ortaya çıkan bu adlandırmaları, Zerdüştîlikteki manevi varlıkları sınıflandırmaya katkı sağladığı için tezimizin bölümlerini isimlendirmede esas aldık.

[37] YG. 28: 1-3; 30: 9; 31: 4.

[38] Mary Boyce, "Aməša Spənta", *EI.,* http://www.iranicaonline.org/articles/amesa-spenta-beneficent-divinity, e.t: 11.03.2018; Oşîderî, s. 148.

[39] R. C. Zaehner, *The Dawn and Twilight of Zoroastrianism*, G. P. Putnam's Sons, New York 1961, s. 45.

[40] Oşîderî, s. 486; Alıcı, *Kadim İran'da Din*, s. 94; Meçin, 63.

varlıklar, Yedi Bölümlü Yesna'da Ameşa Spentalar[41] ve İzedler[42] gibi isimlerle adlandırılarak iki ayrı meleksi varlık grubu şeklinde zikredilmektedirler. Bunun yanında bu metinde, Ameşa Spentalar ve İzedler yanında yeni bir varlık grubu olan Fravaşilerden ilk defa bahsedilmekte[43] ve bu varlıkların tümü övülmektedir.[44] Yedi bölümlü Yesna adlı metin, övgü ve tapınma eyleminde merkezî bir konuma sahiptir.[45] Nitekim bu metinlerde Zerdüştî ayinlerde merkezi öneme sahip olan ateş övülmekte ve ateşin temsil ettiği Azer izedine Ameşa Spentalara denk bir önem atfedilmektedir.[46]

Avesta külliyatındaki ikinci kitabın adı olan **Yeşt** kelimesi, "tapınma, yakarış, övgü" gibi anlamlara gelmekle birlikte genellikle "sadece Tanrı Ahura Mazda ve Ameşa Spentalara övgü" anlamında kullanılmaktadır. Yeştha (Yeştler) adlı kitap, Gatha ve Yedi bölümlü Yesna'dan sonraki en eski metin sayılmakta ve Avesta külliyatının önemli bir parçasını teşkil etmektedir. Şiirsel bir dille yazılan Yeştler, uhrevi kurtuluş amacıyla Tanrı'ya ve diğer manevi varlıklara yapılan duaları konu edinmektedir.[47] 21 bölümden oluşan bu kitabın her bir bölümünün başta Ahura Mazda olmak üzere Ameşa Spentalara ve İzedlere adanması sebebiyle her Yeşt, onlardan birinin adıyla anılmaktadır.[48]

---

[41] YH. 35: 1; 37: 4; 39: 3; 41: 1, 6.

[42] YH. 37; 2; 41: 3.

[43] YH. 37: 3.

[44] Meçin, s. 63.

[45] William W. Malandra, "Yasna", *EI.*, http://www.iranicaonline.org/articles/yasna, e.t: 30.09.2018.

[46] Yesna Heptanghaiti adlı metinde Gatha'dan farklı olarak Ameşa Spentalar yanında ateş ile temsil edilen Azer'e (Atar) daha fazla vurgu yapılmaktadır. Bu kapsamda bir İzed olarak kabul edilen Azer için özel bir bölüm (36. Yesna) tahsis edilmektedir. Bu bölümde Azer, Tanrı Ahura Mazda'nın tezahürü (YH. 36: 2-3), elçisi (YH. 36: 6) olarak tanıtılmakta, övülmekte (YH. 36: 5) ve ona kutsiyet atfedilmektedir (bkz. YH. 36: 1).

[47] Purdavud, *Yeştha*, c.1, s. 38; Oşîderî, s. 512-513; Yıldırım, s. 165.

[48] bkz. Purdavud, *Yeştha*, c.1, s. 1/2-1/3; Meçin, s. 64. (Birinci yeşt, Ahura Mazda'yı övmeye adanan *Hürmüz Yeşt*'tir. İkinci yeşt, Ameşa Spentalara adanan *Heften Yeşt*'tir. Üçüncü Yeşt, Aşa'ya adanan *Urdibeheşt Yeşt*'tir.

Yeştlerde Zerdüşt tarafından reddedilen ve Gatha'da zikredilmeyen *Mitra, Haoma, Veretraghna* gibi Hint-İran tanrıları ile *Ardvi Sura Anahita, Drvaspa* gibi Zerdüşt öncesi İran tanrıları, tanrısal varlık konumundan çıkarılarak övülen ve kurban sunulan[49] birer izede dönüştürülmüştür.[50] Bundan dolayı Yeştler, Zerdüşt öncesi mitolojinin Avesta ilahiyatına dâhil edildiği, Zerdüşt öncesi tanrıların birer izede dönüştürelerek meşru kılındığı ilk metin olarak telakki edilmiştir.[51]

Avesta'nın üçüncü kitabı olan **Vendidad**, "divleri reddeden yasa", "divler aleyhine kanun" anlamına gelmektedir. 22 fasıldan (*fergerd*) meydana gelen Vendidad, Ahura Mazda ile Zerdüşt arasında geçen diyaloglar şeklinde kurgulanmıştır. Bu kitap, dinsel hukuk ve kanunlar hakkında başlıca meseleleri içermekle birlikte kötülüğe karşı mücadele yollarını ve kötülüğün kaynağı olan Angra Mainyu'nun (Ehrimen)[52] nihai yenilgisini konu edinmektedir. Aynı zamanda bu eser, günahlardan arınma, divlerin sebep olduğu maddi-manevi kirlilikten kaçınma yolları ve temiz bir yaşam için gerekli ilkeleri ele almaktadır.[53]

Avesta külliyatının dördüncü kitabı olan **Horde Avesta** (*Hortek Avestak,* Küçük Avesta); Yesna, Yeşt, Visperad ve Vendidad kitaplarında bulunan günlük dua ve ibadetler

---

Diğer yeştler de benzer şekilde Ameşaların ve bazı izedlerin isimleri ile adlandırılmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Oşîderî, s. 512-513).

[49] *Anahita* için bkz. (Yt. 5: 17); *Mitra* için bkz. (Yt. 10: 1).

[50] Hintze, "Yašts", *EI.*, http://www.iranicaonline.org/articles/yashts ; Oşîderî, s. 22.

[51] Rezi, *Avesta,* s. 325-331; Alıcı, *Kadim İran'da Din*, s. 96-97.

[52] Gatha'da Angra Mainyu olarak zikredilen figür, Gatha Sonrası Avesta metinlerinde Angra Mainyu (Ehrimen) olarak zikredilmektedir. Ehrimen, Kötülüğün kaynağı ölümün ve bütün divlerin efendisi, yaratıcısı ve babası (Vd. 19: 1, 43), kötü yönetici ve düşman olarak tanıtılmaktadır (bkz. HA. 2. bölüm).

[53] William W. Malandra, "Vendīdād", *EI.*, http://www.iranicaonline.org/articles/vendidad, e.t: 18. 05. 2018; Purdavud, *Yeştha*, C.1, s. 1/1; Oşîderî, s. 471; Alıcı, *Kadim İran'da Din*, s. 97-98; Alıcı, "Mecusîlik", s. 250; Xanna Omerxali "Zerdüşt ve Avesta", *Avesta: Zerdüştîlerin Kutsal Metinleri*, İng. çev.: James Darmesteter, T. çev.: Fahriye Adsoy, Avesta Yayınları, 2014, s. 21; Yıldırım, s. 167; Meçin, s. 65-66.

ile ilgili metinlerin bir araya getirilmesiyle oluşturulan derleme bir kitaptır. Bundan dolayı bu eser günlük ibadetler, dini bayramlar ve benzeri uygulamalar için okunan temel dua koleksiyonu olarak tanıtılmaktadır.[54] Bu eserde Ahura Mazda; her türlü ihsanda ve cömertlikte bulunan,[55] yaratılanları koruyan ve kötülüğün kaynağı Angra Mainyu'ya (Ehrimen) karşı yardım istenilen[56] en yüce Tanrı olarak tanıtılmaktadır.[57] Ayrıca Horde Avesta'nın *Pençgâh* (beş ilahi) adlı bölümünde Ameşa Spentalar, İzedler ve Fravaşiler ve bunların temsil edildiği sular, bitkiler, yeryüzü, güneş, ay ve yıldızlar için okunan günlük dualar bulunmaktadır.[58] Bayramlarda icra edilen namaz benzeri ibadetlerin genel adı olan *Aferingân* adlı bölümde ise Tanrı Ahura Mazda'ya adanan kurbanlar ve ayinlerde okunan dualar ele alınmaktadır.[59] Övgü, tazim ve dua anlamına gelen *Niyayiş* adlı bölümde bulunan her kısım ise bir izedin adıyla anılmakta ve her kısımda başta ilgili ized olmak üzere diğer manevi varlıklar övülmektedir.[60] *Si Rûze-i kuçek* ve *Si Rûze-i Bozorg* adlı bölümlerde ise yılın her bir ayı ve ayın her bir günü başta Ahura Mazda olmak üzere, Ameşa Spentalar ve bazı İzedlerin adıyla anılmakta, her ay ve gün ile ilgili varlıklar övülmektedir.

[54] William W. Malandra, "Khordeh Avestā", *EI.*, http://www.iranicaonline.org/articles/khordeh-avesta, e.t: 18. 05. 2018; Rezi, *Avesta*, s. 469; Purdavud, *Yeştha*, C.1, s. 1/1; Oşîderî, s. 255; Alıcı, *Kadim İran'da Din*, s. 97-98; Alıcı, "Mecusîlik", s. 250; Meçin, s. 65.

[55] HA. 3: 2; 5: 18.

[56] HA. 2: 1.

[57] HA. 5: 1; 10: 9.

[58] Bkz. HA. 10-14. bölüm.

[59] Bkz. HA. 17-20. bölüm; Oşîderî, s. 117-117.

[60] Bkz. HA. 5-9. bölüm (Azer'e *Ateş niyayiş*, Anahita'ya *aban niyayiş*, Mah izedine *mah niyayiş*, Mitra'ya *mihr niyayiş* adlı bölümler adanmıştır).

Avesta'nın son kitabı olan **Visperad** "bütün önderler, efendiler, koruyucular" anlamına gelmektedir.[61] 24 fasıldan (*kerde*) oluşan bu kitabın Yesna'da zikredilen dini törenlerde ve bayramlarda okunan duaların derlenip birleşmesiyle oluştuğu ifade edilmektedir.[62] Bu sebeple eser, Yesna'da geçen Zerdüştî takvimdeki beş temel dini bayramda (*Gahanbar*) okunan dualar ile Ahura Mazda ve diğer varlıklara yapılan duaları ve adakları içermektedir.[63] Bu kapsamda Visperad'da Tanrı Ahura Mazda ile birlikte Ameşa Spentalar, İzedler, Fravaşiler, Zerdüşt ve bütün iyi varlıklar övülmekte,[64] kötülüğün kaynağı Angra Mainyu (Ehrimen) ve onun taraftarı olan divler ise yerilmektedir.[65]

D. Melek İnancı

Çalışmamızın bu başlığı altında melek kavramının kelime ve terim anlamı ile ilgili ortaya atılan görüşler ve tanımlamalar verildikten sonra meleklerin yapısı, özellikleri Tanrı'ya göre konumları ve O'nun adına yerine getirdikleri faaliyetleri hakkında bilgi verilecektir. Daha sonra Yahurdilik, Hıristiyanlık ve İslam gibi dinlerin melek inancı ele alınacaktır.

---

[61] William W. Malandra, "Visperad", *EI.*,, http://www.iranicaonline.org/articles/visperad, e.t: 18.05.2018; Rezi, *Avesta*, s. 296-300; Oşîderî, s. 477-478; Yıldırım, s. 166.

[62] Purdavud, *Yeştha*, C.1, s. 1/1; Oşîderî, s. 478.

[63] Malandra, "Visperad", *EI.*, http://www.iranicaonline.org/articles/visperad, e.t: 18.05.2018; Alıcı, *Kadim İran'da Din*, s. 98; Alıcı, "Mecusîlik", s. 250; Omerxali, s. 21.

[64] Vs. 9: 4-7.

[65] Vs. 24: 3.

1. Kelime ve Terim Anlamı

Melek kelimesinin kökeni hakkında üç farklı görüş bulunmaktadır. Bunlardan birincisine göre melek kelimesi Arapça "güç, kuvvet, otorite, hükümdarlık" anlamına gelen milk (mülk) kelimesinden türemekte ve "hükmeden, yöneten, tasarrufta bulunan, kudret sahibi varlık" anlamına gelmektedir.[66] Aynı kökten geldiği ifade edilen melekût[67] kelimesi de sözlüklerde hem dünyevî iktidar, hükümdarlık ve saltanatı hem de ruhlar, melekler ve semavi varlıklar âlemini ifade etmek için kullanılmaktadır.[68] Nitekim Kur'an-ı Kerim'de "göklerin ve yerin melekûtu"[69] ya da "her şeyin melekûtu"[70] şeklindeki ifadelerde geçen melekût kelimesi; Allah'ın kudretine ve egemenliğine işaret etmenin yanında, bu ilahi gücü gökte ve yerde tesis etmekle görevli varlıklar olan melekleri ifade etmek için de kullanılmaktadır.[71]

Meleklere izafe edilen ve ilahi hükümdarlık anlamına gelen melekût kelimesi, Allah'ın yeryüzünde kendi sıfatlarıyla tasarrufta bulunması sebebiyle ilahi sıfatlarla özdeş görülmektedir.[72] Bu durumda meleklerin de Allah'ın sıfatlarını temsil ettiği sonucu ortaya çıkmaktadır. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de "çok kudretli, Allah katında güvenilir olan ve itaat

---

[66] Rağıb el-İsfahanî, *Müfredat: Kur'an Kavramları Sözlüğü*, çev.: Abdulbaki Güneş - Mehmet Yolcu, Çıra Yayınları, İstanbul 2012, s. 1010-1012; Serdar Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yayınları, İstanbul 1995, s. 847; Murat Serdar, "Hıristiyanlık ve İslam'da Meleklerin Varlık ve Kısımları (Angelojik Bir Mukayese Denemesi)", *Bilimname XVII*, 2009/2, s. 142.

[67] Melekût kelimesi için bkz. Fuat Aydın, "Melekût", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 29, 2004, s. 45.

[68] İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 2005, s. 1993; Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, Bahar Yayınları, İstanbul 1996, s. 754.

[69] En'am, 6/75; A'raf, 7/185.

[70]Müminun, 23/88; Yasin, 36/83.

[71] Nihat Azamat, "Melekût", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 29, 2004, s. 47; İlhan Kutluer, *Yitirilmiş Hikmeti Ararken*, İz Yayınları, İstanbul 2011, s. 559.

[72] Aydın, s. 46.

edilen"[73] varlık şeklinde nitelenen Cebrail'in "Allah'ın gücü, kudreti"[74] olarak yorumlanması, Allah'ın sıfatlarının melekler tarafından temsil edildiğini göstermektedir. Ayrıca Kur'an-ı Kerim'de melekler için "işleri yönetenler",[75] "canları şiddetle çekip alanlar"[76] şeklindeki ifadelerin olması, meleklerin Allah adına varlık alemine hükmeden ve orda birtakım faaliyette bulunan güçlü varlıklar olduğuna işaret etmektedir.

Melek kelimesinin kökeniyle ilgili ikinci görüşe göre bu kelime, Arapça "elçi olarak göndermek, mesaj, risale" gibi anlamlara gelen "*el-e-ke*" ya da "*le-e-ke*" kelimesinden türemekte[77] ve Allah ile kul arasında aracı olan varlık anlamını ifade etmektedir. Üçüncü görüşe göre ise melek kelimesi, İbranice *göndermek* anlamına gelen "*lakh*" kökünden türeyen "*mal'akh*" kelimesinden gelmektedir.[78] İbranicedeki kökeninden hareketle melek, "Tanrı'nın arzusunu yerine getirmek üzere gönderilen haberci, elçi" ya da "Tanrı ile insan arasında aracı" şeklinde tanımlanmaktadır.[79]

---

[73] Tekvîr, 81/19-21.

[74] *Tefsiru'l Menar*, c.1, s. 539.

[75] Zâriyât, 51/4; Nâziât, 79/4.

[76] Nâziât, 79/1.

[77] İbn Manzur, *Lisanu'l Arab*, Daru'l Mearif, Kahire h.1119, c.6, s. 4269, 3975; Mecduddin el-Firuzâbâdi, *el-Kâmûsu'l Muhît*, Daru'l Hadis, Kahire 2008, s. 1555; Mutçalı, s. 783; Serdar, s. 141-142.

[78] Bernard J. Barmerge, "Angels and Angelology", *Encyclopaedia Judaıca*, ed.: Fred Scolnik, V. 2, Thomson Gale USA 2007, s. 150. (*Mal'akh* ifadesi, Latincede insandan farklı tanrısal veya ruhsal elçi, haberci, yani melek anlamına gelen *angelus* (G. *aggelos*) kelimesi ile eş anlamda kullanılmaktadır. Ayrıca *angelus* yerine Latincede *legatus* ve daha genel kullanıma sahip *nuntius* kelimeleri de melek için zikredilmektedir. Ayrıca *angelos* kelimesi, İngilizcede *angel*, Fransızcada *ange*, Almancada *engel* şekline dönüşmüştür. Bkz. Hugh Pope, "Angels", *Newadvent.org*, http://www.newadvent.org/cathen/01476d.htm, e.t: 05.01.2018; Ali Erbaş, *Melekler Alemi: İlahi Dinlerde Melek İnancı*, Paradoks Yayınları, İstanbul 2012, s.19; Ali Erbaş, "1/2: Melek", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 29, s. 37).

[79] Erbaş, *Melekler Âlemi*, s.19.

Farsçada, melek kelimesine karşılık gelen ifade, *ferişte* kavramıdır. Bu kelime, "bir işi yapmak veya bir mesajı ulaştırmak için bir kişinin yanına gitmek, gönderilmek" anlamına gelen *firistâden* fiilinden türemekte ve "elçi, haberci, aracı" gibi anlamlara gelmektedir. Bu kapsamda ferişte kelimesi, Tanrı'nın emirlerini yerine getirmekle görevli, günahsız, insanüstü bir yapıya ve akla sahip göksel varlık olan meleği tanımlamak için kullanılmaktadır.[80] Bu sebeple bazı Türkçe sözlüklerde de melek, "ferişte, Tanrı ile insan arasında aracılık yaptığına ve nurdan olduğuna inanılan manevi varlık"[81] ya da "çeşitli şekillere girebilen, gözle görülmeyen, Allah'ın emirlerine tam itaat eden yaratık, ferişte" olarak tarif edilmektedir.[82]

Yukarıda verdiğimiz görüşler çerçevesinde meleklerin, kudret sahibi varlıklar ya da elçiler yahut Tanrı'nın emrini yürüten aracılar anlamına geldiği açık bir biçimde görülmektedir.[83] Nitekim kutsal metinlere göre meleklerin uçabilen, arşı taşıyan, hızlı hareket eden, insan şekline girebilen ve Tanrı adına yeryüzünde tasarrufta bulunan varlıklar şeklinde tasvir edilmeleri,[84] onların hükmeden, kudret sahibi varlıklar ve aynı zamanda Allah'ın emirlerini seçilmiş kimselere ileten elçiler olduğunu ortaya koymaktadır.

[80] Muhammed Moin, *Ferheng-i Farisî*, İntişarat-i Emir Kebir, Tahran 1382, c. 4, s. 4346; Hasan Enverî, *Ferheng-i Fişorde-i Sokhen*, İntişarat-i Sokhen, Tahran 1382, s. 1640-1641, 2282. (Söz konusu göksel varlıklar için, Sami dinlerdeki melekler ile Zerdüştîlikteki Ameşa Spentalar örnek olarak verilmektedir).

[81] Şükrü Halûk Akalın, *TDK Türkçe Sözlük*, TDK Yayınları, Ankara 2011, s. 1648.

[82] Doğan, s. 754.

[83] Bkz. Yaşar Çağbayır, *Ötüken Türkçe Sözlük*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2007, c. 3, s. 3123; A. Saim Kılavuz, *Anahatlarıyla İslam Akaidi ve Kelam'a Giriş*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2011, s. 281.

[84] Hicr, 15/51-58, 61-70; Zariyat, 51/24-34; Furkan, 25/22; Mu'min, 40/7; Yeşaya, 7: 2, 6; Matta, 28: 2-3.

2. Meleklerin Özellikleri

Yaratılış bakımından melek, "rüzgâr, soluk, yaşam prensibi" gibi anlamlara gelen ve ölümsüz ve gözle görülemez olduğuna inanılan[85] ruh ile benzerlikler taşımaktadır. Bu kapsamda bu iki kelimenin, bazı durumlarda birbirinin yerine de kullanıldığı görülmektedir. Nitekim Yahudilikte meleklere tabiattaki olayları kontrol eden ruhlar; Hıristiyanlıkta hizmetçi ruhlar; İslam'da Allah'ın emrindeki ruhlar denilmesi, Cebrail'in ruh kelimesiyle tanıtılması bu duruma kanıt teşkil etmektedir.[86] Ayrıca İslamî terminolojide melek kelimesinin, metafizik âlemdeki gök akılları ve nefisleri denilen soyut varlıklar için kullanıldığı da zikredilmektedir.[87]

Yukarıda zikredildiği gibi melek ile ruh arasında ölümsüz ya da görünmezlik özelliği bakımında bir ilişki kurulsa da meleği kendine özgü bir birtakım özellikleri bulunmaktadır. Sami kökenli dinlerde melekler, tanrısal iradenin gerçekleşmesini sağlayan, gökyüzünde ikamet eden ve çeşitli şekillere girebilen latif varlıklar olarak tasvir edilmektedir.[88] Bu kapsamda onların, Tanrı tarafından insanüstü bir biçimde nurdan yaratılmış, cinsiyet ve üreme özelliği bulunmayan bir yapıya sahip oldukları ve Tanrı'ya sorgusuz bir şekilde itaat ettikleri belirtilmektedir. Tanrı'ya sorgusuz itaat etme özelliğine sahip olmaları sebebiyle

[85] Mehmet Bayraktar, "Ruh (İsl.)", *İslamiyet-Hıristiyanlık Kavramlar Sözlüğü*, ed.: Mualla Selçuk, Halis Albayrak, Peter Antes, Richard Heinzmann, Martin Thurner, c. 2, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara 2016, s. 638-639; Martin Thurner, "Ruh (Hrst.)", *İslamiyet-Hıristiyanlık Kavramlar Sözlüğü*, ed.: Mualla Selçuk, Halis Albayrak, Peter Antes, Richard Heinzmann, Martin Thurner, c. 2, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara 2016, s. 639-640.

[86] Melek-Ruh ilişkisi için bkz. Erbaş, *Melekler Âlemi,* s. 21-28.

[87] Kutluer, s. 538.

[88] Durmuş Özbek, "Bugünkü Semavi ve İlahi Kitaplarda Melek ve Özellikleri", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 1990, s. 303.

meleklerin, Tanrı'yla seçilmiş insanlar arasında elçilik yaptıkları, O'nun adına maddi ve manevi âlemde tasarrufta bulundukları dile getirilmektedir.[89]

Maddi ve manevi âlemde Tanrı adına tasarrufta bulunan Melekeler, elçilik görevi yanında şeytanla mücadele kapsamında bazı faaliyetleri ifa etmektedirler. Bu çerçevede Tanrı'nın emrine uyan ve iyiliğin temsilcisi olarak tasvir edilen melek ile kötü karakterli ve kötülüğün kaynağı olarak tanımlanan şeytan arasında hem manevi âlemdeki hem de yeryüzü ve insanlar üzerindeki etkileri bağlamında sürekli bir savaş hali bulunmaktadır.[90] Bu mücadelede melekler, şeytanın kötülüğüne karşı insanları korumakta ve onlara doğru yolu göstermektedirler.[91] Meleklerin bu özellik ve işlevi; Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam'ın kutsal kitaplarında ele alınmaktadır. Buna göre Tevrat'ta (Tora)[92] meleklerin, insanların elinden tuttuğu,[93] onlara yol gösterdiği;[94] İncile'de[95] iyileri koruduğu, onlara yardım ettiği[96]

[89] Serdar, s. 141; Çağbayır, s. 3123.

[90] Yahudilik, Hırsitiyanlık ve İslam bağlamında melek-cin-şeytan ilişkisi için bkz. Erbaş, *Melekler Âlemi*, s. 29-52.

[91] Serdar, s. 141; Çağbayır, s. 3123.

[92] Çalışmamızda Yahudi kutsal metinleri olan Tevrat ve diğer kitapların çevirisi için Kitab-ı Mukaddes Şirketinin *Kutsal Kitap* (Kitab-ı Mukaddes Şirketi Yayınları,) adıyla yayınlamış olduğu eser, esas alınacaktır.

[93] Yaratılış, 19: 15-16.

[94] Yaratılış, 24: 40.

[95] Çalışmamızda Hıristiyan kutsal metinleri olan İnciller ve diğer kitapların çevirisi için Kitab-ı Mukaddes Şirketinin *Kutsal Kitap* (Kitab-ı Mukaddes Şirketi Yayınları,) adıyla yayınlamış olduğu eser, esas alınacaktır.

[96] Matta, 4: 1-11; 26: 53

ve kötüleri cezalandırdığı;[97] Kur'an-ı Kerim'de[98] ise insanlara esenlik için indikleri,[99] gözetici oldukları,[100] inanırlar için bağışlanma diledikleri ve kötülükten korunmaları için Allah'a dua ettikleri[101] zikredilmektedir. Dolayısıyla meleklerin, Tanrı adına tasarrufta bulunmaları kapsamında inanırların korunması ve onlara yardım edilmesi gibi hususlarda etkin bir role sahip oldukları görülmektedir. İslam'da "hafaza melekleri" olarak bilinen koruyucu meleklerden söz edilmesi de bu varlıkların koruyuculuk özelliklerine sahip olduklarını kanıtlamaktadır.

Yukarıdaki sıraladığımız bilgiler ışığında meleklerin; Tanrı'nın kudretini temsil eden, onun adına tasarrufta bulunan, Tanrı ile insan arasında aracı olan, insanları koruyan ve onlara yol gösteren varlıklar oldukları anlaşılmaktadır. Meleklerin bu özellik ve fonksiyonlar bağlamında bir sonraki başlıkta Yahudilik, Hıristiyanık ve İslam gibi dinlerin melek inancı ele alınacaktır.

3. Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam'da Melek İnancı

Melek inancı, tarihin derinliklerinde kaybolmuş dinlerden, günümüzün evrensel ve en fazla inanır kitlesine sahip olan Hıristiyanlık ve İslam gibi dinlerine kadar çeşitli dinlerde yer almaktadır. Bu kapsamda Hıristiyanlık ve İslam gibi dinler yanında Hıristiyanlığın

---

[97] Matta, 13: 41-42; 49-50.

[98] Çalışmamızda, Kur'an-ı Kerim meali için Diyanet İşleri Başkanlığının http://kuran.diyanet.gov.tr adresli resmi sitesindeki meal (http://kuran.diyanet.gov.tr/mushaf/kuran-tefsir-1/fatiha-suresi-1/ayet-1/diyanet-isleri-baskanligi-meali-1) esas alınacaktır. Ayrıca gerekli görülen yerlerde Muhammed Esed'in *Kur'an Mesajı:Meal-Tefsir*, (çev.: Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, İşaret Yayınları, İstanbul 2002) adlı Kur'an-ı Kerim çevirisine de bakılacaktır.

[99] 97/ Kadir, 4-5.

[100] 13/Ra'd, 11.

[101] 40/Mu'min, 7-9.

içerisinden çıktığı Yahudilikte de melek inancı bulunmaktadır. Çalışmamızın bu bölümünde melek inancının açıkça görüldüğü Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam'ın melek anlayışlarına değinilecektir.

a. Yahudilikte Melek Anlayışı

Kur'an'da vahye dayalı bir din olduğu ifade edilen Yahudilikte melek inancı bulunmaktadır. Bu dinde melekler, Tanrı tarafından yaratılan akıllar,[102] Tanrı'nın danışmanları, savaşçılar, mukaddesler, mesajcılar, ruhlar, gözcüler ve kutsallar topluluğu olarak adlandırılmaktadır.[103] Yahudi kutsal metinlerinde göksel mekânda ikamet eden[104] melekler, "Tanrı'nın oğulları"[105] ya da "Tanrı kulları" şeklinde tasvir edilmekte[106] ve iyi,[107] doğru karakterli,[108] bilge[109] ve iyi ile kötüyü ayırt edecek yetiye sahip[110] varlıklar olarak nitelendirilemektedir. Yahudi kaynaklarında farklı isim ve özelliklerle tanımlanan meleklerin yaratılış mahiyeti hususunda açık bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak meleklerden, Tanrı'nın sağında ve solunda bulunan ve emrime itaat eden ruhani varlıklar

[102] Yasin Meral, "İbn Meymun'a Göre Yahudilik'te İman Esasları" *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 52: 2(2011), s. 255-256.

[103] Bunun için bkz. Abdurrahman Küçük, Günay Tümer, M. Alparslan Küçük, *Dinler Tarihi,* Berikan Yayınları, Ankara 2014, s. 337; Ali Erbaş, "Melek Düşüncesinin Farklı İnançlardaki Tezahürleri", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 1996, S. 1, s. 113-114; Erbaş, *Melekeler Âlemi*, s. 78.

[104] Yaratılış, 21: 17; 22: 11, 15; Hakimler, 13: 20.

[105] Yaratılış, 6: 4; Eyüp, 1: 6; 2: 1.

[106] Mezmurlar, 103: 20-21.

[107] I. Samuel, 29: 9.

[108]II. Samuel, 19: 27.

[109] II. Samuel, 14: 20.

[110] II. Samuel, 14: 17.

şeklinde bahsedilmesi,[111] onların ruhtan yaratılmış varlıklar olabilecekleri algısını ortaya çıkarmaktadır. Bunun yanında meleğin ateşin içinden Musa'ya görünmesi[112] ve meleğin alevle birlikte göğe yükselmesi[113] gibi ifadeler, onların ateşten yaratılmış olabilecekleri ihtimalini gündeme getirmektedir.[114]

Yaratılış bakımından insandan farklı özelliklere sahip olan ve Tanrı'nın emirlerini yerine getirmekle sorumlu tutulan meleklerin O'na sorgusuz itaat ettikleri ve tazimde bulundukları ifade edilmektedir.[115] Meleklerin Tanrı ile insanlar arasında aracılık yaptıkları ve Onun buyruklarını peygamberlere ilettikleri zikredilmektedir.[116] Bu çerçevede onların, genellikle insan suretine girerek yüz yüze[117] veya görüm (vizyon)[118] yahut rüya yoluyla[119] peygamberler ve insanlarla iletişim kurduğu ifade edilmektedir.

[111] I. Krallar, 22: 19-21; II. Tarihler, 18: 18-21.

[112] M. Çıkış, 3: 2.

[113] Hakimler, 13: 20.

[114] Erdoğan Baş, Salih İnci, *Ana Hatlarıyla Yahudilik Hıristiyanlık ve İslam*, Erkam Yayınları, İstanbul 2014, s. 131. (Yahudi kutsal metinlerinde meleklerin ateşle ilişkili olması yanında Tanrı'nın alevler içinde Musa'ya seslenmesi (M. Çıkış, 3: 2-6; Yasa'nın Tekrarı, 5: 4-5; 10: 4), günahların ateş ile silinmesi (Yeşaya, 6: 1-7), ateşin, yargılama ve cezalandırma aracı olarak tanıtılması (II. Krallar, 1: 10-14; Yeşaya, 66: 15) gibi hususlar, ateşin tanrısal bir gücü temsil ettiği ve manevi bir unsur şeklinde kabul edildiği ihtimalini doğurmaktadır).

[115] Yaratılış, 6: 4; Eyüp, 1: 6; 2: 1; Mezmurlar, 103: 20-21; 148: 2; I. Tarihler, 21: 27.

[116] Yaratılış, 18: 1-14; 19: 1-13; 22: 11-18; Yeşu, 5: 14-15; Yeşaya, 6: 1-8; 1. Krallar, 13: 18; Daniel, 10: 7-21; Zekeriya, 1: 12-17.

[117] Yaratılış, 18: 1-2; 19: 1-3; 32: 1; Çölde Sayım, 22: 31; Yeşu, 5: 14-15; Hakimler, 6: 12, 22; 13: 3-6; II. Krallar, 1: 3-4, 15-16; Daniel, 9: 21.

[118] Bkz. Zekeriya, 1-6. Bablar; Daniel,10: 8.

[119] Yaratılış, 28: 12; 31: 11; I. Krallar, 19: 5, 7.

Yahudi düşüncesinde meleklerin Tanrı'nın iradesini insanlara iletmeleri dışında onları kötülükten alıkoyup rehberlik ettikleri, onları korudukları, kurtardıkları[120] kötülerle mücadelede veya zor ve sıkıntılı anlarda inanırlara yardıma geldikleri ifade edilmektedir.[121] Bu amaçla onların zaman zaman yeryüzüne inerek,[122] Tanrı'nın iradesine uygun tasarruflarda bulundukları,[123] Tanrı'nın emirlerine uyan insanları çeşitli sıkıntılardan koruyup isteklerine kavuşturdukları,[124] O'nun emrine uymayan, taşkınlıkta bulunan ve kötülük yapan insanları ise cezalandırdıkları ifade edilmektedir.[125] Bu özellikleri sebebiyle insanların Tanrı'nın emirlerini yerine getiren meleklerin sözüne itaat etmeleri ve onların yolundan gitmeleri gerektiği,[126] aksi takdirde meleklerin Tanrı adına onları cezalandıracakları veya lanetleyeceklerine inanılmaktadır.[127]

Yahudilikte meleklerin sayısız oldukları ve bunun için göksel ordu,[128] ya da Tanrı ordusu[129] şeklinde nitelendirildiği görülmektedir. Çok sayıda olmaları yanında önemli bazı melekler, özel isimleriyle Yahudi kutsal metinlerinde ve geleneğinde zikredilmektedir. Bu

[120] Yaratılış, 24: 7, 40; 48: 16; Yeşaya, 63: 9; Daniel, 3: 28; 6: 22; M. Çıkış, 23: 20; 33: 2-3; 34: 7; Eyüp, 33: 17-26; Çölde Sayım, 20: 16; Mezmurlar, 91: 11-12.

[121] Mezmurlar, 35: 4-7; Yeşu, 5: 14 ve 23; 1-3; II. Krallar, 19: 35; II. Tarihler, 32: 21

[122] Yaratılış, 28: 12.

[123] I. Tarihler, 21: 15.

[124] Hakimler, 13: 1-21.

[125] Mezmurlar, 78: 23-49.

[126] M. Çıkış, 23: 20-23; 32: 34.

[127] Yaratılış, 19: 1-23; Çölde Sayım, 22: 32-33; Hakimler, 2: 1-3; 5: 23; II. Samuel, 24: 15-21; I. Tarihler, 21: 6-28.

[128] Mezmurlar, 103: 20-21; 148: 2.

[129] Yaratılış, 32: 1-2.

kapsamda İsrail ordusuna önderlik eden Rabb'in meleği yahut Yahve'nin meleği,[130] ve emrindeki melekler,[131] Tanrı ile insan arasında iletişimi sağlayan Cebrail (Gabriel),[132] İsrailoğullarını koruyan Mikail,[133] Tanrı'nın ışığı yahut ateşi anlamına gelen ve hava olaylarını yönetmekle görevli melek Uriel[134] ile bir hekim olarak tanımlanan Rafael,[135] yok edici melek veya ölüm meleği,[136] Ahit meleği[137] ve Tobit kitabında[138] zikredilen yedi melek[139] şeklinde birtakım isimler sıralanmaktadır. Ayrıca Keruvlar (Kerubiler) ve büyük

[130] Rab kelimesinin İbranice karşılığı Yahve olarak ifade edildiğinden (Bkz. *Kutsal Kitap*, s. 70) kaynak olarak kullandığımız kitapta geçen Rabb'in meleği ifadesinin yerine Yahve'nin meleği ifadesi kullanılacaktır. Rabb'in meleği yahut Yahve'nin meleği için bkz. Yaratılış, 16: 7, 9; M. Çıkış, 3: 2; 14: 19-20; Çölde Sayım, 22: 22-27, 31-35; II. Krallar, 1: 3; Hakimler, 2: 1-4; 5: 23; 13: 3, 6, 9, 13-18.

[131] Bkz. Zekeriya, 3: 4

[132] Daniel, 8: 16-17; 9: 20-23.

[133] Daniel, 10: 13; 11: 1; 12: 1.

[134] Ezra, 1: 27; 4: 1; 5: 20; The Editors of Encyclopaedia Britannica, "Uriel", *E.B.*, https://www.britannica.com/topic/Uriel, e.t: 02.07.2019; Küçük, v.dğr., s. 337; Özbek, s. 306; Baş, v.dğr., s. 131.

[135] Tobit, 3: 17; 5: 4; 6: 14; 8: 2-3; 11: 2; ayrıca bkz. Küçük, v.dğr., s. 337; Özbek, s. 306; Baş, v.dğr., s. 131.

[136] II. Samuel, 24: 16-17; II. Krallar, 19: 35; I. Tarihler, 21: 15; II. Tarihler, 32: 21; Eyüp, 33: 22; Yeşaya, 37: 36. ("Rabbin kılıcı" tabiri, ölüm meleği için ya da onun sembolü olarak kullanılmış olabilir. Bkz. I. Tarihler, 21: 12, 16, 27).

[137] Hakimler, 2: 1; Malaki, 3: 1.

[138] Tobit kitabı için bkz. Deuterokanonik (afokrif) Kitaplar, "Tobit", *Kutsal-kitap.net*, https://kutsal-kitap.net/bible/tr/index.php?mc=3&sc=1259, e.t: 30.06.2019.

[139] Tobit, 12: 15. (Tobit kitabında zikredilen yedi meleğin, Cebrail, Mikail, Rafael, Uriel, Raguel, Sariel, Ramiel olduğu ifade edilmektedir (Arneth, "Melek (Hrst.): Büyük Melekler", s. 534). Bazı kaynaklar, Yahudilikteki melek anlayışının Babil sürgünü sonrası Yahudilerin Pers hâkimiyeti döneminde Zerdüştîliğin etkisi ile oluştuğunu ve bu suretle söz konusu yedi meleğin, Yahudi literatürüne dahil edildiğini zikretmektedir. Bkz. Küçük, v.dğr., s. 337; Linwood Fredericksen, "Varieties Of Angels And Demons In The Religions Of The World", *E.B.*, https://www.britannica.com/topic/angel-religion/Varieties-of-angels-and-demons-in-the-religions-of-the-world, e.t: 02.07.2019).

meleklerden kabul edilen Seraflar adlı meleklerden de söz edilmektedir.[140] Kutsal metinlerde Serafların ve Keruvların kanatlı olarak tasvir edildiği[141] ve bunlardan Keruvların Tanrı'nın tahtını (ya da kudretini) kuşattığı,[142] Âdem'in Aden Bahçesinden çıkarılmasından sonra bahçenin girişini[143] ve İsraloğullarının kutsal metninin konduğu Ahit Sandığını koruduğu,[144] Serafların ise günahların bağışlanmasına aracılık ettiği ifade edilmektedir.[145]

Yukarıda vasıflarını zikrettiğimiz melekler Yahudi kutsal metinlerinde açık bir biçimde zikredilmekle birlikte meleklere iman konusu Yahudi inanç esaslarında yer almamaktadır.[146] Nitekim günümüzde geleneksel çizgiyi takip eden Yahudiler tarafından esas alınan Yahudi inanç esaslarını belirleyen İbn Meymun'un (ö. 1204) on üç maddeden oluşan iman esaslarında meleklere iman ilkesi bulunmamaktadır.[147] Ancak bu durum, Yahudilikte melek inancının reddedildiği anlamına gelmemektedir.

b. Hıristiyanlıkta Melek Anlayışı

Yahudilikte olduğu gibi, Yahudilik içerisinden çıkarak yeni bir din haline gelen Hıristiyanlıkta da melek inancı bulunmaktadır. Ancak meleklere iman kapsamında onlara Tanrı veya İsa Mesih gibi tapınılmayacağı ifade edilmektedir. Bu çerçevede melekler, Tanrı

[140] Baş, v.dğr., s.131.

[141] Yeşaya, 6: 2; Hezekiel, 10: 5, 8; 11: 22; 1. Korintlilere Mektup, 6: 24-25; 2. Tarihler, 3: 11.

[142] I. Samuel 4: 4; 2. Samuel, 6: 2; 2. Krallar, 19: 15; Mezmurlar, 80: 1; 99: 1.

[143] Yaratılış 3: 24.

[144] Çıkış, 25: 20; 1. Samuel, 4: 4; 1. Tarihler, 28: 18.

[145] Yeşaya, 6: 1-7.

[146] Küçük, v.dğr., s. 337; Özbek, s. 307.

[147] Küçük, v.dğr., s. 335-336; Meral, "İbn Meymun'a Göre Yahudilik'te İman Esasları", s. 248, 255-266.

ve İsa Mesih'in yardımcıları ve cezalandırıcı elçileri olarak Tanrı'nın makamında ikamet eden manevi varlıklar olarak kabul edilmektedir.[148]

Hıristiyanların, Yahudilerin kutsal metinlerini kabul etmeleri sebebiyle Hıristiyanlığın melek anlayışı, Yahudiliğin melek anlayışıyla meleklerin mahiyeti, işlevleri ve isimleri bakımından büyük oranda benzerlikler taşımaktadır. Yahudilikte olduğu gibi Hıristiyanlıkta da meleklerin insanî özellikleri bulunmayan manevi varlıklar oldukları, bedensel arzu ve isteklerinin bulunmadığı ifade edilmektedir.[149] Hıristiyan kutsal metinlerinde meleklerin ateşten yaratıldıkları ile ilgili somut bir bilgi olmasa da melekler, yapı bakımından Yahudilikteki gibi ateş ya da ışık ile ilişkili olarak tasvir edilmektedir. Bu bağlamda meleklerin, "ateş ile iç içe varlıklar"[150] ve "ateşten hizmetkârlar"[151] şeklinde betimlenmesi ve "yüzlerinin güneş, ayaklarının ateşle temsil edilmesi"[152] bu varlıkların, ateş ya da nur ile ontolojik bir birliktelik içinde oldukları ihtimalini doğurmaktadır.[153] Meleklerin ateşle temsil edilmeleri yanında kutsal metinlerde bu varlıklar, parlak yedi yıldız,[154] ışık[155] yahut ışık saçan,[156] şeklinde nitelendirilmesi de yapı itibariyle ateş yahut ışıktan yaratılmış olabileceklerini kanıtlamaktadır.

---

[148] Martin Thurner, "Melek (Hrst.): Melek İnancı", *İslamiyet-Hıristiyanlık Kavramlar Sözlüğü*, ed.: Mualla Selçuk, Halis Albayrak, Peter Antes, Richard Heinzmann, Martin Thurner, c. 2, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara 2016, s. 533.

[149] Matta, 22: 30; Markos, 12: 25; Luka, 20: 36; 24: 23.

[150] 2. Selaniklilere Mektup, 1: 6-8.

[151] İbranilere Mektup, 1: 7.

[152] Vahiy, 10: 1.

[153] Erbaş, *Melekler Âlemi*, s. 131, 133.

[154] Vahiy, 1: 20.

[155] 2. Korintlilere mektup, 11: 14.

[156] Matta, 28: 2-3.

Hıristiyanlıkta meleklerin ateşten yahut nurdan yaratılan varlıklar olduğu ile ilgli bir kanaat oluşsa da Tanrı tarafından yaratılan salt ruhsal varlıklar şeklinde tanıtıldığı görülmektedir.[157] Bu tanımlama sebebiyle melek ile ruh arasında da bir ilişki kurulmaktadır. Nitekim kutsal metinlerde meleklerin; kurtuluş için hizmet eden görevli ruhlar,[158] hastalık ve kötülükten uzak saf ruhlar[159] şeklinde tanıtılmaları meleklerin ruhtan yaratılmış olabilecekleri ihtimalini gündeme getirmektedir. Ancak ateş ya da ruh ile ilişkilendirilseler de melekler, ateşten yaratılan cinlerden ve ruhtan farklı yapı ve özelliklere sahip varlıklar olarak kabul edilmektedirler.[160]

Hıristiyanlığa göre nurani ya da ruhani varlıklar olan melekler; Tanrı katında ikamet eden,[161] kutsal,[162] kudretli[163] ve bu gücü temsil eden kanatlara sahip[164] varlıklar olmakla birlikte sınırlı varlıklar olarak görülmektedir. Onlar bu sınırlılıkları sebebiyle ancak Tanrı'nın kendilerine bahşettiği oranda bilgiye vakıf olmakta,[165] bunun dışında gayba dair herhangi bir bilgiye sahip olmadıklarına inanılmaktadır.[166]

[157] Thurner, "Melek (Hrst.): Melek İnancı", s. 533.

[158] İbranilere Mektup, 1: 14.

[159] Küçük, v.dğr., s. 415.

[160] Martin Arneth, "Melek (Hrst.): Büyük Melekler", *İslamiyet-Hıristiyanlık Kavramlar Sözlüğü*, ed.: Mualla Selçuk, Halis Albayrak, Peter Antes, Richard Heinzmann, Martin Thurner, c. 2, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara 2016, s. 534.

[161] Matta, 18: 10-11; 22: 30; Yuhanna, 1: 51; İbranilere Mektup 1: 13.

[162] Luka 9: 26.

[163] 2. Petrusun Mektubu 2: 11.

[164] Vahiy 14: 6.

[165] Y. Vahyi, 22: 6.

[166] Matta, 24: 36; Markos, 13: 32.

Hıristiyan kutsal metinlerinde melekler, Tanrı'ya tapan, itaat eden ve onun emrinde bulunan[167] varlıklar olmaları sebebiyle O'nun adına birtakım görevleri yerine getirmektedir. Bu kapsamda onlar, Tanrı'nın emirlerini seçilmiş kullara iletmekte ve Tanrı ile insanlar arasında aracılık yapmaktadır.[168] Nurani ve latif varlıklar olmaları sebebiyle melekler, Tanrı'nın buyruklarını peygamberlere iletmeleri ve insanlarla iletişime geçmeleri gibi elçilik görevini çeşitli şekillerde gerçekleşmektedir.[169] Kutsal metinlerde meleklerin bu görevi genellikle rüya yoluyla[170] gerçekleştirdiği zikredilmektedir. Bununla birlikte meleklerin insanla iletişime geçmeyi; gök gürlemesi[171] veya esinleme (görüm ya da vizyon) şeklinde gerçekleştirdikleri[172] ya da insan suretine girerek bu görevi yerine getirdikleri ifade edilmektedir. [173]

Meleklerin elçilik görevi yanında İsa'ya hizmet etmek, onu korumak,[174] İsrail oğullarına bekçilik etmek,[175] inanırları beladan kurtarmak ve onlara esenlik vermek,[176]

[167] Koloselilere Mektup, 2: 18-19; İbranilere Mektup, 1: 6; Vahiy, 7: 11; 22: 8-9.

[168] Matta, 4: 5; Elçilerin İşleri, 7: 35, 52-53; İbranilere Mektup, 2: 2-3; Vahiy, 1: 1; 14: 6-10.

[169] Serdar, s. 143; Thurner, "Melek (Hrst.): Melek İnancı", s. 533.

[170] Matta 1: 20; 2: 13; 2: 19-20.

[171] Yuhanna 12: 29.

[172] E. İşleri 10: 3.

[173] Luka 1: 11-13, 19, 26-38; 2: 9; 22: 43. (Meleklerin insan şeklinde görünmeleri hususuna kanonik Hıristiyan metinleri dışındaki kitaplarda da rastlanmaktadır. Bu çerçevede M.S. II. yüzyılda yazılmış en önemli eser olan "Hermas'ın Çobanı" adlı kitap, meleklerin insanla iletişimini konu almaktadır. Bu kitapta bir meleğin, Hermas'a tövbe etme imkanı olduğunu bildirmek üzere çoban kılığına girdiği zikredilmektedir. Bkz. Mehmet Katar, *Yahudilik Hıristiyanlık ve İslam'da Tövbe*, Eskiyeni Yayınları, Ankara 2017, s. 97)

[174] Matta, 4: 11; Markos, 1: 13; Luka, 4: 10; İbranilere Mektup, 1: 3-7; 1. Petrusun Mektubu, 3: 22;

[175] Vahiy, 21: 12.

[176] Luka, 2: 13-14; Elçilerin İşleri, 12: 11; 5: 19.

insanlara doğru yolu göstermek,[177] tanrısal yardımın gelmesine aracılık etmek,[178] kötülük ve kötülerle mücadele ederek[179] günahkâr birinin tövbe etmesi için çabalamak,[180] tövbe etmeyen günahkârı cezalandırmak,[181] hesap gününde inanırların ve inkârcıların yaptıklarına tanıklık etmek gibi görevleri de bulunmaktadır.[182] Bu kapsamda meleklerin, dünyanın sonunda geri gelecek olan İsa'nın emriyle yeryüzüne inerek onunla birlikte savaşma,[183] iyilerle kötüleri ayrıştırma,[184] itaat edeni ödüllendirme[185] ve kötüleri cezalandırma,[186] kısaca yapılanların karşılığını verme gibi görevleri de yerine getirecekleri bildirilmektedir.[187]

Hıristiyan melek anlayışının Yahudiliğin melek anlayışından etkilenerek şekillenmesi sebebiyle Yahudi kutsal metinlerinde geçen Keruvlar,[188] Seraflar,[189] Cebrail,[190]

[177] Matta, 1: 20; 2: 13; Vahiy 1: 19; 10: 8-11; 17: 3; 21: 10-11; 22: 1, 16.

[178] Matta, 26: 53.

[179] Matta, 13: 41-42

[180] Luka, 15: 10.

[181] Elçilerin İşleri, 12: 23.

[182] Luka, 12: 8-9.

[183] Vahiy, 19: 14-16.

[184] Matta, 24: 31; 25: 31-32; Markos, 13: 27.

[185] Vahiy, 1: 1-4

[186] Matta, 13: 49-50; Yuhanna, 3: 36; Vahiy, 7: 1-4.

[187] Matta, 16: 27; 2. Selanikliler, 1: 6-8.

[188] Yaratılış 3: 24; I. Samuel 4: 4; Hezekiel, 9. ve 10. Bab; ; 41: 18-20.

[189] Yeşeya, 6: 2-3; Vahiy, 4: 6-11.

[190] Ezra, 4: 36.

Mikail,[191] Uriel,[192] Rafael,[193] ile birlikte apokrif metin[194] sayılan Tobit kitabında[195] zikredilen yedi melek,[196] Ölüm Meleği,[197] Rabb'in meleği (Yahudilikte Yahve'nin meleği)[198] gibi melekler Hıristiyanlıktaki başlıca melekler arasında zikredilmektedir. Hıristiyanlığa göre melekler, derece ve statü bakımından Tanrı'dan ve İsa Mesih'ten aşağı,[199] insanlardan üstün varlıklar olarak kabul edilmektedir.[200] Sayısız oldukları için[201] göksel ordu[202] şeklinde nitelendirilen melekler arasında bazıları, derece ve statü bakımından

[191] Yahuda'nın Mektubu, 1: 9; Daniel, 10: 13, 21; 12: 1.

[192] Ezra, 1: 27; 4: 1; 5: 20.

[193] Rafael adı Yahudi ve Hıristiyan kutsal metinlerinde geçmemekle birlikte Eski Ahit'in deuterokanonik yahut apokrif olarak adlandırılan kitaplar arasında yer alan Tobit kitabında (Bkz. Tobit, 3: 17; 5: 4; 6: 14; 8: 2-3; 11: 2) ve çeşitli Yahudi ve Hıristiyan kaynaklarında zikredilmektedir.

[194] Apokrif metinler için bkz. Knut Bachhaus, "Apokrifler (Hrst.)", *İslamiyet-Hıristiyanlık Kavramlar Sözlüğü*, ed.: Mualla Selçuk, Halis Albayrak, Peter Antes, Richard Heinzmann, Martin Thurner, c. 2, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara 2016, s. 68-69.

[195] Tobit kitabı için bkz. Deuterokanonik (afokrif) Kitaplar, "Tobit", *Kutsal-kitap.net*, https://kutsal-kitap.net/bible/tr/index.php?mc=3&sc=1259, e.t: 30.06.2019.

[196] Tobit, 12: 15. (Tobit kitabında zikredilen yedi melek; Cebrail, Mikail, Rafael (İsrafil), Uriel, Raguel, Sariel, Ramiel olarak ifade edilmektedir. Bkz. Arneth, "Melek (Hrst.): Büyük Melekler", s. 534).

[197] 1. Korintlilere Mektup, 10: 10; İbranilere Mektup, 11: 28.

[198] Matta, 1: 20, 24; 2: 13, 19-20; 28: 2; Elçilerin İşleri, 5: 19; 8: 26; 12: 7, 23; 27: 23. (Rabb'in meleği ile Melek Cebrail, Luka incilinde aynı anlamda kullanılmıştır. Nitekim Zekeriya'ya görünen Rabb'in meleğinin kendisini Cebrail olarak tanıtması (Luka, 1: 11-19) bu iki ismin aynı varlığı adlandırmak için kullanıldığına işaret etmektedir).

[199] İbranilere Mektup, 1: 4; Efeslilere Mektup, 1: 21-22

[200] Thurner, "Melek (Hrst.): Melek İnancı", s. 533; Erbaş, *Melekler Âlemi*, s. 145-148. (Nitelik ve karakter bakımından insanların meleklere benzetilmesi, meleklerin üstünlüklerinin göstergesidir. Bkz. Matta, 22: 30; Markos, 12: 15; Luka, 20: 36).

[201] Matta 26: 53; İbranilere Mektup 12: 22; Vahiy 5: 11.

[202] Luka, 2: 13.

diğerlerine göre daha seçkin görülmektedir.[203] Hıristiyan literatüründe üstünlük derecelerine göre melekler; Tanrı'ya en yakın ve O'nun tahtını taşıyan Keruvlar, Tanrı'nın tahtının etrafını kuşatan ve O'nu çokça öven Seraflar, meleklerin başkanlığını yapan Cebrail,[204] Mikail,[205] gibi başmelekler ve koruyucular olmak üzere dört gruba ayrılmaktadırlar.[206]

Yukarıda mahiyetlerini, işlevlerini ve isimlerini sıraladığımız melekler, Hristiyan kutsal metinlerinde açık bir biçimde zikredilmesine rağmen farklı mezhepler tarafından kaleme alınan Hıristiyan inanç esasları arasında meleklere iman hususu yer almamaktadır. Ancak bu durum meleklere inanılmadığı yahut Hıristiyanlıkta melek inancının bulunmadığı anlamına gelmemektedir. Nitekim inanç esasları arasında yer almamakla birlikte bazı konsillerde bu hususun gündeme geldiği ve meleklerin Tanrı tarafından yaratıldıkları, insanın yardımcısı oldukları, varlığına iman etmenin bir gereklilik ve inkârının dinden çıkmak olduğu belirtilmektedir.[207] Bu durum, Erken dönem Hıristiyanlığında açıkça dile getirilmese de Hıristiyanlığın sonraki dönemlerinde meleklerin, Tanrı ile olan ilişkisinin ve O'nun adına yerine getirdiği faaliyetlerin göz ardı edilmediğini ve bunun için meleklere imanın söz konusu olduğunu ortaya koymaktadır.

---

[203] 1. Timoteosa Mektup 5: 21; Vahiy 18: 1, 21.

[204] Luka 1: 19, 26-27.

[205] Vahiy, 12: 7-8.

[206] Tanrı'nın yeryüzündeki işlerini yürütmeleri bakımından ve Tanrı karşısındaki konumları ve sorumluluklarıyla bağlantılı olarak meleklerin bir hiyerarşi içinde oldukları görülmektedir. Bu kapsamda Tahtlar, Egemenlikler, Prenslikler, Faziletler, Güçler, Ordular, Tümenler, Başprensler ve Normal Melekler olmak üzere dokuz sınıf zikredilmektedir (bkz. Serdar, s. 153-160; Erbaş, *Melekler Âlemi*, s. 154-159).

[207] Henry Percival, "Synod of Laodicea", *Newadvent.org*, http://www.newadvent.org/fathers/3806.htm, e.t: 04.01.2018; Henry Percival, "II. Council of constantinople", *Newadvent.org*, http://www.newadvent.org/fathers/3812.htm, e.t:05.01.2018; Henry Percival, "II. Council of Nicaea", *Newadvent.org*, http://www.newadvent.org/fathers/3819.htm, e.t: 5.01.2018; Erbaş, *Melekler Âlemi*, s. 121-124; Serdar, s. 143-144.

c. İslam'da Melek Anlayışı

İslam'da melekler; semavi âlemde ikamet eden,[208] Allah'a isyan etmeyip[209] secde ve itaat eden[210] ve O'nun tarafından seçilen elçiler[211] yahut kullar olarak tanımlanmaktadırlar.[212] Kur'an-ı Kerim'de meleklerin, hangi maddeden yaratıldıkları açık bir şekilde belirtilmemekle birlikte hadislerde meleklerin nurdan yaratıldığı ve gözle görülmeyen nurani varlıklar olduğu ifade edilmektedir.[213] Ayrıca onların erkeklik, dişilik, evlenme,[214] yeme, içme,[215] yaşlılık ve ölüm[216] gibi insanlara has vasıflardan uzak oldukları dile getirilmektedir.[217] Bu kapsamda meleklerin insani özelliklerden uzak; sınırlı da olsa

[208] Necm, 53/5-7; Tekvîr, 81/23; Meryem, 19/64; Kadir, 97/4; Fussilet, 41/38.

[209] Nahl, 16/49-50; A'raf, 7/206; Tahrim, 66/6; Enbiye 21/27. (Bakara 2/30. ayette meleklerin, Allah'ın insanı yaratma kararına karşı endişelerini dile getirmeleri, itaatsizlik değil, gerçeği öğrenme amacını taşımaktadır, bkz. M. Sait Özervarlı, "2/2: Melek: İslam İnancında Melek", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 29, 2004, s. 40.).

[210] Bakara, 2/34; A'raf, 7/11; Hicr, 15/28-30; İsra, 17/61 Kehf, 18/50; Taha, 20/116; Meryem, 19/17-21; Saffat, 37/ 1-4, 164-166; Sad, 38/71-73.

[211] Hac, 22/75.

[212] Nisa, 4/172.

[213] Müslim, Zühd, 10; Ahmet b. Hanbel, Müsned, VI, 168; Özervarlı, s. 40; Kılavuz, *Anahatlarıyla İslam Akaidi*, s. 283, 287; Özbek, s. 304; Ali Çolak, *Kur'an ve Hadislere Göre Melek Kavramı*, (Yüksek Lisans Tezi/Çukurova Üniversitesi 2000), s. 18; Ayverdi, s. 1992.

[214] Enbiya, 21/26; Saffat, 37/ 149-150; Zuhruf, 43/15-19; Necm, 53/27-28.

[215] Hud 11/69-70; Zariyat 51/24-28.

[216] A'raf 7/ 20.

[217] Özervarlı, s. 40; Kılavuz, *Anahatlarıyla İslam Akaidi*, s. 284.

gaybi bilgiye,[218] görkemli bir kudrete[219] ve bu gücü temsil eden ellere ve kanatlara[220] sahip hızlı varlıklar oldukları zikredilmektedir.[221]

İslam dininde meleklerin, Allah'ın emrindeki Kudret sahibi varlıklar olmaları bakımından, Allah ile insan arasındaki iletişimi sağlamak, Allah'ın seçtiği peygamberlere ilahi buyruklarını iletmek gibi çeşitli görevleri bulunmaktadır.[222] Nitekim Kur'an'da Allah'ın insanla ya perde arkasından ya da melekler aracılığıyla iletişim sağladığı belirtilmektedir.[223] Melekler, Allah ile kulları arasında iletişimi sağlama görevini farklı şekillere girererek yerine getirmektedirler. Bu kapsamda meleklerin, hem kendi suretlerinde hem de insan şekline girerek insanlarla iletişim kurabildikleri zikredilmektedir. Bu durum, Kur'an-ı Kerim'de ve Cibril Hadisinde vahiy meleğinin[224] ve diğer meleklerin Hz. Peygamber ile bazen insan suretinde[225] bazen de kendi suretlerinde göründüğü ifade edilmektedir.[226]

Melekler, Allah'ın seçtiği kullara ilahi mesajı iletmenin yanında başka birçok görevi de ifa etmektedirler. Bu noktada Allah adına tasarrufta bulunma gücünü elinde bulunduran ve yeryüzünde iş yapan[227] meleklerin, Allah'ın yeryüzüne yönelik komutu olan "kün" emrini

---

[218] Bakara, 2/31-32.

[219] Necm 53/5; Tahrim 66/6; Tekvir 81/20.

[220] En'am 6/93; Fatır, 35/1. (Ayetlerde geçen kanat ve el metaforlarının kudret anlamında kullanılabileğinden söz edilmektedir, bkz. Özervarlı, s. 40).

[221] Mearic, 70/4.

[222] Tekvîr, 81/19-21; Hûd, 11/69; Hicr, 15/51-53; Necm, 53/5-14.

[223] Şura 42/51.

[224] Meryem, 19/17; Sahih-i Buhari, İman, 37. Bab, Müessestü'r Risale Naşirun, Beyrut 2015, s. 205.

[225] Hud, 11/69-70; Meryem, 19: 16-17.

[226] Necm, 53/6-18; Tekvir, 81/23; ayrıca bkz. Şinasi Gündüz, Ekrem Sarıkçıoğlu, Yavuz Ünal, *Dinlerde Yükseliş Motifleri,* Vadi Yayınları, İstanbul 2016, s. 94-97.

[227] Kadir, 97/4.

zorunlu olarak yerine getirmek üzere görevlendirildikleri ifade edilmektedir.[228] Bu kapsamda melekler, yerdeki ve gökteki varlıkları Allah'ın buyuruğuna göre sevk ve idare etme ve onların Allah'a itaat etmelerini sağlama gibi birtakım görevleri yerine getirmektedirler.[229] Ayrıca melekler, Hz. Peygamber'e ve ona inananlara yardım etmek,[230] şeytanın kötülüğüne karşı insanları korumak,[231] tövbe eden mü'minler için Allah'tan bağışlanma dilemek,[232] inkârı seçen kötü insanlara lanet okumak,[233] günahkârları cezalandırmak[234] ve suçsuzları kurtarmak gibi görevleri de icra etmektedirler.[235]

Yukarıda sıraladığımız genel faaliyetleri dışında melekler arasında derece ve statü bakımından üstün olan bazı melekler, özel birtakım görevleri yerine getirmektedir. Göğün yahut arşın etrafını saracak kadar çok sayıda olduğu zikredilen[236] melekler arasında özel görevli olanlar, Cebrail, Mikail, İsrafil ve Azrail adlı dört büyük melektir. Bu melekler arasında Cebrail; olağanüstü bir güce ve yüce bir görünüme sahip olan,[237] Peygamber'e Kur'an'ı vahyeden, rehber ve müjdeci,[238] güvenilir elçi[239] ya da güvenilir ruh[240] şeklinde

---

[228] Kutluer, s. 559.

[229] Saffat, 37/ 1-2; ayrıca bkz. https://kuran.diyanet.gov.tr/mushaf/kuran-tefsir-1/saffat-suresi-37/ayet-1/diyanet-isleri-baskanligi-meali-1, e.t: 27.12.2018.

[230] Tahrim, 66/4; Al-i İmran, 3/124-127.

[231] Ra'd 13/11.

[232] Mü'min, 40/7-9; Şura, 42/5.

[233] Al-i İmran, 3/86-87; Zümer, 39/71.

[234] Tahrîm, 66/6.

[235] Bkz. Hicr, 15/57-63.

[236] Zümer, 39/75.

[237] Necm, 53/ 5-7.

[238] Bakara, 2/97.

[239] Tekvîr, 81/19-21.

[240] Kadir, 97/4; Mearic, 70/4; Şuara, 26/193.

tanıtılmaktadır.[241] İslamî literatürdeki diğer büyük melek ise melekü'l mevt'tir (İbr. *Azrail*). Bu melek, Allah tarafından insanların canını almakla görevli olan ölüm meleği şeklinde tanıtılmaktadır.[242] Kur'an'da bu vazife için Azrail ile birlikte onun yardımcıları konumunda olan görevli melekler ya da elçilerden de söz edilmektedir.[243] İnsanların canlarını almakla görevli bu melekler, aynı zamanda öte dünyada iyi ve kötüleri karşılamak; iyileri cennete, kötüleri cehenneme yönlendirmekle de sorumludurlar.[244] Kur'an-ı Kerim'de ismi geçen büyük meleklerden biri de Mikail'dir. Rızık, rahmet, selamet ve bereket meleği olarak tanıtılan bu meleğin, tabiat ve doğa olaylarıyla ilgili görevlerinin olduğu zikredilmektedir.[245] Son büyük melek ise "Tanrı kulu" anlamına gelen İbranice kökenli bir kelime olan İsrafil (Rafael) adını almaktadır. Bu melek, kıyamet günü ölüm ve yeniden dirilme için Sûr denilen, mahiyetini ancak Allah'ın bileceği bir alete üflemekle görevli "çağırıcı ya da davetçi"[246] melek olarak tanıtılmaktadır.[247]

---

[241] Bkz. Yusuf Ş. Yavuz, Zeki Ünal, "Cebrâil", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 7, 1993, s. 202-204. (Allah'ın buyruklarını, bilgisini taşıması bağlamında melek Cebrail'in, akıl ve ilmin tecellisi ya da sembolü olduğu söylenebilir).

[242] Secde, 32/11; ayrıca bkz. A. Saim Kılavuz, "Azrail", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 1991, C. 4, s. 350-351. (Azrail, kişinin ölümüne neden olan durumları hazırlayan bir fail değil; kişinin ölümüne sebep olacak olaylar sonucunda Allah'ın emriyle canını almakla görevli bir varlıktır, bkz. Ömer Özsoy, İlhami Güler, *Konularına Göre Kur'an*, Fecr Yayınları, Ankara 2006, s. 44).

[243] Enfal, 8/50; En'am, 6/61; A'râf, 7/37; Muhammed, 47/27.

[244] Nahl, 16/27-32.

[245] Bakara, 2/98; Lütfullah Cebeci, "Mîkâil", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 30, 2005, s. 45; Özervarlı, s. 40; Kılavuz, *Anahatlarıyla İslam Akaidi*, s. 289. (Bu tanımlama bize, Mikail meleğinin rızkın, rahmetin sembolü olduğunu göstermektedir).

[246] Kaf, 50/41; Tâhâ, 20/108; Kamer, 54/6.

[247] Neml, 27/87; Yasin, 36/51; Hakka, 69/13-15; Tâhâ, 20/101; Kamer, 54/6-8; ayrıca bkz. Lütfullah Cebeci, "İsrafil", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 23, 2001, s. 180-181.

İslam inancına göre dört büyük melek dışında başka bazı melekler de birtakım özel görevlerle sorumlu tutulmaktadır. Bu kapsamda Kur'an-ı Kerim'de insanların iyi ve kötü işlerini gözetlemek ve yazmakla görevli yazıcı melekler (kiramen kâtibin);[248] iyiliği emredip kötülüklerden sakındıran gözcü ve koruyucu melekler (hafaza melekleri);[249] ölüm sonrası insanı yargılayan sorgu melekleri (münker ve nekir);[250] inananları cennete sevk eden cennet bekçileri ve inkâr edenleri cehenneme sevkeden cehennem bekçileri;[251] şeklinde bazı melekler bulunmaktadır. Bunlar yanında sihir öğreten iki melek Harut ve Marut,[252] Allah'ın

[248] Zuhruf, 43/80; Kaf, 50/17-18; İnfitar, 82/ 10-12.

[249] Ra'd, 13/11.

[250] Özervarlı, s. 40; Süleyman Toprak, "Münker ve Nekir", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 32, 2006, s. 14-15.

[251] Zümer, 39/71-74; Müddessir 74/30-31.

[252] Bakara, 2/102. (Ayette geçen Harut ve Marut'un, imtihan için gönderilen ve insanlara kötü olduğu uyarısında bulunarak sihir öğreten iki melek olduğu zikredilmektedir. Ancak Yahudi kaynaklarında Harut ve Marut'un insanlara sihir öğreten iki günahkâr melek olduğu öne sürülmektedir. Yahudi rivayetlerindeki bu iddiadan hareketle İslam literatüründe de Harut ve Marut'un, sihir öğreten iki melek mi melik mi oldukları şeklinde bir tartışma bulunmaktadır. Bu kapsamda bir görüşe göre, Kur'an'daki ilgili ayetteki "melekeyn" (iki melek) ifadesinin "Melikeyn" (iki melik, iki kral) şeklinde de okunabileceğinden dolayı bunların melek değil, insan ya da şeytan veya cin olabileceği öne sürülmektedir. Bunun yanında Yahudi rivayetlerindeki bu iddiadan hareketle Harut ve Marut'un şeytandan sihir öğrenen iki kişi oldukları, İslam inancına göre meleklerin günahsız olma özelliğine ters olduğu için bu ikilinin melek olmayacakları öne sürülmektedir. Buna karşılık bunların sihir yapmayıp sadece sihir öğrettikleri, Babil halkını bilinçlendirmek ve sadece Allah'ın emrini yerine getirmek için gönderilen, Cebrail ve Mikail gibi günahsız iki melek oldukları dile getirilmektedir, bkz. Kürşat Demirci, "Harut ve Marut" *TDV İslam Ansiklopedisi,* c.16, 1997, s. 262-263; Ahmet Bedir, H. Hüseyin Tunçbilek, "Harut ve Marut İki Melek mi?", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c.10, sy.4, 2002, s. 1-28; Özervarlı, s. 40).

Arşı'nı (yani kudret ve egemenlik tahtını) taşıyan sekiz taşıyıcı melek[253] ve Allah'a yakın melekler olan mukarrebun melekler[254] de özel görevli meleklerdendir.

Meleklerin Allah katında bulunmaları ve O'nun buyruklarını yerine getirmeleri sebebiyle, İslam'da bu varlıklara büyük önem verilmektedir. Bundan dolayı İslam dininin inanç esasları içinde, Allah'a imandan sonra ikinci sırada meleklere iman[255] yer almakta ve onların varlığını inkâr etmek küfür sayılmaktadır.[256] Nitekim melekleri inkâr, dolaylı olarak vahyi, peygamberleri ve kitabı inkâr etmek sayılacağından bu ilke, İslam dini ve inananlar için önem arz etmektedir. Ancak meleklere iman, Allah'a ve onun varlığına imandan sonra en önemli ilke olsa da bu varlıklara tapılmamakta veya onlar birer yarı tanrısal varlık olarak kabul edilmemektedir.[257]

Yukarıda Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam gibi dinlerin melek anlayışları ile ilgili vermiş olduğumuz bilgiler ışığında melekler; Tanrı'ya itaat eden, O'nun adına maddi-manevi âlemde tasarrufta bulunan ve Tanrı ile insanoğlu arasında elçilik yapan kurdet sahibi varlıklar olarak kabul edilmektedir. Sami kökenli dinler dışında başka dinlerde de söz konusu varlığa benzer mahiyet ve özellikler taşıyan, ancak melek yerine farklı isimlerle tanıtılan varlıklar bulunmaktadır. Bu kapsamda Zerdüştîlikteki Ameşa Spentalar, İzedler (Yazatalar) ve Fravaşiler incelendiğinde bunların Tanrı Ahura Mazda'nın yardımcıları oldukları ve onun adına tasarrufta bulunmaları sebebiyle meleklerin mahiyet ve işlevlerine benzer özellikler taşıdıkları kanaati oluşmaktadır. Bununla birlikte bu varlıklar, Sami kökenli dinlerdeki meleklerden farklı özellikler taşıdıkları için melek olup olmadıkları

[253] Mü'min, 40/7; Hakka, 69/17. (Taht ve hüküm/iktidar makamı anlamına gelen Arş teriminin Allah'ın mutlak otoritesini sembolize eden bir mecaz olduğu zikredilmektedir, bkz. Esed, s. 281-282, 953).

[254] Nisa, 4/172.

[255] Bakara, 2/177, 285; Nisa, 4/136.

[256] Bakara, 2/98.

[257] Al-i İmran, 3/80.

tartışması ortaya çıkmıştır. İşte bu tartışma bağlamında tezimizde Zerdüştîliğin kutsal metinlerinde zikredilen bu varlıkların mahiyet ve işlevleri ele alınacak ve melek olarak tanımlanabilirliği üzerinde durulacaktır.

BÖLÜM I: ZERDÜŞTÎLİKTE BİRİNCİL DERECEDEKİ MANEVİ VARLIKLAR

Avesta külliyatında zikredilen Ameşa Spentalar, İzedler ve Fravaşiler adlı varlıklar, Zerdüştîlikte melekler âlemini oluşturan üç farklı varlık grubu olarak kabul edilmektedir. Melekler âleminin birincil grubu Ameşa Spentalar, ikincil grubu İzedler, üçüncül grubu ise Fravaşiler olarak belirlenmektedir.[258] Bu çerçevede Zerdüştîler, Ameşa Spentaları başmelekler, İzedleri melekler, Fravaşileri ise "koruyucu melekler" olarak tanıtmaktadır.[259] Çalışmamızın bu bölümünde birincil derecedeki manevi varlıklar olan Ameşa Spentalar analiz edilecektir. Bu amaçla öncelikle bu varlıkların genel tanıtımı yapılacak sonranda ise her bir Ameşa Spenta'nın adının kelime ve terim anlamları verilecek ve daha sonra sahip oldukları özellikler ve işlevleri hakkında bilgi verilecektir.

1. Ameşa Spentalar

Zerdüştîlikte birincil derecedeki manevi varlık grubu olarak kabul edilen Ameşa Spentalar[260] ifadesi ilk olarak Gatha sonrası metin olan Yesna Heptanghaiti adlı metinde

---

[258] İbrahim Purdavud, *Yeştha*, c. 1, İntişarat-i Esatir, Tahran 1394, s. 582-583.

[259] Avesta-Zoroastrian Archives, "Angel of Zoroastrianism", *Avesta.org.*, http://www.avesta.org/angels.html, e.t: 02.03.2019.

[260] Bazı araştırmacılar Ameşa Spentaları, Babil'de yedi yıldız ya da yedi göksel iyi ruh olarak tanımlanan İgigilere (Celaleddin Aştiyani *Zertoşt: Mazdayesna ve Hukumet*, Şirket-i Siham-i İntişar, Tahran 1394, s. 189) ya da Hint'teki Işık tanrısı Aditi'nin çocukları olan Adityalara (bkz. Korhan Kaya, *Hint Mitolojisi Sözlüğü*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2003, s. 30-32; Gustav Davidson, *Melekler Sözlüğü: Gözden Düşmüş Melekler Dahil*, çev.: İsmail Yerguz, Sel Yayınları, İstanbul 2013, s. 43) benzeterek bunların Zerdüşt

zikredilmektedir.[261] Ameşa Spenta ifadesindeki *ameşa* kelimesi ölümlü anlamındaki *meşa* kavramının başına "a" olumsuzluk ön ekinin eklenmesiyle oluşmakta ve ölümsüz manasına gelmektedir.[262] Spenta kelimesi ise Tanrı Ahura Mazda ile birlikte onun yardımcıları konumundaki bütün manevi varlıkları vasıflandırmak için kullanılmakta ve "kutsal", "cömert" gibi anlamlara gelmektedir.[263] Bu kapsamda Ameşa Spentalar ifadesi, "kutsal ölümsüzler" ya da "cömert ölümsüzler" gibi anlamları taşımaktadır.

Yukarıda kelime anlamını verdiğimiz Ameşa Spentalar ifadesiyle adlandırılan varlık grubunu tanımlamak amacıyla çeşitli görüşler ortaya atılmaktadır. İlk görüşe göre Ameşa Spentalar, Sami kökenli dinlerdeki meleklere benzeyen ve Tanrı Ahura Mazda'nın sıfatlarını temsil eden manevi varlıklardır. İkinci görüşe göre bunlar, Tanrı'nın varlığının çeşitli görünümleri ve yeryüzüne etki etme biçimleridir. Üçüncü görüşe göre ise Ameşa Spentalar, Tanrı Ahura Mazda'nın varlığının birer parçası olan, yani ondan bağımsız

---

öncesi panteondaki bazı antropomorfik tanrılar olduğunu ve Zerdüşt'ün bunları sadece soyut mahiyete sahip varlıklar şeklinde yeniden anlamlandırdığını iddia etmektedir (Bunun için bkz. Ashtiani, *Zarathushtra*, s. 175-180). Bu görüşe karşı çıkan bazı araştırmacılar ise yukarıdaki iddiaları destekleyecek herhangi bir belge bulunmadığını ve bu iddiaların tahminden öteye geçmediğini ifade ederek Ameşa Spentaların Zerdüşt inancının bir parçası olduğunu ve Tanrı Ahura Mazda'nın sıfatlarını temsil eden varlıklar olduklarını dile getirmektedirler (Detaylı bilgi için bkz. Purdavud, *Yeştha*, c. 1, s. 73-85; Aştiyani, *Zertoşt*, s. 188-189).

[261] İlk defa Yesna kitabının YH. 35: 1. pasajında zikredilen Ameşa Spenta ifadesi, "Ameşa Sfend", "Amû Spend", "Amhu Spend", "Ameşaspend", "Amahraspend" gibi farklı şekillerde telaffuz edilmektedir. (Bkz. Oşîderî, s. 123, 446; İbrahim Purdavud, *Yad-daştha-i Gatha*, İntişarat-e Esatir, Tahran 1394, s. 69-70; Mihrdad Mihrin, *Ayin-i Rast-i ya Yektaperesti-yi Zertoşt*, İntişarat-i Fravahar, Tahran 1361, s. 23; Boyce, "Aməša Spənta", *EI.,* http://www.iranicaonline.org/articles/amesa-spenta-beneficent-divinity, e.t: 31.05.2018.

[262] Purdavud, *Gatha,* s. 102; Aştiyani, *Zertoşt,* s. 174-175; Oşîderî, s.123.

[263] Bkz. Boyce, "Aməša Spənta", *EI.,* http://www.iranicaonline.org/articles/amesa-spenta-beneficent-divinity, e.t: 31.05.2018.

olmayan tanrısal varlıklardır.[264] İlk görüşe benzer fikir beyan eden M. Boyce, Ameşaları, Tanrı Ahura Mazda tarafından yaratılan ve ona göre daha alt konumda bulunan yardımcılar şeklinde değerlendirirken,[265] R. Zaehner ise bunları, Tanrı'nın sıfatlarını temsil eden manevi varlıklar olarak kabul etmektedir.[266] Bununla birlikte Ameşalar, dini buyrukları insanlara bildirerek onları doğru yola yönelten, kötülüğe karşı koruyan, cezalandırma ve ödül bahşetmede rol alan kudret sahibi varlıklar şeklinde tanıtılmaktadır.[267] Bu kapsamda Ameşa Spentalar, Tanrı Ahura Mazda'nın semavi idarecileri,[268] yardımcıları,[269] hizmetkârları ve onun iradesinin uygulayıcıları şeklinde telakki edilmektedir.[270] Nitekim Avesta'da Ameşa Spentaların, Tanrı Ahura Mazda'nın isimlerini veya niteliklerini temsil

[264] Bunun için bkz. Ashtiani, *Zarathushtra*, s. 175-185.

[265] Mary Boyce, *Textual Sources For The Study Of Zoroastianism*, The Universty of Chicago Press, Chicago 1984, s. 12.

[266] Zaehner, s. 46.

[267] Dhalla, s. 26; Purdavud, *Gatha*, s. 102; Ferheng Mihr, *Felsefe-i Zertoşt*, Neşr-i Cami, Tahran 1374, s. 22.

[268] Mihr, s. 27.

[269] Aştiyani, *Zertoşt*, s. 174.

[270] Purdavud, *Gatha*, s. 102; Oşîderî, s. 123; Ali Nihad Tarlan, *Zerdüşt'ün Gataları; Zerdüşt'ün Öz Şiirleri*, Sühulet Matbaası, İstanbul 1935, s. 19.

eden,[271] Tanrı'nın veçheleri[272] ya da nurları olarak tasvir edilen[273] ve Tanrı Ahura Mazda tarafından yaratılan[274] ve onunla birlikte ikamet eden varlıklar oldukları dile getirilmektedir.[275] Ayrıca bu varlıkların, Tanrı Ahura Mazda'ya hizmet etmeleri ve onun iradesinin uygulayıcıları olmaları sebebiyle onunla aynı istek ve arzuya sahip oldukları ifade edilmektedir.[276]

Gatha dışındaki Avesta külliyatında Ameşa Spentaların mahiyeti ile ilgili farklı kabullere neden olacak bilgiler bulunmaktadır. Bu kapsamda Ameşa Spentalara övgüde bulunulmasının[277] yanı sıra kurban sunulması[278] ve ibadet edilmesinden söz

---

[271] Yt. 1: 2; Y. 58: 4-7. (Ameşa Spentalar, Ahura Mazda'nın yardımcıları ve yeryüzündeki uygulayıcıları olarak yorumlanmakla birlikte onun sıfatlarını temsil eden soyut kavramlar şeklinde de anlaşılmakta (Purdavud, *Gatha*, s. 101; Aştiyani, *Zertoşt*, s. 188; Taraporewala, s. 56; Oşîderî, s. 124) ve bunlar, en yüce erdemliliğin vücut bulmuş halleri olarak yorumlanmaktadır (Dhalla, s. 14). Bu kapsamda Vohu Manah, Tanrı Ahura Mazda'nın ilim sıfatını; Aşa Vahişta, hak ve doğruluk sıfatını (YH. 35: 10); Kşatra Vairya, kudret ve egemenlik sıfatını (YH. 37: 1; 41: 2); Spenta Armaiti merhamet sıfatını; Haurvatat mükemmellik sıfatını; Ameratat ise ezelilik ve ebedilik sıfatını (Y. 68: 24) temsil etmektedir (Purdavud, *Gatha*, s. 101-102; Aştiyani, *Zertoşt*, s. 175-176; Rezi, *Tealim-i Zertoşt*, İntişarat-i Hazar, Tahran ts., s. 92-96; Alıcı, *Kadim İran'da Din*, s. 75-80; Tarlan, s. 12; Mahmut Polat, *Günümüz İran Zerdüştiliği Üzerine Bir Araştırma*, (Yüksek Lisans Tezi/Çukurova Üniversitesi, Adana 2013), s. 60).

[272] HA. 9: 1; John R. Hinnells, *Şinahte-i Esatir-i İran*, trc.: Jale Amuzgar, Ahmed Tafazzoli, Neşr-i Çeşmeh, Tahran 1373, s. 70.

[273] YG. 34: 11; 47: 1.

[274] YG. 44: 3-7.

[275] YG. 29: 11; 44: 9; 46: 16; 51: 4.

[276] YG. 28: 8; 29: 7; 51: 20.

[277] Y. 1: 2; 3: 25; 6: 1; 13: 3; 14: 1; 17: 1; 56: 3-4; 57: 6, 8; 70: 1; 71: 2, 4; YH. 37: 1-5; Yt. 1: 32; 2: 1-3, 6-8; Vs. 3: 5; 21: 0; 23: 1; HA. 10: 3-4; 11: 6, 8.

[278] Y. 3: 1; 4: 2, 4, 7; 22: 1, 66: 1; YH. 35: 1, 10; Yt. 1: 0; Vs. 5: 1; 11: 1; HA. 5: 1, 4-5.

edilmektedir.[279] Bilindiği üzere ibadet ve kurban gibi ritüeller, tanrı ya da tanrısal varlıklara yönelik yapılan uygulamalardır. Bu sebeple söz konusu varlıklara yönelik böyle bir uygulamanın gerçekleşmesi, onların tanrı ya da tanrısal varlık gibi algılanmalarına neden olmaktadır. Ancak Avesta'nın geneline bakıldığında Ameşaların Ahura Mazda tarafından yaratılan, onun göksel mekânında ikamet eden,[280] koruması altında bulunan,[281] ona itaat eden[282] ve kötülüğün kaynağı olan Angra Mainyu (Ehrimen) ile mücadelede onunla birlikte hareket eden yardımcı varlıklar oldukları ifade edilmektedir.[283] Dolayısıyla bunlara adaklar sunulmasının esas gayesinin; tanrısal yardımın gerçekleşmesini sağlamak ve kötülüğün kaynağı Angra Mainyu'nun (Ehrimen) yardımcıları olan divlerin kötülüklerinden korunmak olduğu zikredilmektedir.[284] Bu bilgiler, Zerdüştîlikte Ameşa Spentaların tanrı ya da tanrısal varlık olarak kabul edilmediklerini, sahip oldukları işlevler sebebiyle insan yaşamında etkili olan melek ya da meleksi varlıklar olduklarını ortaya koymaktadır.[285]

Zerdüştîlikteki melek hiyerarşisinin en önemli varlıkları sayılan ve Tanrı Ahura Mazda ile birlikte iyi efendiler olarak nitelendirilen[286] Ameşa Spentalar, Tanrı'nın yeryüzündeki işlerini yürütmek ve insanlara yardım etmek amacıyla yeryüzüne indiklerine inanılan varlıklar olarak telakki edilmektedir.[287] Bu kapsamda Ameşalar; dini öğretileri

[279] Y. 55: 4; 68: 22.

[280] Yt. 1: 25; 19: 8; HA. 5: 1; Vd. 19: 33, 36; Hinnells, s. 70.

[281] Yt. 3: 3.

[282] Bkz. Yt. 19: 16-18; 13: 83-85.

[283] Bkz. Yt. 1: 1-3.

[284] Y. 52: 4; 58: 1-3.

[285] Purdavud, *Yeştha*, C.1, s. 85; Hinnells, s. 70; Alıcı, *Kadim İran'da Din*, s. 119-120.

[286] Y. 27: 5. Yt. 13: 82; 19: 15.

[287] Oşîderî, s. 23, 124.

insanlara bildirerek[288] ve onların dualarını da Tanrı Ahura Mazda'ya ulaştırarak elçilik görevinde bulunmaktadırlar.[289] Bunun yanında Ameşa Spentalar, insanlara doğru yolu bulma konusunda rehberlik etmektedir.[290] Aynı zamanda bu varlıklar, Tanrı Ahura Mazda'nın insanoğlunu rızıklandırmasına[291] ve buna karşılık insanların da Tanrı'ya yakınlaşmasına ve şükretmesine aracılık etmektedir.[292] Ayrıca onlar, tanrısal yardımın insanlara ulaşmasına aracı olmakla[293] ve kötülere, din düşmanlarına karşı mücadele etmekle iyilere yardımcı olmakta,[294] iyileri[295] ve bütün faydalı şeyleri korumaktadır.[296]

---

[288] YG. 33: 12; 51: 3; Y. 70: 2; YH. 42: 6; HA. 1: 25; Yt. 10: 92.

[289] YG. 50: 3; Y. 27: 4; YH. 36: 4-5; 39: 4. (Zerdüşt'ün, Ahura Mazda'ya yakarırken aynı zamanda Vohu Manah ve Aşa'ya da yakarması ve onlardan taleplerini Tanrı'ya ulaştırmalarını istemesi (YG. 49: 7), Ameşa Spentaların aracı, elçi konumunda olduğunu göstermektedir. Bkz. Purdavud, *Gatha*, s. 556).

[290] YG. 31. 21; 34: 11; 43: 10-12; 44: 8; 51: 15; YH. 35: 3. (Ameşaların doğru yolu bulma konusundaki rehberliği, bütün insanlara yönelik bir faaliyet olduğu için Zerdüşt'e inanmayanların da Ameşalar aracılığıyla doğruluğu bulabileceği dile getirilmektedir (YG. 46: 12-13; Purdavud, *Gatha*, s. 536-537). Böylece Ameşa Spentaları takip edenlerin uhrevi kurtuluşa erecekleri; onlardan uzaklaşanların ise yalan taraftarı olacağı ve Aşa'nın nefreti ile karşılaşacağı dile getirilmektedir (bkz. YG. 49: 1-5). Dolayısıyla kişinin doğru biri olabilmesi için bu varlıkların rızasını kazanması ve onların temsil ettiği erdemlere sahip olması gerektiği ifade edilmektedir. Bkz. Dhalla, s. 33).

[291] Ahura Mazda, Vohu Manah aracılığıyla insanlara maddi hayatta zenginlik, Aşa aracılığıyla ise insanları yücelten bilgelik vermektedir (bkz. YG. 34: 14).

[292] YG. 34: 15.

[293] Vd. 17: 7.

[294] YG. 28: 6; 31: 4; 33: 12; 44: 6; 49: 12; 50: 1; Y. 8: 3; Yt. 2: 12; HA. 9: 2. (Ameşa Spentalar, iyilerin dualarına adeta şimşek hızıyla karşılık verdikleri için şimşek gibi çakan hızlı ve güçlü atlılara benzetilmektedirler. Bkz. YG. 50: 7; Purdavud, *Gatha*, s. 565).

[295] YG. 34: 7; 50: 1.

[296] Y. 60: 5-6.

Böylece Ameşaların; iyi insanlara fayda veren ve destekleyen varlıklar oldukları anlaşılmaktadır.[297]

Ameşa Spentaların kötülükle mücadele bağlamında insanoğluna yönelik işlevleri yanında diğer canlılar ve tabiata dair birtakım işleri yürüttükleri görülmektedir. Bu çerçevede Ameşa Spentaların tabiatı düzenleme ve dünyayı huzurlu bir mekan haline getirme[298] hususunda Tanrı Ahura Mazda'ya yardım ettikleri ifade edilmektedir. Bu nedenle onlar, yeryüzünde kötülüğe ve felaketlere karşı zirai hayatın canlanması, tarım alanlarının bereketlenmesi[299] ve faydalı hayvanların korunması konusunda çaba göstermektedirler.[300] Bunun yanında Ameşaların, dünyada düzeni[301] ve huzuru tesis ederek insanların dünyevi kazanç elde etmelerine aracılık etmek gibi görevleri de bulunmaktadır.[302] Bu işlevleri sebebiyle Ameşa Spentalar, yaşam alanlarının ve tarım alanlarının koruyucuları olarak nitelendirilmektedir.[303]

Gatha'da Ameşa Spentaların yeryüzündeki kötüler ve onların zararlarıyla mücadelede insanlara yardım ettiği zikredilmektedir. Oysa Gatha sonrası dönemde oluşturulan Avesta'nın diğer metinlerinde maddi kötülükle mücadele yanında Ameşaların karşıtı oldukları divlerle mücadelesinden de söz edildiği için iyi kötü arasındaki mücadele manevi bir boyuta taşınmıştır. Bu kapsamda Ameşa Spentalardan her biri, özelde karşıtı oldukları divi yok etmeye çabalarken; genel anlamda ise Ameşa Spentalar birlikte divlerin

[297] Bkz. Y. 13: 3-4; 24: 9; 59: 1; YH. 35: 1; Vs. 3: 5; 11: 12.

[298] YG. 33: 10; 43: 6.

[299] YG. 48: 11-12; Y. 72: 6; HA. 5: 1.

[300] YG. 50: 1-2.

[301] Yt. 7: 3; HA. 4: 4; Vs. 22: 1.

[302] Y. 27: 10; 65: 12-14.

[303] Purdavud, *Gatha*, s. 552.

tamamıyla mücadele ederek[304] evreni ve insanoğlunu bu kötücül varlıklara karşı korumaktadırlar.[305]

Yine Gatha dışındaki Avesta metinlerine göre her Ameşa Spenta, farklı bir valığın veya varlıkların özel koruyucusu ve insanoğluna ait bir özelliğin hamisi olarak telakki edilmektedir.[306] Bu kapsamda Vohu Manah, insan ve faydalı hayvanların koruyucusu ve insandaki iyi düşüncenin kaynağı; Aşa, ateşin koruyucusu ve doğruluğun gözeticisi; Kşatra, metalin koruyucusu ve selametin sorumlusu sayılmaktadır. Bunun yanında Armaiti, yeryüzünün (toprağın) koruyucusu, kalbin ve duyguların rehberi, dostluğun ve muhabbetin kaynağı; Haurvatat, suların koruyucusu ve vicdanın rehberi; Ameretat ise bitkilerin koruyucusu ve ebedi yaşamın sağlayıcısı şeklinde tasvir edilmektedir.[307]

Avesta külliyatında Ameşa Spentaların, maddi dünyaya dönük elçilik, yol göstericilik ve koruyuculuk gibi faaliyetleri yanında ahiret hayatı ile ilgili bazı görev ve sorumlulukları da bulunmaktadır. Bu çerçevede Ameşalar, öte dünyada ödül ve cezanın

---

[304] Vs. 24: 3. (Her Ameşa Spenta'nın, farklı bir varlığın veya varlıkların özel koruyucusu olmaları yanında mücadele ettikleri, karşıtı oldukları özel birer düşmanı da bulunmaktadır. Ameşalar ve mücadele ettiği divleri şöyle sıralamak mümkündür: Aşa, indra ya da Druj'a (yalan); Vohu Manah, Aka Manah'a (kötü düşünceye); Kşatra, Saurva ya da Duşekşatra'ya (kötü egemenlik); Armaiti, Taremaiti'ye (inançsızlık); Haurvatat, Zairiç'e (susuzluk); Ameretat, Taurvu'ya (açlık) karşı mücadele etmektedir. Bkz. Purdavud, *Yeştha*, c. 1, s. 88-96; B. Schlerath, P. O. Skjærvø, "Aša," *EI*, http://www.iranicaonline.org/articles/asa-means-truth-in-avestan, e.t: 07. 11.2018).

[305] Y. 58: 5; Yt. 19: 15-18.

[306] Ameşa Spentalar, manevi varlık olmaları yanında birer ahlaki niteliği de temsil etmektedir. Örneğin, Vohu Manah, iyi düşünce sahibi olmayı; Armaiti, takvalı duruşu (Vd. 9: 12); Aşa, doğru hareket etmeyi ifade etmektedir (Vd. 10: 4; 11: 14; Vs. 2: 5).

[307] Boyce, *Din-i Zertoştî*, s. 38-39; Purdavud, *Gatha*, s. 83; Mihr, s. 22; Mihrin, s. 26; M. Boyce, "Aməša Spənta", *EI*, http://www.iranicaonline.org/articles/amesa-spenta-beneficent-divinity, e.t: 10.11.2018.

dağıtılmasında rol almaktadırlar.[308] Bu amaçla onların, son yargılamada iyi ile kötüyü ayrıştırarak iyilerin ödül,[309] kötülerin ise ceza almasında rol aldıkları ifade edilmektedir.[310] Bunun yanında onların, ödülü hak eden iyi ve dindar kişileri kötü ruhlara karşı gözettikleri ve Çinvat köprüsünden[311] geçirip cennete ulaştırdıkları bildirilmektedir.[312] Böylece Ameşaların, insanların tanrısal mekânda (cennette) yer bulmalarına aracılık ettikleri görülmektedir.[313]

Yukarıdaki bilgiler ışığında Ameşa Spentaların Tanrı, insan, evren ve öte dünya ile ilişki içinde olan çok yönlü ve işlevsel manevi varlıklar oldukları görülmektedir. Bu işlev ve özellikleri sebebiyle Ameşa Spentalar, Ahura Mazda ile birlikte övülmeye ve dua

---

[308] YH. 39. 3; Y. 27: 8; 68: 24; HA. 5: 14; 9: 1; Vs. 11: 12; Vd. 10: 8.

[309] YG. 30: 7; 33: 11-12; 44: 6; 45: 10-11; 47: 1; 50: 3; 51: 15, 20-21; Y. 68: 24; Vd. 10: 4. (Ameşa Spenta grubu içinde yer alan varlıkların kendileri gibi isimleri de olumlu ve nimet sayılan şeyleri ifade etmekte ve bu isimler sadece bu varlıkları adlandırmak için değil, aynı zamanda Zerdüşt'e inananlara verilecek uhrevi nimetleri ifade etmek için de kullanılmaktadır. Bu kapsamda öte dünyadaki tanrısal egemenlik alanında, yani cennette yer bulmak, kşatra; huzur ve refaha erişmek, haurvatat; ebedi hayat ise ameretat isimleriyle adlandırılmaktadır. Bkz. YG. 33: 8; 34: 1; 44: 18; 45: 5, 10; 46: 10; 47: 1; 51: 1-2).

[310] YG. 33: 11; 34: 11-14; 43: 16; 47: 6; 48: 1-2; 51: 9, 13-14; Yt. 4: 7-8.

[311] Ölçen, tartan, seçen ve birbirinden ayıran anlamına gelen Çinvat, ölen şahsın ruhunun cennete mi, cehenneme mi gireceğini belirleyen manevi köprüdür. Ahura Mazda tarafından yaratılan bu köprü, cennet ile cehennemi, iyi ile kötüyü birbirinden ayırmaktadır. Bu amaçla köprü, iyi ruhların geçişi esnasında genişleyerek, bunların cennete ulaşmaları sağlanmakta, kötü ruhların geçişi esnasında ise, daralarak kötülerin cehenneme düşmelerine neden olmaktadır (Vd. 19: 28-30; Celil Dusthah, *Avesta: Kohenterin-i Surudha ve Metinha-i İranî,* c. 2, İntişarat-i Murvarid, Tahran 1394, s. 971-972; Oşîderî, s. 244-245).

[312] YG. 46: 10; 50: 4-5. (İyi ruhların Çinvat köprüsünden geçişine Ameşa Spentalarla birlikte diğer manevi varlıkların (İzedler) da yardım ettiği ifade edilmektedir. Bkz. Vd. 19: 31-32).

[313] YG. 51: 1-2, 7; Vd. 19: 31; Vs. 11: 20.

edilmeye layık varlıklar olarak görülmekte[314] ve bu sebeple onlardan yardım istenilmektedir.[315] Avesta'da Tanrı Ahura Mazda ile birlikte övülmeleri yanında Yeştler kitabında Ahura Mazda'ya adanan 1. Yeşt'ten (*Hürmüz Yeşt*) sonra 2. Yeşt'in (*Heften Yeşt*) Ameşa Spentaları övmeye adanması, bu varlıkların Zerdüştîlikte Tanrı'dan sonra en önemli varlıklar olduklarını göstermektedir.

Buraya kadar hakkında genel bilgiler vermeye çalıştığımız Ameşa Spentaların kimlikleri ve sayıları hususunda bir tartışma bulunmaktadır. İlk dönem Zerdüştîliğinde Ameşa Spentaların sayısının 6 olduğu zikredilse de[316] Zerdüşt sonrası erken dönemde Spenta Mainyu, yedinci Ameşa olarak kabul edilmiş[317] ve bu sayı, 7'ye çıkarılmıştır.[318] Bu sebeple Zerdüştîliğin ilk döneminde Vohu Manah, Aşa Vahişta, Kşatra Vairya, Spenta Armaiti, Haurvatat, Ameretat adlı varlıklar ile sonraki dönemde bu gruba dâhil edilen

[314] YG. 28: 2-3, 9; 33: 14; 34: 6; 50: 9-10.

[315] YG. 30: 7; 33: 11; 43: 1.

[316] Mihrin, s. 23.

[317] Bkz. M. Boyce, "Aməša Spənta", *EI*, http://www.iranicaonline.org/articles/amesa-spenta-beneficent-divinity, e.t: 08.11. 2018; Schlerath, et al., "Aša," *EI*, http://www.iranicaonline.org/articles/asa-means-truth-in-avestan, e.t: 07.11.2018; Zaehner, s. 45.

[318] Yt. 2: 12; 13: 83; 19: 16.

Spenta Mainyu'nun[319] Ameşa Spentaları meydana getirdiği ifade edilmektedir.[320] Avesta'da övülmeye ve adak adanmaya layık en güzel isimlere sahip oldukları ifade edilen[321] Ameşa Spentaların daha iyi anlaşılması için bu gruptaki manevi varlıkların ayrı ayrı ele alınıp incelenmesi uygun olacaktır.

[319] Ameşa Spentaların sayısının 7'ye çıkarılmasından sonra bu varlıkların başı veya liderinin kimliği ile ilgili tartışmada Spenta Mainyu yanında Ahura Mazda'nın da ismi zikredilmektedir (Purdavud, *Gatha,* s. 83; Amuzgar, *Tarih-i Esatir-i İran*, s. 16; Oşîderî, s. 124, 318; Alıcı, *Kadim İran'da Din:* s. 69). Bu kapsamda Zerdüşt sonrası dönemde Ahura Mazda'nın Ameşa Spentaların lideri konumunda olduğu ve onunla birlikte bu grubun sayısının 7'ye çıktığı ifade edilmektedir (Dhalla, s. 26; Mihr, s. 23). Bunun yanında ilk dönemlerde bu grubun başına Spenta Mainyu'nun yerleştirildiği, ancak süreç içinde Spenta Mainyu ile Ahura Mazda'nın aynılaşması sonucunda Ahura Mazda'nın Ameşaların lideri haline getirildiği zikredilmektedir (Purdavud, *Yeştha,* c.1, s. 70-71; İbrahim Purdavud (tef. ve tel.), *Horde Avesta: Cuzv-i Ez Nâme-i Mînu-i Aveste*, İntişarat-i Esatir, Tahran 1386, s. 186-187). Avesta'da Ahura Mazda, bir Ameşa olarak tanıtılsa da (Y. 1: 2; Yt. 1: 3; 3: 1) bu durum, sadece onun ezeli ve ebedi bir varlık olduğuna işaret etmektedir. Nitekim Ahura Mazda'nın Ameşa Spentaların yaratıcısı ve efendisi olduğunun ifade edilmesi (Yt. 19: 16), kendisi tarafından yaratılan bir Ameşa Spenta olmadığını göstermektedir. Bunun için yaygın olan kanaat, Ameşa Spentaların, Spenta Mainyu ile birlikte yedi kutsal varlık grubunu oluşturduğu yönündedir (bkz. Boyce, *Textual Sources*, s. 12-13; Mary Boyce, *Menabı-i Mektub-i Din-i Zertoştî*, trc.: Şîma Caferî, Merkez-i Pejuhişha-i İranî ve İslamî, Tahram 1393, s. 36-37). Avesta'da bazen Spenta Mainyu, Ameşa Spentalardan farklı bir varlık gibi anılsa da (Y. 21: 2; 27: 2 Yt. 1: 25; 2: 1-3, 6-8) bazı pasajlarda Spenta Mainyu'nun diğer altı Ameşa Spenta ile birlikte zikredilmesi (YG. 47: 1), onun bir Ameşa Spenta olarak telakki edilmesine dayanak oluşturmaktadır. (Hinnells, s. 71; Caferî, *Din-i Behi,* s. 130-131).

[320] Hinnells, s. 70; Purdavud, *Horde Avesta*, s. 186-187.

[321] Y. 15: 1

a. Vohu Manah

Avesta'da Vohu Manah (Peh. *vohumen*, Far. *vehmen, behmen*); Vahişta Manah (en iyi düşünce), Vohu Mainyu (iyi akıl), Vahişta Mainyu (en iyi akıl) olarak da adlandırılmaktadır.[322] Vohu Manah; iyi, en iyi, kutsal manasındaki "Vohu" ve düşünce manasındaki "Manah" sözcüğünden oluşmakta ve "İyi düşünce" anlamına gelmektedir.[323] Bu kapsamda Vohu Manah tanrısal bilginin ve düşüncenin sembolü;[324] insana akletme gücü veren, insanoğlunu yaratıcıya yaklaştıran, koruyan ve Ameşa Spentalar arasında önemli bir yere sahip en büyük meleklerden biri olarak tanıtılmaktadır.[325] Vohu Manah, bu önemi sebebiyle Ameşa Spentalar hiyerarşisinde ilk sırada yer almaktadır.[326]

Avesta'da Vohu Manah ile Tanrı Ahura Mazda arasındaki ilişkiyi belirtmek adına insanoğlu için zikredilen bir akrabalık ifadesi kullanılmakta ve Tanrı Ahura Mazda, Vohu Manah'ın "baba"sı olarak tanıtılmaktadır.[327] Ahura Mazda ile Vohu Manah arasındaki yakınlığı belirtmek amacıyla kullanılan bu metaforik söylemin literal bir baba-oğul ilişkisine işaret ettiği düşünülmemelidir.[328] Nitekim Avesta'nın başka pasajlarında Vohu

---

[322] Mihrin, s. 23; Caferî, *Din-i Behi*, s. 137.

[323] Ph. Gignoux J. Narten, "Behmen", *EI.*, http://www.iranicaonline.org/articles/bahman-vohu-manah, e.t: 28.06.2018; Dusthah, *Avesta*, c.2, s.952; Dhalla, s. 27; Oşîderî, s. 182, 473, 474.

[324] Dusthah, *Avesta*, c. 2, s. 952; Oşîderî, s. 182-183; Dhalla, s. 22.

[325] Purdavud, *Yeştha*, s. 88-89; Rahim Afîfî, *Esatir ve Ferheng-i İran*: *der Nevişteha-i Pehlevi*, İntişarat-e Tus, Tahran 1383, s. 464.

[326] Dhalla, s. 22. (Ameşa Spentalar hiyerarşisinde Spenta Mainyu'yu birinci sırada kabul eden ve bu nedenle Vohu Manah'ı ikinci sıraya yerleştiren görüşler de bulunmaktadır. Bkz. Arien, s. 66, 70).

[327] YG. 31: 8; 45: 4.

[328] Zerdüştîlikte Tanrı Ahura Mazda'nın metaforik bir dille baba olarak tanıtılmasına benzer bir bir duruma Yahudilikte de rastlanmakta ve Tanrı, baba olarak tasvir edilmektedir (bkz. Mısırdan Çıkış, 4: 22-23; Mezmurlar, 2: 7; Hoşea, 11: 1). Zerdüştîlikte olduğu gibi Yahudilikteki baba ifadesinin de, metaforik olarak

Manah, Tanrı Ahura Mazda tarafından yaratılan, himaye edilen,[329] onun egemenliğinde ikamet eden,[330] ona dost ve yakın olan bir varlık şeklinde betimlenmektedir.[331]

Avesta'ya göre Vohu Manah, Tanrı Ahura Mazda'ya itaat eden[332] ve ondan öğüt alan[333] bir varlık olması sebebiyle onun adına insan ve evren üzerinde birtakım yetkilere sahiptir. Avesta'da dinin kaynağı olarak nitelendirilen[334] Vohu Manah'ın, Zerdüşt'e Ahura Mazda'nın emir ve yasaklarını bildirdiği ifade edilmektedir.[335] Vohu Manah, Tanrı'dan insana doğru gerçekleştirdiği elçilik görevini, insandan Tanrı'ya yönelik olarak da gerçekleştirmektedir. Bu amaçla o, insanların dualarını Tanrı Ahura Mazda'ya ulaştırmakta[336] ve bu duaların gereğini yerine getirmektedir.[337] Bu durum, Vohu Manah'ın Zerdüştîlikte Tanrı ile seçilmiş kişi arasında elçilik görevini yürüten meleksi bir varlık şeklinde algılanmasını sağlamakta ve böylece İslam'daki melek Cebrail'e ya da Sami

---

kullanıldığı ve Tanrı'nın koruyuculuğunu ve rızıklandırıcılığını simgelediği dile getirilmektedir (Bkz. Mehmet Katar, "Hıristiyanlık II", *Dinler Tarihi*, ed.: Ali İhsan Yitik, Dokuz Eylül Üniversitesi Uzaktan Eğitim Yayınları, İzmir 2013, s. 199).

[329] YG. 44: 4; Yt. 1: 25; Helmut Humbach, *The Gathas of Zarathushtra and The Other Old Avestan Texts*, V. II, Heidelberg, 1991, s. 150.

[330] YG. 29: 11; 44: 6; 49: 10; 51: 18.

[331] YG. 32: 2; Humbach, *The Gathas*, V. I, s. 132; Stenley Insler, *The Gathas*, E. J. Brill, Leiden 1975, s. 45; Purdavud, *Gatha*, s. 472.

[332] HA. 14: 6.

[333] YG. 47: 3; Humbach, *The Gathas*, V. II, s. 193.

[334] YG. 49: 5; Purdavud, *Gatha*, 556.

[335] YG. 43: 11; 44: 7-15; Yt. 19: 46; Hinnells, s. 72.

[336] YG. 43: 13; 44: 13, 16; 50: 6; YH. 36: 4; Purdavud, *Gatha*, s. 518.

[337] YG. 28: 6; 50: 11.

kökenli dinlerdeki vahiy meleğine benzer işleve sahip bir varlık olduğunu göstermektedir.[338]

Vohu Manah'ın elçilik görevi yanında insan hayatını ve evreni şekillendirmeye yönelik birtakım görevleri de bulunmaktadır. Bu çerçevede Avesta'da maddi ve manevi varlıkları yöneten efendi ve önder olarak nitelendirilen Vohu Manah'ın,[339] kendi yönetimi ve rehberliğinde bulunan insanlara en güzel yaşamın verilmesine aracılık edeceği, bu sayede insanların gerekli olan zihinsel ve bedensel güce erişerek sağlıklı bir hayat sürecekleri ifade edilmektedir.[340] Bu amaçla o, insanlara doğru yolu göstererek[341] Tanrı Ahura Mazda'nın telkin ettiği yaşam tarzına uygun bir hayat sürme hususunda onlara yardımcı olmaktadır.[342] Ayrıca bir yönetici olarak Vohu Manah'ın, Tanrı Ahura Mazda ile birlikte yeryüzünü ve gökyüzünü dengede tutma, suları, bitkileri, rüzgârı ve bulutları idare etme,[343] yeryüzünde huzuru tesis etme,[344] zirai alanları ve otlakları verimli hale getirme

[338] Jale Amuzgar, Ahmet Tefezzuli, *Usture-i Zindegi-yi Zertoşt*, Neşr-i Çeşme, Tahran 1389, s. 82-84; Polat, s. 60. (Bazı kaynaklarda Vohu Manah'ın, 30 yaşındayken Zerdüşt'e gözüktüğü ve peygamber olarak seçildiğini bildirerek Tanrı Ahura Mazda'nın buyrukları ona öğrettiği ifade edilmektedir. Bkz. Purdavud, *Gatha*, s. 28-29; Tarlan, s. 12).

[339] Y. 35: 10; 55: 5; YH. 35: 10; 37: 5; 42: 4; Vd. 19: 11, 19; HA. 14: 5.

[340] Y. 68: 23; HA. 3: 2; Mihrin, s. 23.

[341] YG. 31: 17; 33: 6; 43: 11; 45: 6, 46: 14; 48: 3; 51: 16; Y. 27: 4, 9; Yt. 10: 92; Vs. 12: 4; Dusthah, *Avesta*, c. 2, s. 952; Oşîderî, s. 182-183; Dhalla, s. 22-23; Taraporewala, s. 56.

[342] YG. 43: 7-9; 46: 3; 53: 5.

[343] YG. 44: 4; Narten, "Behmen", *EI.*, http://www.iranicaonline.org/articles/bahman-vohu-manah, e.t: 28.06.2018).

[344] Y. 70: 5.

gibi faaliyetlerde bulunduğu ifade edilmektedir.[345] Bu çerçevede o, hayvanlar âleminin düzenini tesis edip hayvanların refahını sağlamak, faydalı hayvanları ve bunların bakımını üstlenen çobanları korumak ve çiftçiyi desteklemek gibi görevleri yerine getirmektedir.[346] Bu özelliğiyle Vohu Manah'ın, faydalı hayvanları temsil eden sığır ve sığır yetiştiricisi ile özel bir ilişki içinde olduğu[347] ve sığır yetiştiricilerini iyi insanlar olarak algılayıp ödüllendirdiği;[348] sığıra zarar verenleri ise cezalandırdığı zikredilmektedir.[349]

Vohu Manah'ın yukarıdaki işlevleri yanında kötülükle mücadele hususunda da birtakım sorumlulukları bulunmaktadır. Bu çerçevede iyi ve kötü konusunda insanı bilgilendirdiği ve bunları birbirinden ayırt etmede onları bilinçlendirdiği ifade edilmektedir.[350] Bunun yanında onun, doğruluğu arttırmak için çabaladığı,[351] iyileri kötülüğe karşı koruduğu[352] ve iyi-kötü mücadelesi kapsamında iyi düşünceyi geliştirip kötü düşünceye karşı sürekli bir savaş halinde olduğu bildirilmektedir.[353] İyi-kötü mücadelesi,

---

[345] YG. 29: 7-8, 10; 33: 6. (Zerdüşt dönemi toplumunda tarım ve hayvancılık geçim kaynağı ve bir yaşam biçimi olduğundan Gatha'da verimli otlaklar veya sığırdan çokça söz edilmektedir).

[346] YG. 46: 7; 50: 1. (Bu pasajlara göre Vohu Manah, faydalı hayvanlara yönelik bu işlevi Aşa ve Azer ile birlikte yürütmektedir. Ancak Parsi yazar Dhalla'ya göre bu pasajların, Vohu Manah'ın hayvanların yahut sürünün koruyucusu olduğunu açık bir şekilde ifade etmediğini belirtmektedir (bkz. Dhalla, s 29). Bu kapsamda Zaehner, Vohu Manah'a bu misyonun Zerdüşt sonrası dönemde verildiğini ifade etmektedir. Bunun için bkz. Aştiyani, *Zertoşt*, s. 185).

[347] Narten, "Bahman", *EI.*, http://www.iranicaonline.org/articles/bahman-vohu-manah, e.t: 28.06.2018.

[348] YG. 31: 10.

[349] YG. 34: 14.

[350] YG. 31. 5.

[351] YG. 51: 11.

[352] Y. 54: 1; HA. 3: 2.

[353] YG. 47: 2, 5; Dhalla, s. 27-28.

Gatha dışındaki Avesta metinlerinde manevi âlemdeki iyi ve kötü varlıklar arasındaki mücadeleye dönüştüğü için Vohu Manah da bu savaştaki yerini almıştır. Bu çerçevede o, yardımcısı olarak tanıtılan Azer izedi ile birlikte kötülüğün kaynağı Angra Mainyu'ya (Ehrimen) karşı mücadele etmekle[354] ve kendi karşıtı olan Akamen (kötü düşünce) divini yok etmekle görevlendirilmektedir.[355]

Zerdüştîliğe göre Vohu Manah'ın dünya hayatı ve yeryüzündeki düzene yönelik fonksiyonları yanında ölüm sonrası hayat ve ahiret âlemiyle ilgili birtakım işlevleri de bulunmaktadır. Bu kapsamda Avesta'da onun, ahiret âleminin iyi ve kötüler için düzenlenmesi ve hazır hale getirilmesi hususunda rol aldığı ifade edilmektedir.[356] Bu işlevi yanında onun, ahirete intikal eden insanları yargılama yetkisi de bulunmaktadır.[357] Bu amaçla Vohu Manah, Tanrı Ahura Mazda tarafından verilecek ödül ve cezanın dağıtımına aracılık etmekle görevlidir.[358] Böylece o, Tanrı Ahura Mazda tarafından kendisine verilen bu yetkiyle nihai yargılamanın sonucunda iyileri, ahiret âlemindeki sürekli bir hayat ile ödüllendirirken[359] kötüleri de karanlık, çirkin ve habis olan bir hayatla cezalandırmaktadır.[360]

[354] Yt. 13: 77-78.

[355] Yt. 19: 46, 96.

[356] YG. 30: 8; 31: 6. (Vohu Manah'ın ahiret âlemini düzenleme ve nihai yargılama için hazır hale getirme işlevinden dolayı Ahura Mazda'nın egemenliğine "iyi düşünce mekânı", "iyi düşünce egemenliği" denilmektedir. Bkz. YG. 32: 15; 33: 3, 5; 34: 11; 46: 16; Humbach, *The Gathas*, V. I, s. 136; Insler, s. 51).

[357] YG. 46: 9.

[358] Y. 24: 9; 27: 5, 8, 10; Vd. 10: 12; 11: 14.

[359] YG. 33: 11; 51: 7.

[360] YG. 34: 14; 43: 16; 44: 6; 46: 18; 48: 8; 53: 4.

Avesta, Vohu Manah'ın insanların dünyevi ve uhrevi kurtuluşu için aracı olduğunu[361] ve onun bildirdiği öğretiye uygun şekilde yaşayan ve ona bağlı olan insanın kurtuluşa erişeceğini ifade etmektedir.[362] Bu veriler ışığında uhrevi kurtuluş için Tanrı Ahura Mazda'nın rızası yanında, onun elçisi konumunda olan Vohu Manah'ın rızasının da gerekli olduğu anlaşılmaktadır.[363] Buraya kadar zikrettiğimiz özellik ve işlevleri sebebiyle Vohu Manah'ın, Tanrı Ahura Mazda ile birlikte övülen, itaat edilen,[364] dua edilen[365] ve kendisinden yardım istenilen ilahi bir varlık olduğu anlaşılmaktadır.[366]

b. Aşa Vahişta

Avesta'da Aşa Vahişta (Av. *arta vahişta*, Peh. a*rdvahişt*, a*şao vahişt* ya da e*ret vahişt*, Far. u*rdibeheşt*) ifadesinin asıl unsuru olan Aşa, "doğruluk, yasa, kanun, saflık" gibi anlamlara gelmektedir. Aşa kavramıyla birlikte kullanılan ve yüceltme sıfatını içeren *vahişta* ise "daha iyi," "en iyi" "en yüce," anlamlarına gelmektedir.[367] Bu çerçevede Aşa Vahişta ifadesi, "en iyi doğruluk",[368] "parlak doğruluk"[369] veya "Tanrı Ahura Mazda'nın en iyi doğruluğu" gibi anlamları ihtiva etmektedir.[370] Zerdüştîlikte yaygın olarak en iyi

[361] YG. 34: 12-13; 51: 2, 16; Yt. 1: 20; 19; 46; Vd. 19: 31-32.

[362] YG. 49: 3, 5; 50: 8.

[363] YG.45: 9.

[364] YG. 28: 1-3; 30: 1.

[365] YG. 33: 8.

[366] YG. 30: 7; 33: 11; 50: 7.

[367] M. Boyce, "Ardwahišt", *EI.,* http://www.iranicaonline.org/articles/ardwahist-av, e.t: 26.06.2018; Purdavud, *Gatha*, s. 556; Oşîderî, s. 92-93; Taraporewala, s. 62.

[368] YG. 28: 8.

[369] YG. 32: 2; Purdavud, *Gatha*, s. 472.

[370] YG. 46: 9; Purdavud, *Gatha*, s. 534.

doğruluk anlamında kullanılan Aşa Vahişta; Tanrı Ahura Mazda tarafından yaratılan[371] ve onun doğruluk, saflık ve kutsallığını sembolize eden manevi bir varlık olarak tanıtılmaktadır.[372]

Aşa'nın Hinduizmdeki Veda metinlerinde zikredilen Tanrı *Rta* ile denk sayıldığı ve Zerdüşt öncesi Hint-İran geleneğinde bir tanrı olarak görüldüğü iddia edilmektedir.[373] Ancak Zerdüştîlikte Tanrı Ahura Mazda'nın yardımcıları konumundaki Ameşalardan biri olarak kabul edilmektedir. Aşa Vahişta, Gatha'da diğer Ameşalardan daha çok zikredilmesine[374] ve diğer kutsal metinlerde "en iyi, en güzel ameşa*"* olarak nitelendirilmesine[375] rağmen Vohu Manah'tan sonra ikinci sırada yer almaktadır.[376] Zerdüştîlikte önemli bir figür olması sebebiyle bu varlığa Avesta'nın 3. Yeşt'i (*Urdibeheşt Yeşt*), adanmıştır.

---

[371] YG. 31. 7; 44: 3; 47: 2; Y. 2: 14; 3: 16; 58: 4; 68: 24; Yt. 1: 25.

[372] Afîfî, s. 432.

[373] Schlerath, et al., "Aša", *EI.,* http://www.iranicaonline.org/articles/asa-means-truth-in-avestan, e.t: 26.06.2018; Dhalla, s. 30. (Aşa ve Rta arasında kelime anlamı bağlamında bir ilişkilendirme yapılsa da bu iki ifade arasında tam bir uyum söz konusu değildir. Nitekim Zerdüştî gelenekte Aşa, ateş sembolü ile ilişkilendirilirken Veda geleneğindeki Rta, su ile temsil edilmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Alıcı, *Kâdim İran'da Din,* s. 31-33).

[374] Gatha'da Aşa 157, Vohu Manah 136, Kşatra 56, Armaiti 40, Ameretat 14, Haurvatat 11, Sraoşa 7, Aşi 18 defa zikredilmektedir (Schlerath, et al., "Aša," EI, http://www.iranicaonline.org/articles/asa-means-truth-in-avestan, e.t: 08.12.2018).

[375] Y. 1: 4; 2: 4; 3: 6; 6: 3; 13: 8; 18: 9; 27: 15; 55: 5; 59: 33; 60: 12; 71: 30; YH. 37: 4; Vs. 6: 1; 21: 0; 23: 1.

[376] Mihrin, s. 23; Purdavud, *Yeştha*, C. 1, s. 88. (Taraporewala'ya göre Aşa, Ahura Mazda'dan sonra önem sırasına göre ikinci sırada bulunmaktadır (Taraporewala, s. 39). Ancak onun bu iddiasına karşın Dhalla, Ahura Mazda'dan sonra Vohu Manah'ın geldiğini, Aşa'nın ise statü olarak Vohu Manah'tan sonra yer aldığını ifade etmektedir. Bkz. Dhalla, s. 30).

Zerdüştî gelenekte Aşa ile Tanrı Ahura Mazda arasında özel bir ilişki bulunmaktadır. Aşa Vahişta, Tanrı Ahura Mazda'nın egemenliğinde bulunan,[377] ondan öğüt alan,[378] ona itaat eden[379] ve onun iradesine uygun hareket eden bir varlık olarak zikredilmektedir.[380] Bu sebeple Aşa, Tanrı Ahura Mazda'nın tesis ettiği[381] tanrısal yasayı ve kozmik düzeni temsil etmektedir.[382] Bu yasa, evrenin belli bir düzen içinde yaratılmasını sağlamakta ve yeryüzü yaşantısını idame ettirmektedir. Tanrı Ahura Mazda'nın takdir ettiği ezeli ve değiştirilemez olan yasa ise Aşa ile ilişkilendirilerek doğruluk yasası olarak tanıtılmaktadır.[383] Tanrısal yasayı temsil etmesi bakımdan Aşa, Ahura Mazda'nın tayin ettiği şekilde yaratılan güneş, yıldız, ay, sular, bitkiler, rüzgâr, bulutlar, gece ve gündüz gibi unsurların hareketlerini kontrol etme[384] ve yeryüzündeki düzeni idame ettirme gibi işleri yerine getirmektedir.[385] Bu amaçla o, kötülüğe ve kaosa karşı Ahura Mazda'ya

[377] YG. 29: 11; 30: 10; Y. 20: 3.

[378] YG. 46: 17.

[379] YG. 29: 4; Y. 5: 4; 10: 9; 59: 33; HA. 14: 5.

[380] YG. 28: 8; 29: 7; Y. 10: 9; Mihrin, s. 24; Purdavud, *Gatha*, s. 580.

[381] Taraporewala, s. 40; Dhalla, s. 32.

[382] Hinnells, s. 72. (Aşa Vahişta'nın Tanrı Ahura Mazda'nın iradesine uygun hareket etmesi ve tanrısal yasayı temsil edilmesi sebebiyle Zerdüştîlik, "Aşa inancı", "Aşa yolu", "Aşa dini" şeklinde de adlandırılmaktadır (YG. 49: 3; Y. 3: 3-4; 15: 1; 72: 11; Vd. 3: 33; Vs. 2: 3; Mihrin, s. 24; Taraporewla, s. 35). Ayrıca tanrısal yasayı temsil etmesi sebebiyle Aşa'nın Zerdüşt inancının temel ahlaki ilkeleri olan "iyi düşünce, iyi söz, iyi davranış", hakikat, adalet ve doğruluğun dayanak noktası olduğu da ifade edilmektedir. Bkz. Boyce, "Ardwahišt", *EI.*, http://www.iranicaonline.org/articles/ardwahist-av, e.t: 26.06. 2018; Dhalla, s. 32; Mihrin, s. 24).

[383] Yt. 3: 1-2.

[384] YG. 44: 2-6.

[385] YG. 30: 1; 43: 6; Y. 58: 4; 60: 2; Vs. 3: 4.

yardımcı olarak[386] tanrısal yasayı bozan, düzensizliğe neden olan Druğ'un (druj, yalan)[387] yok edilmesi[388] ve dünyanın kötülükten arındırılması gibi işleri ifa etmektedir.[389] Ayrıca o, kötülüğe karşı doğruluk için çabalayan[390] ve kendisine bağlılık gösteren[391] iyi insanları desteklemekte,[392] korumakta[393] ve onlara huzurlu bir yaşam sağlamaktadır.[394] Bu özellikleri sebebiyle Aşa Vahişta, "en iyi yönetici",[395] "maddi dünyanın efendisi"[396] ve "en iyi egemenlik sahibi" olarak nitelendirilmekte[397] ve bu suretle Ahura Mazda ile birlikte övülmekte, ona kurban sunulmakta[398] ve ondan yardım istenilmektedir.[399]

[386] YG. 48: 9; Yt. 3: 17; V. 19: 2. (Tanrı Ahura Mazda ve Aşa'nın kötülüğü yok etme konusunda aynı arzuya sahip olduğu zikredilmektedir. Bkz. Boyce, "Ardwahišt", *EI.*, http://www.iranicaonline.org/articles/ardwahist-av, e.t: 26.06. 2018).

[387] Druğ, tanrısal yasayı bozan, düzensizlik, çarpıklık, yalan anlamına gelmektedir. Aşa yolundan sapıp druğa yönelen kişiler de druğvant ya da druğperest olarak adlandırılmaktadır (Bkz. YG. 51: 13; Boyce, "Ardwahišt", *EI.*, http://www.iranicaonline.org/articles/ardwahist-av, e.t: 26.06. 2018).

[388] YG. 30: 8; 48: 2; Y. 60: 8-9; 72: 5; Yt. 3: 7-17; Taraporewala, s. 43.

[389] YG. 29: 2-3.

[390] YH. 35: 7-8.

[391] Y. 71: 11.

[392] Y. 27: 9; 68: 23.

[393] Y. 20: 3; 71: 16; HA. 3: 2.

[394] Y. 0: 1; Yt. 2: 2; 3: 6.

[395] Y. 35: 5; Vd. 10: 8; Vs. 21: 0.

[396] Yt. 13: 91.

[397] YH. 35: 5.

[398] YH. 35: 3, 5, 7-8; 40: 2; 41: 1; Y. 4: 9, 15; 7: 6; 35: 10; Yt. 1: 22; 3: 18-19; Vd. 18: 24; Vs. 1: 4; 2: 6; HA. 14: 5; 11: 2, 9, 12.

[399] YG. 28.3; 28. 6; 30. 7; 31. 3; 33: 11; 51: 20.

Aşa Vahişta ile Ahura Mazda arasındaki yakınlığı gösteren başka bir durum ise onun ateşle olan ilişkisidir. Bu kapsamda o, Ahura Mazda'nın nurunu temsil eden ateşe güç vermesi[400] sebebiyle "ateşin koruyucu gücü" olarak tasvir edilmektedir.[401] Bundan dolayı ateşin maddi yönüne yönelik yapılan kutsamaların Ahura Mazda ile birlikte Aşa'ya da atfedildiği ifade edilmektedir.[402] Nitekim Zerdüşt'ün Aşa'yı, yani doğruluğu düşünerek ateşe sunuda bulunduğu ve onun bakımını üstlendiği zikredilmektedir.[403] Dolayısıyla Zerdüştîlikteki ibadetin merkezinde yer alan sembolik ateş, Aşa'nın görünen yüzü olarak kabul edilmekte,[404] ona saygı göstermenin yeryüzündeki ve insan benliğindeki doğruluğa değer katacağına inanılmaktadır.[405]

Avesta külliyatına göre Aşa, Tanrı adına insanoğluna yönelik birtakım işlevleri yerine getirmektedir. Bu kapsamda o, insanlara Tanrı Ahura Mazda'nın hikmetini bildirme,[406] doğruluk yolunu gösterme,[407] insanların yanlış inanış ve davranışlardan uzak durmasına aracılık etme gibi görevleri ifa etmektedir.[408] Böylece Aşa Vahişta, bu işlevleri yerine getirerek insanlara Tanrı Ahura Mazda'ya itaat etme ve iyiye yönelme gibi

[400] YG. 43: 4; 34: 4.

[401] Afîfî, s. 432.

[402] YG. 34: 3-4; Boyce, *Textual Sources*, s. 38.

[403] YG. 43: 9.

[404] Boyce, "Ardwahišt", *EI.*, http://www.iranicaonline.org/articles/ardwahist-av, e.t: 26.06. 2018.

[405] Dhalla, s. 35.

[406] YG. 43: 12, 14; 45: 4; 48: 3; 49: 6; Y. 27: 10; Yt. 13: 91; 19: 46; Yt. 10: 92.

[407] YG. 34: 12; 51: 16, 18; 53: 5; YH. 35: 3. (Aşa; Tanrı'ya ulaşmak için yegâne, dosdoğru yol (YG. 33: 6; 51: 13), Uhrevi kurtuluş için takip edilmesi gereken bir yol (YG. 30: 11; 34: 2; 46: 19; 48: 12; 49: 9) ya da Zerdüşt'ün yaşam felsefesinin en saf biçimi olarak kabul edilmektedir (Taraporewala, s. 38-39).

[408] YG. 34: 7; 44: 1; 50: 1.

hususlarda rehberlik etmektedir.[409] Nitekim irade sahibi olarak yaratılan insanoğlunun doğru ile yanlışı ayırt etme konusunda tereddüt yaşayacağı; ancak Aşa'nın bu tereddütü giderme, doğru ile yalanı (hak ile batılı) ayırt etme,[410] doğruya yönelme[411] ve dünya hayatında nasıl yaşaması gerektiği hususunda insana rehberlik edeceği bildirilmektedir.[412] Bundan dolayı Avesta'da manevi bir varlık olan Aşa Vahişta'ya iman etmenin önemine vurgu yapılmakta[413] ve onun belirlediği yolun takip edilmesi istenmektedir.[414]

Aşa Vahişta'nın insanlara yönelik fonksiyonları yanında evrenle alakalı birtakım işlevleri de bulunmaktadır. Bu kapsamda Aşa, özellikle o dönemin geçim kaynağı olan tarım ve hayvancılığı geliştirmek için bitki ve otlakların yeşermesi,[415] hayvanların üremesi ve çoğalması konusunda Tanrı Ahura Mazda'ya yardımcı olmaktadır.[416] Ayrıca onun, maddi bir ödül olarak sağlıklı ve güçlü hayvanların elde edilmesine aracılık ettiği zikredilmektedir.[417]

Aşa Vahişta'nın rehberliğinin ve aracılığının, insanlara bu dünyada kişiyi Tanrı katında değerli kılacak bir yaşam[418] sağladığı gibi ahirette de onların kurtuluşa ermelerine

---

[409] YG. 31: 16; 44: 1, 9; 53: 1; YH. 36: 1; Y. 13: 6; 27: 4; 69: 1; Vs. 2: 5.

[410] YG. 31. 12-13.

[411] YG. 31: 5.

[412] YG. 33: 6; 44: 8, 20; 46: 17; 51: 11. (Aşa'nın yol göstericiliği yanında insanın da iki yönlü bir eylemde bulunarak hem doğruluk için çalışması hem de kötülüğe karşı mücadele etmesi gerektiği ifade edilmektedir. Bkz. YG. 43: 1; Dhalla, s. 35).

[413] Y. 58: 1; YH. 40: 1-3; Vs. 24: 3

[414] Y. 16: 2; 27: 9, 11; 60: 13; Vd. 18: 16; 19: 11.

[415] YG. 48: 6; Y. 71: 25.

[416] YG. 29: 7, 10; Purdavud, *Yad-daştha,* s. 52.

[417] YG. 44: 18.

[418] VF. 20: 11.

ve cennete girmelerine aracılık edeceği ifade edilmektedir.[419] Bu kapsamda Aşa Vahişta, diğer Ameşalarla birlikte ahiretteki nihai yargılamada dünyada yapılan fiillerin karşılığını verme işlevini yerine getirmektedir.[420] Bu amaçla onun, hesap günü iyilerin ödüllendirilmesi ve kötülerin cezalandırılması hususunda rol aldığı belirtilmektedir.[421]

c. Kşatra Vairya

Kşatra Vairya (Av. *khşatra vairya*, Peh. *khşatriver*, Far. *şehriver*)[422] ifadesinin asıl unsuru olan Kşatra, "hükümdarlık", "kudret", "egemenlik" gibi anlamlar yanında "tanrısal gücü", "ilahi egemenliği" ifade etmek için de kullanılmaktadır.[423] Vairya ise "seçkin", "en iyi", "arzu edilen" gibi anlamlara gelmektedir. Bu çerçevede Kşatra Vairya, "arzu edilen egemenlik, seçkin hükümdarlık" şeklinde tercüme edilmektedir.[424] Avesta külliyatında ise bu ifade, "Ahura Mazda'nın arzu edilen egemenliği",[425] "kudreti",[426] "iyi ve faydalı

[419] Y. 15: 2; 18: 8; 71: 16; Yt. 3: 3; Vs. 12: 4.

[420] YG. 44: 18; 50: 5; Purdavud, *Gatha*, s. 564.

[421] YG. 31: 22; 33: 11; 34: 11; 48: 1-2; 49: 8-9; 50: 3-4; 51: 10; Y. 27: 8; 54: 1; 68: 24; 69; 1-3; Yt. 1: 22; ayrıca bkz Rezi, *Avesta*, s. 277, 278.

[422] William W. Malandra, "Šahrewar", *EI.*, http://www.iranicaonline.org/articles/sahrewar, e.t: 26.06. 2018.

[423] Mihrin, s. 24.

[424] Malandra, "Šahrewar", *EI.*, http://www.iranicaonline.org/articles/sahrewar, e.t: 26.06. 2018; Humbach, *The Gathas*, V. I, s. 125; Insler, s. 35; Purdavud, *Yad-daştha*, s. 8; Oşîderî, s. 349, 361.

[425] YG. 28: 5; 29: 9-10; 31: 4; 34: 5; 45: 9; Purdavud, *Gatha*, s. 556; Purdavud, *Yad-daştha*, s. 22-23. (Gatha 45: 9'da *mazda kşatra* olarak geçen ifade, Ahura Mazda'nın egemenliği yanında onun "manevi ülkesi" şeklinde de tercüme edilmektedir. Bkz. Humbach, *The Gathas*, V. I, s. 166; Insler, s. 76-77; Purdavud, *Gatha*, s. 528)

[426] YG. 31: 21; 32: 2; 34: 5, 15; 49: 5; 53: 9.

ülke",[427] "iyi egemenlik",[428] "manevi egemenlik" gibi anlamlarda kullanılmaktadır.[429] Bunun için Kşatra Vairya, Tanrı Ahura Mazda'nın mutlak egemenliğini ve göksel saltanatını sembolize eden ve onun tarafından yaratılan[430] manevi bir varlık olarak tanıtılmaktadır.[431] Bunun yanında Gatha sonrası Avesta metinlerinde Kşatra'nın metal ya da demiri ifade etmek için kullanılan bir kavram olması sebebiyle[432] Kşatra Vairya, metalle

[427] YG. 28: 3, 9; 30: 8; 31: 6; 32: 6; 33: 13; 34: 10; 43: 13; 48: 8; 49: 8; 51: 1; YH. 40: 1-2; (Kşatra'nın "iyi ve faydalı ülke", yani cennet (Purdavud, *Yad-daştha*, s. 87; Oşîderî, s. 361; Rezi, *Tealim-i Zertoşt*, s. 95) anlamında kullanılması, bu kelimenin sadece dünya ve ahirete yönelik çeşitli işleri yapan bir varlığın adı olarak değil, aynı zamanda Tanrı Ahura Mazda tarafından ahirette iyilere verilen ödülü, yani Ahura Mazda'nın egemenliğinde yer bulmayı ve kurtuluşa ermeyi de ifade ettiğini göstermektedir (Rezi, *Avesta*, s. 277). Bu kapsamda Kşatra, "iyiler için en değerli ve kusursuz ödül" (YG. 28: 3; 29: 10; 31: 6; 46: 10; 51: 1-2, 21), "arzu edilen ödül" (YG. 28: 5; 31: 4; 33: 5) ya da "iyi düşünce ödülü" (YG. 33: 13) olarak da anlamlandırılmaktadır.

[428] YG. 51: 1; YH. 35: 10; 37: 1-2.

[429] Y. 15: 2; 18: 1; 19: 14; 65: 16; HA. 14: 5; ayrıca bkz. Afîfî, s. 567.

[430] YG. 44: 7; Yt. 1: 25.

[431] Malandra, "Šahrewar", *EI.*, http://www.iranicaonline.org/articles/sahrewar, e.t: 26.06.2018; Dhalla, s. 36-37; Oşîderî, s. 349; Hinnells, s. 74.

[432] Bkz. Vd. 9: 10; 16: 6; 17: 6; Vs. 20: 1; Yt. 2: 2; 10: 125. (Gatha'ya göre Kşatra, Ahura Mazda'nın manevi egemenliğini ve kudretini temsil ederken; Gatha sonrası metinler, Kşatra kelimesinin anlamını genişleterek bu kelimeyi maddi zenginliğin ve kudretin sembolü olan metal türü nesneleri ifade etmek için de kullanmıştır. (Vd. 9: 10; 17: 6). Böylece Kşatra kelimesi metal nesneleri ifade etmede kullanılmaya başlayınca metallerin koruyucusu anlamını da kazanmıştır. Bundan dolayı Gatha'da Kşatra kelimesinin metal kelimesiyle görünür bir ilişkisi olmasa da zikredilen son yargılamada iyinin ve kötünün birbirinden ayrılmasında ve kötülerin cezalandırılmasında rol alan erimiş ve kızgın metalin, Khşatra'ya atfedildiği görülmektedir. Bkz. YG. 30: 7; 32: 7; 51: 9; Purdavud, *Gatha*, s. 454, 474, 572; Dhalla, s. 37; Malandra, "Šahrewar", *EI.*, http://www.iranicaonline.org/articles/sahrewar, e.t:26.06.2018).

temsil edilen ve metallerin koruyuculuğunu yapan manevi bir varlık olarak da tanıtılmaktadır.[433]

Avesta'da üçüncü Ameşa olarak zikredilen Kşatra Vairya'nın, Tanrı Ahura Mazda'nın egemenliğini, kudretini temsil eden manevi bir varlık olması, onunla yakın bir ilişki içinde olduğunu göstermektedir. Bu yakınlık sebebiyle Tanrı Ahura Mazda adına birtakım görevleri yerine getirmektedir. Bu kapsamda Kşatra Vairya, diğer Ameşaların çoğu gibi Tanrı Ahura Mazda ile insanlar arasında elçilik yapmakta,[434] onun emir ve yasaklarını bildirmektedir.[435] Aynı zamanda o, Tanrı Ahura Mazda'nın rızasına uygun fiilleri yerine getirmeleri konusunda insanlara rehberlik ederek[436] onların Tanrı'ya itaat etmesine aracılık etmektedir.[437]

Kşatra Vairya elçilik ve rehberlik görevleri yanında kötülükle mücadele konusunda da bazı işleri yerine getirmektedir. Bu kapsamda Gatha'ya göre o, yeryüzündeki iyi-kötü mücadelesinde tanrısal yasaya düşman olanlara karşı savaşıp doğruluğu savunan kişleri desteklemektedir.[438] Böylece o, diğer Ameşalarla birlikte yeryüzünde tanrısal egemenliğin (doğruluğun) tesis edilmesine yönelik bir faaliyeti yürütmektedir.[439] Kşatra ve diğer

[433] Malandra, "Šahrewar", *EI.*, http://www.iranicaonline.org/articles/sahrewar, e.t: 08.11.2018.

[434] YG. 32: 2; 51: 16; Yt. 10: 92.

[435] YG. 31. 5.

[436] YG. 34: 15.

[437] YH. 41: 2.

[438] YG. 30: 7; 31: 16-21; 33: 10; 43: 14.

[439] Gatha'da Kşatra ile birlikte diğer Ameşaların da tanrısal egemenliğin sağlanması için aktif olarak rol aldıkları ve tanrısal egemenliğin insanlar arasında tesis edilmesine öncülük ettikleri belirtilmektedir (YG. 31: 16; 34: 3).

manevi varlıkların yürüttüğü bu faaliyete, başta Zerdüşt olmak üzere bütün inananların tanrısal emir ve yasaklara uymak suretiyle yardımcı olması gerektiği ifade edilmektedir.[440]

Gatha'da Kşatra Vairya'nın, yeryüzündeki kötülere karşı iyileri destekleyerek doğruluğun tesis edilmesi için çabadığı ifade edilirken Avesta'nın diğer metinlerinde onun, kötülüğün kaynağı olan Angra Mainyu (Ehrimen) ile mücadelesinden ve tanrısal yasayı tesis etmesinden söz edilmektedir. Bu çerçevede o, Ehrimen'in yarattığı hastalığa, acıya, fesada, çürümeye ve ölüme karşı insanlara sağlık, uzun ömür[441] ve güç vermekte[442] ve onları bu kötülüklere karşı korumaktadır.[443] Böylece bu varlığın, kötülüğün kaynağı Ehrimen'nin geçici egemenliği yerine yeryüzünde doğruluğu, tanrısal egemenliği kalıcı hale getirmede sorumlu olduğu,[444] dünyayı savaşların ve felaketlerin olmadığı huzurlu bir yer haline getirmede aktif rol aldığı ifade edilmektedir.[445]

Kşatra Vairya'nın elçilik ve kötülükle mücadele gibi görevleri yanında, Tanrı Ahura Mazda adına tarım ve hayvancılığa yönelik birtakım işlevleri de bulunmaktadır. Bu suretle onun, tarım ve hayvancılıkla ilgili faaliyetlerin sağlıklı bir biçimde devam etmesine aracılık ettiği belirtilmektedir.[446] Bu amaçla Kşatra Vairya, diğer Ameşalarla beraber bereketli araziler ve verimli otlaklar tesis etmekte, hayvanların zarar görmesine engel olmaktadır.[447] Zerdüşt'ün yaşadığı toplumun, tarım ve hayvancılıkla geçimini sağladığı

[440] YG. 29: 11; 33: 14; 34: 3; ayrıca bkz. Dhalla, s. 36; Mihrin, s. 24-25.

[441] Vd. 20: 3; Mihrin, s. 24.

[442] Y. 68: 23.

[443] Yt. 1: 21.

[444] Mihrin, s. 25.

[445] Y. 27: 4; 60: 2; Caferî, *Din-i Behi*, s. 141-142.

[446] YG. 45: 9; Purdavud, *Gatha*, s. 526-527.

[447] YG. 48: 11; Purdavud, *Gatha*, s. 552.

düşünüldüğünde Ameşa Spentaların bu tarz işlevlere sahip olması anlaşılır hale gelmektedir.

Kşatra Vairya, Tanrı Ahura Mazda adına dünya hayatına yönelik faaliyetler yanında ahirete ilişkinde çeşitli işler yürütmektedir. Bu kapsamda onun, Vohu Manah ile birlikte ahirette Tanrı Ahura Mazda'nın vereceği ödülün müjdesini iyilere bildireceği ifade edilmektedir.[448] Aynı zamanda onun, diğer Ameşalarla birlikte iyilere mükâfat, kötülere ceza verme işlevini de ifa edeceği dile getirilmektedir.[449] Tanrı Ahura Mazda ile insanlar arasındaki elçilik görevi ve insan, evren ve öte dünya üzerindeki etkisi sebebiyle Kşatra Vairya'nın diğer Ameşalar gibi övülen,[450] yardım istenilen,[451] dua ve itaat edilen[452] meleksi bir varlık olduğu anlaşılmaktadır.

d. Spenta Armaiti

Ameşa Spentalar grubunda yer alan bir başka varlık Spenta Armaiti'dir. Spenta Armaiti (Peh. *spendarmed, spendarmez*, Far. *isfendarmed, isfend*) ifadesi, "kutsal", "cömert" anlamındaki Spenta[453] ile "dindarlık", "takva", "tevazu" ve "sevgi" gibi anlamlara gelen Armaiti'nin bir araya gelmesiyle oluşmakta[454] ve kutsal dindarlık

[448] YG. 50: 3; Purdavud, *Gatha*, s. 562-563.

[449] Y. 27: 8, 10; 68: 24; Vd. 10: 12; 11: 14; YG. 31: 21; 33: 11; 43: 4-6; 45: 7; 47: 1; Purdavud, *Gatha*, s. 488, 542.

[450] Y. 18: 1; YH. 35: 10; 37: 2, 5; Vs. 20: 1; HA. 14: 5

[451] YG. 33: 11, 14; 50: 4.

[452] Vd. 19: 11.

[453] Afîfî, s. 553.

[454] M. Boyce, "Ārmaiti", *EI.*, http://www.iranicaonline.org/articles/armaiti, e.t: 31.05.2018; Purdavud, *Yad-daştha*, s. 144; Oşîderî, s. 97, 317, 427. (Gatha'da Armaiti, genellikle dindarlık anlamına gelmekle birlikte

anlamına gelmektedir.[455] Kelime anlamının da ifade ettiği gibi Spenta Armaiti; sevgi, merhamet ve tevazu gibi vasıfları temsil eden,[456] Tanrı Ahura Mazda'ya çeşitli hususlarda yardım ve hizmette bulunan meleksi bir varlık olarak tanıtılmaktadır.[457]

Avesta'da Armaiti'nin yarı tanrısal bir varlık gibi algılanmasına neden olabilecek birtakım ifadeler kullanılmaktadır. Bu kapsamda o, "Ahura Mazda'nın eşi" olarak tasvir edilmektedir.[458] Bu tasvirden hareketle toprağın tohumu besleyen ve koruyan bir unsur olması gibi, Armaiti'yi de insanlığı koruyan, insan soyunun devamını sağlayan manevi bir varlık veya yaratılanların anası olarak kabul etmek gerektiği ifade edilmektedir.[459] Başka pasajlarda ise Armaiti'den, "Ahura Mazda'nın kızı veya yeryüzü kızı"[460] olarak bahsedilmektedir. Bu ifadelerden hareketle onu, Tanrı Ahura Mazda adına yeryüzünü korumakla görevli olan bir varlık şeklinde tanımak gerektiği zikredilmektedir.[461] Nitekim Avesta'da bu mecaz anlatımlarla birlikte başka pasajlarda Armaiti'nin, Tanrı Ahura Mazda tarafından yaratılan,[462] onun yanında ikamet eden[463] ve emrine itaat eden bir varlık olduğu

---

bazen "istek, arzu"(Purdavud, *Yad-daştha*, 144; Oşîderî, s. 97) ya da "düşüncelilik" gibi manaları ifade etmektedir. Bkz. YG. 43: 10; Humbach, *The Gathas*, V. I, s. 154).

[455] Bkz. YG. 28: 3, 7; 30: 7; 31: 4, 9, 12; 33: 13; 34: 9, 10; 49: 2; 51: 4, 11.

[456] Purdavud, *Gatha*, 524; Oşîderî, s. 317; Taraporewala, s. 21.

[457] YG. 43: 15; Purdavud, *Gahta*, 508; Mihrin, s. 25; Tarlan, s. 27.

[458] Yt. 17: 16; Vs. 3: 4.

[459] Boyce, "Armaiti", *EI*, http://www.iranicaonline.org/articles/armaiti, e.t: 08.11. 2018; ayrıca bkz. Avesta-Zoroastrian Archives, "Visperad", *A.O.*, http://www.avesta.org/visperad/vrsbe.htm#chap3, e.t: 08.11.2018.

[460] YG. 45: 4; Vd. 19: 13, 16.

[461] Boyce, "Armaiti", *EI*, http://www.iranicaonline.org/articles/armaiti, e.t: 08.11. 2018; Hinnells, s. 74.

[462] YG. 31: 9; 44; 7; 47: 3; Yt. 1: 25.

[463] YG. 43: 16; 46: 16; 51: 4; Yt. 13: 3.

ifade edilmektedir.[464] Aynı zamanda Spenta Armaiti'nin söylem ve eylemleriyle Tanrı Ahura Mazda'yı yücelten ve onun öğretisinin tebliğcisi olan Zerdüşt'e yardımda bulunan manevi bir varlık olduğu ifade edilmektedir.[465] Dolayısıyla Armaiti için kullanılan bu ifadelerin yakınlığı ifade etmek için kullanılan metaforik ifadeler olduğu anlaşılmaktadır.[466]

Avesta külliyatında her itaatkâr manevi varlık gibi Ameşa Spentalardan biri olan Spenta Armaiti'nin de Tanrı Ahura Mazda adına insanoğluna yönelik birtakım işleri yerine getirdiği görülmektedir. Bu çerçevede Spenta Armaiti, insanlara doğru inancı öğretmekte[467] ve onların dualarına karşılık tanrısal yardımın gelmesine aracılık etmektedir.[468] Bunun yanında Armaiti, insanları iyiye yönelterek günah işlemekten alıkoymakta[469] ve böylece onların Tanrı Ahura Mazda'ya itaat etmelerini sağlamaktadır.[470]

Spenta Armaiti, elçilik ve yol göstericilik gibi görevleri yanında divlerin kötülükleriyle mücadele etmek ve divleri yok etmek gibi hususlarda Tanrı Ahura Mazda'nın yardımcısı olarak da işlev görmektedir.[471] Bu kapsamda o, iyileri divlere ve

[464] YG. 43: 10.

[465] YG. 51: 11.

[466] Boyce, "Ārmaiti", *EI.*, http://www.iranicaonline.org/articles/armaiti, e.t: 31.05.2018.

[467] YG. 33: 13; Yt. 10: 92.

[468] YG. 28: 7.

[469] YG. 31: 12; 44: 10-11; ; 46: 12; Y. 27: 10; Purdavud, *Gatha*, s.514-515; Taraporewala, s. 21. (Armaiti'nin telkin ettiği hayatı benimseyen insanların, doğru inancın temsilcisi olan Zerdüşt'le dost olacağı (YG. 51: 11, 21), reddedenlerin ise doğruluktan uzaklaşarak kötü insanlar haline geleceği belirtilmektedir. Bkz. YG. 34: 9-10; 49: 2).

[470] Y. 13: 6.

[471] Yt. 1: 27, 29, 32; Vd. 8: 21.

kötülere karşı korumakta,[472] doğru inancı yayan Zerdüşt ve taraftarlarına güç, kuvvet vermekte ve onları desteklemektedir.[473] Bu işlevleri sebebiyle Armaiti, doğru inancın koruyucusu şeklinde nitelendirilmektedir.[474]

Doğru inancın koruyucusu olması yanında yeryüzünün de koruyucusu olduğu da ifade edilen[475] Spenta Armaiti'nin kötülükle mücadele kapsamında yeryüzü hayatına ve diğer canlılara yönelik birtakım görevlerinden de söz edilmektedir. Bu çerçevede Armaiti, yeryüzünde kötülük ve yalan yerine doğruluğu[476] ve iyi düşünceyi hâkim kılma; barışı ve huzuru tesis etme hususunda çaba sarf etmektedir.[477] Aynı zamanda o, insanların temel geçim kaynağı olan tarım ve hayvancılığın gelişmesi için de çaba sergilemektedir. Bu amaçla onun, insanlara işlerini yoluna koymada aracılık ettiği,[478] toprağı süren, zararlı otlardan arındıran, onun bakımını üstlenen çiftçiyi sıkıntı, felaket ve kötü talihten

---

[472] Vd. 8: 21, 72: 9: 28; 10: 20; 20: 13-14; HA. 3: 3.

[473] YG. 33: 1-12; Y. 27: 1-9; 47: 1.

[474] Bkz. Dhalla, s. 37.

[475] Purdavud, *Gatha,* s. 462, 548-549. (Armaiti'nin yeryüzünün koruyucusu olma özelliğinin daha çok Gatha sonrası metinlerde ifade edildiği ve bunun da Hinduizmdeki tanrıça Aramati'nin yeryüzünün koruyucusu şeklinde kabul edilmesinin etkisiyle oiuştuğu dile getirilmektedir (Dhalla, s. 39; Boyce, "Ārmaiti", *EI.*, http://www.iranicaonline.org/articles/armaiti, e.t: 31.05.2018). Nitekim Zerdüştîlikteki Armaiti'nin, Rig Veda'da dindarlığı temsil eden tanrıça Aramati ile ilişkili olduğu ve Hint'e ait bu tanrıçanın İran'a meleksi bir varlık olarak geçtiği iddia edilmektedir (Boyce, "Ārmaiti", EI., http://www.iranicaonline.org/articles/armaiti, e.t: 31.05.2018).

[476] YG. 44: 6-7.

[477] YG. 34: 11; 43: 1; 47: 3; 48: 6, 11; Y. 68: 24; bkz. İbrahim Purdavud (çev.), *Yesna,* Ali Rıza Keyani ve İhsan M. (Yay. Haz.), www.tarikhfa.com, 1392s. 324-325.

[478] Yt. 1: 32.

uzaklaştırdığı,[479] ayrıca faydalı hayvanları koruduğu[480] ve toprağı bereketlendirdiği de dile getirilmektedir.[481]

Spenta Armaiti, insan ve yeryüzüyle ilgili işlevleri yanında ahirete yönelik birtakım fiillerde de bulunmaktadır. Bu bağlamda onun, kıyamet günü yeniden dirilmede ve iyilerin kötülerden ayrışmasında rol aldığı[482] ve bunlara ödül yahut ceza verilmesine aracılık ettiği ifade edilmektedir.[483] Armaiti, ödül ve ceza vermede rol alması yanında diğer Ameşa Spentalarla birlikte iyilere cennete ulaşmaları konusunda rehberlik etmekte ve bu yolculukta onları divlere karşı korumaktadır.[484] Bu sebeple dünyada Armaiti'ye, yani onun temsil ettiği dindarlığa içten bağlanacak kişiye Ahura Mazda tarafından öte dünyada ebedi ve mutlu bir hayatın bahşedileceği vurgulanmaktadır.[485]

Yukarıda verdiğimiz bilgiler ışığında Armaiti'nin Tanrı Ahura Mazda tarafından yaratılan kudret sahibi meleksi bir varlık olduğu ve onun adına bazı işleri yerine getirdiği anlaşılmaktadır. Nitekim Gatha'da onun, Ahura Mazda ile birlikte övülen, itaat edilen ve kendisinden yardım istenilen bir varlık olarak zikredilmesi[486] bu kanaatimizi doğrulamaktadır.

[479] Vd. 3: 35.

[480] Vd. 2: 10, 14, 18.

[481] YG. 48: 5, 11; Purdavud, *Gatha*, s. 549.

[482] YG. 30. 7; ayrıca bkz. Alıcı, *Kadim İran'da Din*, s. 79.

[483] YG. 33: 11; 43: 6; 47: 1, 6; Y. 27: 8; 68: 24.

[484] YG. 33: 11; 51: 20-21; Vd. 19: 31-32.

[485] YG. 49: 5, 10.

[486] YG. 28. 3, 7; 31: 4; 33: 11; 43: 1; 51: 20; Y. 16: 10; 21: 2; 58: 1; 71: 11; YH. 35: 5; HA. 3: 3; 14: 5.

e. Haurvatat ve Ameretat

Avesta külliyatında adları genellikle birlikte zikredilen[487] ikiliden Haurvatat Farsçada, *Hurdad*; Ameretat ise *Amurdad* ya da *Murdad*[488] olarak ifade edilmektedir.[489] Haurvatat kelimesi, "bütünlük, sağlık, mükemmellik"; Ameretat ise "ölümsüzlük, ebedilik" gibi anlamlara gelmektedir.[490]

Bu ikilinin kelime anlamlarıyla bağlantılı olarak Haurvatat'ın Hinduizm'deki Veda geleneğinde kusursuzluk, mükemmellik anlamındaki *sarvatati*; Ameretat'ın ise ölümsüzlük anlamındaki *amrtatva* adlı tanrısal varlıklara tekabül ettiği ve bu kelimelerin Hinduizm'den Zerdüştiliğe geçtiği iddia edilmektedir.[491] Bununla birlikte Haurvatat ve Ameretat'ın Babil'deki iki melek olarak tanıtılan Harut ve Marut olduğu ve buradan Zerdüştîliğe geçtiği iddiası da dikkat çekmektedir.[492] Zerdüştîlikte ise Haurvatat ve

---

[487] Purdavud, *Yeştha*, c. 1, s. 95.

[488] Murdad ifadesi ölümlü anlamına geldiği için doğru bir kullanım olarak görülmemekte ve bu kelimenin önüne 'a' olumsuzluk ön ekini almasıyla oluşan Amurdad ifadesi doğru kabul edilmektedir (bkz. Oşîderî, s. 121; Arien, s. 77).

[489] Bkz. Purdavud, *Yad-daştha*, s. 107; Antonio Panaino, "Hordād," *EI*, http://www.iranicaonline.org/articles/hordad, e.t: 10.11.2018; M. Boyce, "Amurdād", EI, http://www.iranicaonline.org/articles/amurdad-pahl, e. t: 10.11.2018.

[490] Oşîderî, s. 121, 484; Rezi, *Tealim-i Zertoşt*, s. 95-96; Caferî, *Din-i Behi*, s. 148; Alıcı, *Kâdim İran'da Din*, s. 78.

[491] Bkz. Antonio Panaino, "Hordād," *EI.*, http://www.iranicaonline.org/articles/hordad, e.t: 03.07.2018; M. Boyce, "Amurdād", *EI.*, http://www.iranicaonline.org/articles/amurdad-pahl, e.t: 03.07.2018.

[492] Bakara 102. ayette geçen Harut ve Marut'un Zerdüştîlikteki Haurvatat (Hordad) ve Ameretat (Amurdad) adlı Ameşa Spentalarla aynı olma ihtimali üzerinde durulmuştur. Fakat Kur'an'daki Harut ve Marut adlı varlıkların Zerdüştîlikteki bu iki varlıkla ilişkili olduğu ifade edilse de bu ilişkinin kelime benzerliğinden öteye geçmediği görülmektedir. Nitekim Zerdüştî kutsal metinlerde Haurvatat ve Ameretat, Tanrı Ahura Mazda'nın mükemmellik ve ölümsüzlük sıfatlarını temsil eden, sihir ya da büyü ile ilişkisi olmayan iki tanrısal varlık olarak tanıtılmaktadır (bkz. Demirci, s. 262).

Ameretat, Tanrı Ahura Mazda tarafından yaratılan,[493] ona itaat eden[494] ve sırasıyla onun mükemmellik ve ezelilik vasfını temsil eden manevi varlıklar yahut büyük melekler olarak tanıtılmaktadır.[495]

Zerdüştîlikteki Ameşa Spentlar grubunda yer alan Haurvatat ve Ameretat'ın, beraber hareket eden iki önemli figür olduğu dile getirilmektedir.[496] Bu ikilinin, Tanrı Ahura Mazda'nın emriyle insan ve evrene ilişkin birtakım işlevleri yerine getirdiği ifade edilmektedir. Bu çerçevede onlar, Tanrı Ahura Mazda'nın öğretisini insanlara bildirmek ve onlara rehberlik etmek suretiyle elçilik yapmaktadırlar.[497] Doğruluk taraftarı iki efendi şeklinde nitelendirilen[498] Haurvatat ve Ameretat'ın elçilik görevleri yanında diğer Ameşa Spentalar gibi kötülükle mücadele etme görevi de bulunmaktadır. Bu kapsamda Haurvatat ve Ameretat'ın kötülerin zulmüne karşı insanları koruduğu ve desteklediği,[499] diğer Ameşa Spentalarla birlikte kötülüğü yok ederek yeryüzünde huzur ve mutluluğu sağlayacağı ifade edilmektedir.[500] Bunun yanında bu iki varlık, kötülüğün temsilcileri konumundaki divlere karşı mücadelede Ahura Mazda'ya yardım ederek açlık ve susuzluk divlerini yok

[493] YG. 51: 7; Yt. 1: 25; Purdavud, *Yeştha*, c. 1, s. 73.

[494] YG. 31: 21; 33: 8-9; Yt. 4: 1; HA. 10: 5.

[495] Purdavud, *Yeştha*, c. 1, s. 95; Dhalla, s. 39; Oşîderî, s. 121, 253; Rezi, *Tealim-i Zertoşt*, s. 95; Mihr, s. 16; Afîfî, s. 441-442, 497; Hinnells, s. 75.

[496] Purdavud, *Yad-daştha,* s. 106-107; Rezi, *Tealim-i Zertoşt*, s. 95. (Avesta'da önemli iki figür olması sebebiyle Haurvatat ve Ameret adlı varlıklara 4. Yeşt (*Hordad Yeşt*) adanmıştır. Bkz. Dusthah, Avesta, c. 1, s. 293-295).

[497] Yt. 10: 92.

[498] Y. 71: 12.

[499] YG. 32: 15; 33: 8.

[500] Yt. 4: 1-2, 10-11; Caferî, *Din-i Behi*, s. 147; Dhalla, s. 39.

etmektedirler.[501] Haurvatat'ın, susuzluk divine karşı savaştığı için suları; Ameretat'ın ise açlık divine karşı mücadele ettiği için bitkileri korumakla görevli olduğu belirtilmektedir.[502]

Bazı araştırmacılara göre Haurvatat ve Ameretat adlı varlıkların, uzun yaşam ve bedensel güç için önemli iki figür oldukları, bu durumun su ve bitkilerle olan ilişkilerinden kaynaklandığı öne sürülmektedir. Bu çerçevede Gatha'nın bazı pasajlarından[503] hareketle Tanrı Ahura Mazda'nın insan ve hayvanlara hayatiyetini sürdürmeleri için en temel ihtiyaç olan suyu ve bitkileri Haurvatat ve Ameretat aracılığıyla temin ettiği ifade edilmektedir.[504] Aslında Haurvatat'ın su, Ameretat'ın ise bitki ile ilişkisi, Gatha'da muğlak bir şekilde ifade edilmektedir. Ancak Gatha sonrası dönemlerde yazılan metinlerde bu muğlaklık ortadan kaldırılmış ve Haurvatat'ın suların, Ameretat'ın ise bitkilerin koruyucusu olduğu açık bir biçimde belirtilerek bunlar arasındaki ilişki daha somut bir şekilde ifade edilmiştir.[505]

Maddi dünya için önemli birtakım işleri yerine getirmeleri yanında Haurvatat ve Ameretat'ın öte dünyaya yönelik bazı fonksiyonları da bulunmaktadır. Bu kapsamda Haurvatat ve Ameretat, Tanrı Ahura Mazda'nın iyilere ödül, kötülere ceza vermesinde rol

---

[501] Yt. 19: 96.

[502] Panaino, "Hordād," *EI*, http://www.iranicaonline.org/articles/hordad, e.t: 10.11.2018; Oşîderî, s. 122.

[503] "… Mükemmellik ve Ölümsüzlük; Aşa, Vohu Manah ve Armaiti aracılığıyla uzun yaşamı ve kudreti arttırmaya devam edecek…" (YG. 34: 11 ve benzeri için bkz. YG. 45: 10). "Ey Mazda! Ey yeri, suyu, bitkiyi yaratan! Bize Spenta Mainyu aracılığıyla mükemmellik ve ölümsüzlük ver…" (YG. 51: 7).

[504] Purdavud, *Yeştha*, c. 1, s. 95; Oşîderî, s. 121; Boyce, "Amurdād", *EI.*, http://www.iranicaonline.org/articles/amurdad-pahl, e.t: 03.07.2018; Dhalla, s. 41; Rezi, *Tealim-i Zertoşt*, s. 96; Arthur E. Christensen, *Mazdaperesti der İran-i Kadim: Tehkikat der Bab-i Kiş-i Zertoşti-yi İran-i Bastan*, Trc. Zebihullah Safa, İntişarat-i Hirmendi Tahran 1388, s. 47, 51.

[505] Bkz. Dhalla, s. 41.

almaktadırlar.[506] Bunun yanında diğer Ameşa Spentalarla birlikte bu ikili, iyilerin ruhlarının cennete ulaşmalarına da rehberlik etmektedir.[507] Haurvatat ve Ameretat, ahiret âleminde tanrısal ödül ve cezanın verilmesinde aracılık görevini ifa eden iki meleksi varlık olarak telakki edildiği gibi ahirette iyilere verilecek iki ödülü adlandıran soyut kavramlar olarak da kullanılmaktadırlar.[508] Avesta'da itaat eden iyi davranışlı insanlara ödül olarak mükemmellik ve ölümsüzlüğe tekabül eden Haurvatat ve Ameretat'ın verileceğinin ifade edilmesi bu durumu teyit etmektedir.[509]

Yukarıda zikredilen bilgilerden hareketle Zerdüştîlikte Haurvatat ve Ameretat'a, sahip oldukları işlevler sebebiyle Tanrı Ahura Mazda ile birlikte övgülerde bulunulduğu ve bunlardan kalıcı nimetlerin istenildiği görülmektedir.[510] Böylece Haurvatat ve Ameretat'ın, Tanrı Ahura Mazda'nın birer sıfatını temsil eden yardımcı manevi varlıklar veya onun adına maddi ve manevi âlemde birtakım işlevleri yerine getiren melekler oldukları anlaşılmaktadır.[511]

Buraya kadar isimlerini ve fonksiyonlarını sıraladığımız Ameşa Spentalar, insanın kurtuluşu için birbirini tamamlayan ahlaki niteliklerin temsilcileri olarak da telakki edilmektedirler. Zerdüştîliğe göre insan, Vohu Manah'ın hikmeti ile iyi düşünceye erişmekte; Aşa'nın yasasına göre hareket ederek iyi-kötü mücadelesinde doğrunun safında yer almakta ve Kşatra'nın egemenliği ile güç ve kudret sahibi olmaktadır. Bu erdemleri

[506] YG. 31: 21; 32: 15; ayrıca bkz. Purdavud, *Gatha*, s. 480; Purdavud, *Yad-daştha*, s. 169.

[507] Vd. 19: 31-32.

[508] Panaino, "Hordād," *EI.*, http://www.iranicaonline.org/articles/hordad, e.t: 03.07.2018; Purdavud, *Yeştha*, c. 1, s. 95; Purdavud, *Gatha*, s. 518-519; Dhalla, s. 40; Oşîderî, s. 122.

[509] YG. 31: 6; 34: 1, 11; 44: 17-18; 45: 5; 47: 1; 51: 7; Purdavud, *Gatha*, s. 460, 572; Dhalla, s. 40.

[510] YG. 33: 8.

[511] Purdavud, *Yad-daştha*, s. 107.

elde eden insan, daha sonra Armaiti'nin dindarlığı ile moral ve psikolojik eksikliklerini gidermekte ve Haurvatat'ın mükemmelliği ile ideal bir hayata sahip olmaktadır. Bu nitelikleri elde eden kişinin, öldükten sonra ahirette Ameretat'ın ebedi yaşam mutluluğunu elde edeceği ve böylece Ahura Mazda'nın eşsiz ödülünü almaya hak kazanacağı ifade edilmektedir.[512]

2. Spenta Mainyu

Spenta Mainyu ifadesindeki Spenta kelimesinin kökeni hakkında farklı iddialar öne sürülmektedir. Birinci görüşe göre Spenta kelimesi "olağanüstü güç" anlamındaki *spanah* kökünden türemekte ve "kutsal"[513] anlamına gelmektedir.[514] İkinci görüşe göre ise bu kelime, Avesta'daki "çoğaltmak, arttırmak, eklemek" anlamına gelen *spi* (Sns. *şvi*) kökünden türemekte ve "cömert" anlamına geldiği ifade edilmektedir.[515] Spenta Mainyu ifadesindeki Mainyu kelimesi ise "düşünmek" anlamına gelen *man* kökünden türemekte ve

[512] Purdavud, *Yeştha*, c. 1, s. 85.

[513] YG. 29: 7; 51: 21. (Spenta kelimesi, Tanrı Ahura Mazda'nın sıfatı olarak zikedildiğinde sadece kutsal anlamına gelmektedir. Bkz. YG. 43: 3-4, 16; 46: 9; 47: 4; 51: 16; ayrıca bkz. Zaehner, s. 45; Alıcı, *Kadim İran'da Din*, s. 57).

[514] Purdavud, *Yad-daştha*, s. 48, 185; Dusthah, *Avesta,* c. 2, s. 1002; Mary Boyce, "Aməša Spənta", *EI.*, http://www.iranicaonline.org/articles/amesa-spenta-beneficent-divinity, e.t: 31.05.2018; Oşîderî, s. 317-318; Alıcı, *Kadim İran'da Din*, s. 55.

[515] Ali Ekber Caferî, *Zertoşt ve Din-i Behi,* İntişarat-i Câmî, Tahran 1385, s. 136; Ali Ekber Caferî, *Peyam-i Zertoşt,* Neşr-i Fravahar, Tahran 1361, s. 39.

"düşünce",[516] "düşünme gücü",[517] "akıl, ruh, cevher" gibi farklı anlamlara gelmektedir.[518] Mainyu kelimesi, köken itibariyle "düşünce, düşünme gücü" şeklinde anlamlandırılsa da Spenta ile bir terkip oluşturduğunda, çoğunlukla akıl ya da ruh anlamını ifade etmektedir.[519] Bu sebeple Avesta'da zikredilen Spenta Mainyu kelimesi, "kutsal ruh" ya da "kutsal akıl" olarak tercüme edilmektedir.[520] Avesta külliyatında önemli bir varlık olarak zikredilen Spenta Mainyu,[521] erken dönem Zerdüştî metinlerinde Ameşa Spentalardan farklı bir figür gibi zikredilse de Gatha sonrası Zerdüştî gelenekte, Ameşa Spentaların başında bulunan varlık olarak tanıtılmaktadır.[522]

Avesta külliyatında Spenta Mainyu, Tanrı Ahura Mazda'ya yakınlığından dolayı "Ahura Mazda'nın yaratıcı yönünü temsil eden kutsal ruh",[523] "Ahura Mazda'nın kutsal

[516] Spenta kelimesinin "düşünce" anlamından dolayı Gatha 31: 11'de geçen "*Ahura Mazda'nın düşüncesi*" ifadesi, Spenta Mainyu'ya izafe edilmektedir. (Mary Boyce, "Ahura Mazdā", *EI.*,, http://www.iranicaonline.org/articles/ahura-mazda, e.t:18.06.2018; Purdavud, *Gatha*, s. 464; Boyce, *Textual Sources*, s. 39; Boyce, *Menabı-i Mektub-i Din-i Zertoştî*, s. 73; Humbach, *The Gathas*, s. 129).

[517] Caferî, *Din-i Behî*, s. 135; Caferî, *Peyam-i Zertoşt*, s. 48.

[518] Oşîderî, s. 428; Purdavud, *Yad-daştha,* s. 69-70, 181.

[519] Purdavud, *Gatha*, s. 123; Purdavud, *Yad-daştha,* s. 69-70; Oşîderî, s. 24, 446.

[520] Purdavud, *Gatha*, s. 199, 209, 255, 460, 502, 512, 524, 572; Oşîderî, s. 317.

[521] Altı pasajdan oluşan ve Gatha'nın en eski kısmı olduğu söylenen Yesna 47. bölüm, Spenta Mainyu'ya atfedildiği için *Spentmed Gat* yahut *Spenta Mainyu Gatha* adını almaktadır (bkz. Purdavud, *Gatha*, s. 542).

[522] Purdavud, *Yeştha*, c.1, s. 70-72; Oşîderî, s. 318.

[523] Boyce, *Textual Sources*, s. 12; Dusthah, *Avesta*, c. 2, s. 1003; Alıcı, *Kâdim İran'da Din*, s. 57; Afîfî, s. 552.

yaratıcı aklı ya da ruhu",[524] "maddi dünyanın yaratıcısı",[525] "yıldızların yaratıcısı",[526] "faydalı hayvanların kaynağı"[527] ve "insanların, yeryüzünün, suyun, bitkilerin ve bütün canlıların meydana gelmesine aracılık eden" şeklinde tasvir edilmektedir.[528]

Avesta külliyatında Spenta Mainyu'nun Tanrı Ahura Mazda adına evrendeki varlıkların yaratılmasına aracılık etmesi sebebiyle onun, Tanrı Ahura Mazda ile aynı özden, hatta Tanrı Ahura Mazda'nın kendisi olduğu şeklinde bir iddia ortaya atılmaktadır. Bu iddia, Gatha'da iyi ve kötüyü temsil eden iki zıt ruh olarak zikredilen,[529] ancak Zerdüşt sonrası dönemde karşıt iki tanrısal varlığa dönüşen ikiz ruhlar doktrini ile temellendirilmektedir. İkiz ruhlar doktrinine göre Spenta Mainyu, Ahura Mazda'nın aynısı ve Angra Mainyu'nun (habis, yok edici ruh)[530] karşıtı olan tanrı ya da tanrısal varlık şeklinde tanıtılmaktadır.[531] Bu iddiaya karşılık yukarıda zikredilen tasvirlerin Spenta Mainyu'nun, yarı tanrısal bir varlık gibi algılanmasına neden olsa da Tanrı Ahura

[524] Yt. 1: 1; 8: 10; 10: 73; Vd. 2: 1; 9: 1; 10; 4; Purdavud, *Yad-daştha,* s. 3; Boyce, "Ahura Mazdā", *EI.*, http://www.iranicaonline.org/articles/ahura-mazda, e.t: 18.06.2018; Jale Amuzgar, *Tarih-i Esatir-i İran*, Neşr-i Semt, Tahran 1393, s. 17; Oşîderî, s. 318; Dhalla, s. 24; Alıcı, *Kâdim İran'da Din*, s. 47.

[525] Y. 1: 16; 3: 18; 4: 21; 7: 18; 12: 7; YH. 37: 1.

[526] Y. 1: 11; 3: 13; 4: 16; 7: 13.

[527] Y. 58: 6.

[528] YG. 31: 11; 44: 7; 47: 3; 51: 7; Y. 8: 5-6 Boyce, *Menabı-i Mektub-i Din-i Zertoştî*, s. 37; Dhalla, s. 24-25.

[529] Gatha 30: 1-5'e göre birbirine zıt ve sürekli bir mücadele içinde olan ikiz ruhlar olarak tanımlanan Spenta Mainyu ve Angra Mainyu'nun sırasıyla iyiliği ve kötülüğü temsil ettikleri dile getirilmektedir (bkz. Purdavud, *Gatha,* s. 452, 522; Oşîderî, s. 134). Bu iki figürün karşıtlıkları, zıtlıkları sebebiyle düşünce, akıl, istek, inanç, söz, amel ve ruh bakımından birbirinden ayrıldıkları zikredilmektedir (YG. 45: 2).

[530] Kelime anlamı eksilten, azaltan, yok eden olan Angra Mainyu, Gatha'da fesat çıkaran, kin tutan, düşman, kötü arzulu varlık olarak tanıtılmaktadır (bkz. YG. 43: 15; 44: 12; 48: 10).

[531] Alıcı, *Kadim İran'da Din*, s. 58.

Mazda'dan bağımsız bir tanrı ya da onunla aynı olduğunu göstermeyeceği, sadece onun yaratma ve ve inşa etme faaliyetinin daimi olmasına aracılık eden bir varlık olduğu ifade edilmektedir.[532] Nitekim Avesta'da her şeyin Ahura Mazda tarafından yaratıldığının açık bir şekilde ifade edilmesi[533] ve Spenta Mainyu'nun, yaratılışta rol alsa da Tanrı Ahura Mazda tarafından yaratılan[534] ve ona itaat eden[535] bir varlık şeklinde tanıtılması,[536] kadir-i mutlak Tanrı olmadığını, Tanrı Ahura Mazda'ya kıyasla ikincil bir varlık olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla Spenta Mainyu, yaratmada rol alması sebebiyle yarı tanrısal bir varlık görüntüsü verse de esas itibariyle onun, bu görevi Tanrı Ahura Mazda adına ifa ettiği ortaya çıkmaktadır.

Avesta külliyatına göre Spenta Mainyu'nun, Tanrı Ahura Mazda'ya itaat eden ve onun adına tasarrufta bulunan, bu amaçla Ameşa Spentalar gibi insan, evren ve ahirete yönelik birtakım görevleri yerine getiren bir varlık olduğu görülmektedir. Nitekim o, Ameşa Spentalar ile birlikte Ahura Mazda'nın amacına hizmet eden bir figür olarak

---

[532] Dhalla, s. 84-85; Mihr, s. 26-27; Oşîderî, s. 24; Mihrin, s. 21; Alıcı, *Kâdim İran'da Din*, s. 69. (Spenta Mainyu'nun yaratıcı vasfını temsil etmesi, süreç içinde Ahura Mazda ile aynılaşmasına neden olmuştur. En erken metinlerde düşüncede, sözde ve eylemde birbirinden farklı iki zıt varlık olarak Spenta Mainyu ve Angra Mainyu'nun ismi geçerken (YG. 30: 3) ve bunların arasındaki mücadeleden söz edilirken (Yt. 19: 46) sonraki metinlerde birbiriyle mücadele eden bu iki zıt varlık, Ahura Mazda ve Angra Mainyu (Ehrimen) olarak zikredilmeye (Y. 19: 15) ve bunların karşıt yaratmalarından söz edilmeye başlanmıştır (Vd. 1: 1-21). Bu değişimden hareketle Sâsâni döneminde Spenta Mainyu, Ahura Mazda ile aynılaşarak Hürmüze dönüşmüş ve Ehrimen'le birlikte karşıt iki tanrı olarak anılmaya başlanmıştır. Bkz. J. Duchesne Guillemin, "Ahriman," *EI*, http://www.iranicaonline.org/articles/ahriman, e.t: 10.11.2018).

[533] Y. 1: 1-2, 12; 17: 12; 37: 1; YH. 42: 2; Vs. 7: 4; Vd. 19: 35; 21: 4, 8, 12.

[534] YG. 47: 3; Y. 68: 24.

[535] YG. 30: 5; YH. 36: 3.

[536] Zaehner, s. 45, 50; Amuzgar, *Tarih-i Esâtîr-i İran*, s. 16-17

zikredilmektedir.[537] Bu kapsamda onun, diğer Ameşa Spentalar gibi insanlara dini buyrukları bildirdiği[538] ve iyiyi tercih etmeleri konusunda onlara yol gösterdiği ifade edilmektedir.[539]

Spenta Mainyu elçilik ve yol göstericilik görevleri yanında diğer Ameşa Spentalar gibi kötülüğe karşı mücadele hususunda Tanrı Ahura Mazda'nın yanında yer alarak birtakım faalyietlerde bulunmaktadır. Bu kapsamda Spenta Mainyu'nun; akıl, istek, amel ve ruh bakımından kötülükten ayrıldığı[540] ve kötülükle sürekli bir mücadele içinde olduğu,[541] insanları kötülüğe karşı koruduğu ve onlara yardım ettiği belirtilmektedir.[542] Aynı zamanda onun doğruluğu takip eden insanların kudret sahibi olmasına ve bütün iyi şeylere erişmesine[543] ve böylece sıkıntıdan uzak, mutlu bir hayat sürmesine aracılık ettiği ifade edilmektedir.[544]

Spenta Mainyu'nun insan ve yeryüzüne yönelik işlevleri yanında ahiret âlemiyle ilgili bazı görevleri de vardır. Bu bağlamda Spenta Mainyu'nun dünyanın sonunun hazırlanmasına aracılık edeceği,[545] diğer Ameşa Spentalar gibi ödül ve ceza vermede rol alacağı ifade edilmektedir.[546] Aynı zamanda iyilerin en iyi düşünce mekânına (cennete)

[537] YG. 43: 6.

[538] YG. 44: 7; 45: 5-6; YH. 36: 1; Vs. 21: 0; Vd. 11: 4.

[539] YG. 47: 4; Y. 68: 24.

[540] YG. 30: 1-5

[541] YG. 45: 2.

[542] Vd. 19: 9; HA. 3: 5.

[543] YG. 33: 12; 43: 2.

[544] YG. 31: 20; Caferî, *Peyam-i Zertoşt*, s. 87; Moşirî, s. 54; Oşîderî, s. 318-319.

[545] Y. 68: 23.

[546] YG. 31: 3; 43: 5-6; 47: 4-6.

kavuşmalarına;[547] kötülerin ise en kötü mekâna (cehenneme) atılmalarına aracılık edeceği de dile getirilmektedir.[548]

Buraya kadar anlattıklarımızdan hareketle Spenta Mainyu'nun Tanrı Ahura Mazda'nın yaratıcılık vasfını temsil eden, Tanrı'nın evrene, insanlara ve ahiret âlemine yönelik iş ve eylemlerinde rol alan ve bu amaçla onun adına birtakım fiilleri yerine getiren meleksi bir varlık olduğu anlaşılmaktadır.

Avesta külliyatında buraya kadar ayrı ayrı tanıtmaya çalıştığımız Ameşa Spentalar ve Spenta Mainyu yanında başka varlıkların da zikredildiği görülmektedir. Övülmeye layık efendiler olarak tanıtılan bu varlıklara, İzedler yahut Yazatalar denilmektedir. Avesta'da bu varlıklar, kötülüğün kaynağı Angra Mainyu'ya (Ehrimen) ve onun taraftarı olan divlere karşı Tanrı Ahura Mazda'nın ve Ameşa Spentaların yardımcıları olarak konumlandırılmaktadır. Bunun yanında kötülükle mücadelede hem Tanrı Ahura Mazda hem de Ameşa Spentalar için tahsis edilmiş bazı özel izedler de bulunmaktadır. Ancak Tanrı Ahura Mazda'ya tahsis edilmiş özel yardımcı İzedler [Azer (Atar), Mitra ve Daena], Ameşa Spentlar için özel olarak tahsis edilmiş olan izedler arasından belirlenmiştir. Bu kapsamda Ameşa Spentalara özel olarak tahsis edilmiş izedler şöyle sıralanmaktadır:

1- Vohu Manah (Behmen) ------- Mah, Geuş, Ram

2- Aşa Vahişta (Urdibeheşt) ------ Azer (Atar), Sraoşa, Behram

3- Kşatra Vairya (Şehriver) ------ Hurşid(Khour), Mitra, Asiman, Aniran (Anagran)

4- Spenta Armaiti (Spendarmez) --- Anahita (Aban), Daena, Art (Aşi), Maraspend

5- Haurvatat (Hordad) ------- Tiştriya (Tir), Ferverdin, Bad

[547] Y. 27: 9; 65: 15; 68: 23; Vd. 19: 31-32.

[548] YG. 30: 1-4; 43: 2; 47: 1.

6- Ameretat (Amurdad) ------- Raşnu, Aştad, Zamyad[549]

Yukarıda zikrettiğimiz Tanrı Ahura Mazda ve Ameşa Spentaların özel yardımcısı konumunda olan İzedler yanında Avesta'da *Haoma, Apam Napat, Vayu, Geuş, Drvaspa (Geuş), Çisti (bilgi), Naryusang, Baga, Anaghram ve Ûşbam*… gibi yaklaşık 40 ized ismi zikredilmektedir.[550] Çalışmamızın ikinci bölümünde bu varlıkların tamamı değil, önemli sayılan bazı izedler ele alınarak nasıl tanıtıldıkları ve mahiyetleri hakkında bilgi verilecektir.

[549] Purdavud, *Horde Avesta*, s. 186-187; Oşîderî, s. 148-149; Afîfî, s. 452. (Spenta Mainyu, Ameşa Spentalardan biri olarak kabul edilse de ona tahsis edilmiş olan özel bazı izedlerden söz edilmemesi, onun diğer Ameşa Spentalar gibi algılanmadığını göstermektedir. Bunun yanında Spenta Mainyu yerine Ahura Mazda'ya özel bazı izedlerin tahsis edilmesi ise son döneme ait dini metinlerde Ahura Mazda'nın Ameşa Spentaların başı olarak ifade edilmesinden kaynaklanmaktadır. Bkz.Oşîderî, s. 148).

[550] Arien, s. 79; Mihr, s. 26.

BÖLÜM II: ZERDÜŞTÎLİKTE İKİNCİL VE ÜÇÜNCÜL DERECEDEKİ MANEVİ VARLIKLAR

Çalışmamızın birinci bölümünde Zerdüştîliğin kutsal kitabı Avesta'da geçen manevi varlıklar olan Ameşa Spentalar, melek bağlamında analiz edildi. Bu bölümde ise Avesta külliyatında zikredilen ve Zerdüştîlikte melekler âleminin ikincil ve üçüncül varlıkları olan İzedler ve Fravaşiler incelenecektir. Bu kapsamda öncelikle Avesta'da zikredilen İzed kelimesinin tanıtımı yapılarak bu adla tanıtılan önemli bazı İzedlerin Tanrı Ahura Mazda'ya göre konumlarına değinilecek ve evren, insan ve öte dünyaya yönelik faaliyetleri çerçevesinde mahiyetleri hakkında bilgi verilecektir. Daha sonra üçüncü bir varlık grubunun adı olan Fravaşi kelimesi tanıtılacak ve Fravaşilerin Tanrı Ahura Mazda ile ilişkisi bağlamında sahip oldukları özellikler ve işlevleri ele alınacaktır.

1. İzedler (Yazatalar)

İzed yahut Yazata (çoğulu *izedan, yezdan*) kelimesi, Avesta külliyatında ilk defa, Gatha'dan sonra en eski metin olan Yesna Heptanghaiti'de zikredilmektedir.[551] Bu kelime; övmek, hamd etmek, dua etmek, ibadet etmek, tapmak anlamına gelen *yaz* fiilinden türemekte ve "yüceltilmeye ve dua edilmeye, adak adanmaya ve tapınmaya layık seçkin varlıklar" anlamına gelmektedir.[552] Bu kapsamda İzed kelimesi, *övülmeye, dua edilmeye layık* anlamında Tanrı Ahura Mazda'nın yardımcıları olan Ameşa Spentalar ve Mitra,

[551] YH. 37: 2; 41: 3.

[552] Purdavud, *Horde Avesta*, s. 186; Dusthah, *Avesta*, c. 2, s. 940; Oşîderî, s. 148; Mihrin, s. 28; Alıcı, "Yezdan", s. 512.

Sraoşa, Aşi, Azer gibi diğer manevi varlıkları nitelendirmek için kullanılmaktadır.[553] Bunun yanında *tapılmaya layık* anlamından hareketle İzed kelimesi, Tanrı Ahura Mazda'nın unvanlarından biri[554] ve bu kelimenin çoğulu olan *yezdan* ifadesi de onun isimlerinden biri olarak kullanılmaktadır.[555] İzed kelimesi, bu farklı kullanımlarına rağmen esas itibariyle dünyanın yönetilmesinde ve kötülükle mücadelede Tanrı Ahura Mazda ve Ameşa Spentalara yardım etmekle sorumlu olan bir grup varlığı ifade etmektedir.[556] İzedler olarak adlandırılan bu varlıkların, Avesta'daki işlevlerine bakıldığında, Tanrı Ahura Mazda'nın vasıflarını temsil eden birer meleksi figür oldukları dile getirilmektedir.[557] Bu kapsamda Tanrı Ahura Mazda tarafından kötülükle mücadelede Ameşa Spentalara yardımcı olmaları için yaratılan[558] İzedler, "koruyucu ve gözetici melekler" ya da "kötülüğe karşı savaşan efendiler" olarak telakki edilmektedir.[559]

---

[553] Y. 1: 19; 3: 4, 20-21; 6: 3; 7: 20-23; 23: 2. (İzed kelimesi, hem Tanrı'nın emrinde bulunan bütün manevi varlıkları hem de dünyada övgüye layık dindarları yahut aşavanları nitelendirmek için kullanılmaktadır. Bu dünyadaki aşavanlar, maddi ized olarak da adlandırılmaktadır. Bu kapsamda Avesta'da Zerdüşt'ün liderliğini yaptığı (bkz. Y. 1: 19; Y. 16: 2) maddi izedler; iyi yöneticiler, üstün ve takvalı kişiler, su, yağmur, ay, güneş, yıldızlar, gökyüzü, nehirler, denizler, faydalı bitkiler, yeryüzü, faydalı hayvanlar… vb. şeklinde sıralanmaktadır. Bkz. Rezi, *Avesta*, s. 234-235; Oşîderî, s. 24; Mihr, s. 23-24; Mihrin, s. 28)

[554] Y. 16: 1; YH. 41: 3; Yt. 17: 16; Vd. 10: 4; ayrıca bkz. Taraporewala, s. 61; K. Edalji Kanga, *An English-Avesta Dictionary*, Bombay 1909, s. 566; Alıcı, "Yezdan", s. 512.

[555] Oşîderî, s. 148; Afîfî, s. 451; Alıcı, "Yezdan", s. 512. (İzed kelimesinin çoğulu olan Yezdan ifadesinin, Ahura Mazda'nın isimlerinden biri olarak kullanılmasının sebebi, Zerdüştî geleneğe göre onun, manevi alemde övülmeye layık olan bütün varlıkları kendi zatında toplaması ve bu varlıkların hâkimi olan tek tanrı olmasıdır. Bkz. Oşîderî, s. 148).

[556] Y. 71: 3; Yt. 6: 1; HA. 5: 11-14; Afîfî, s. 451.

[557] Mihr, s.21.

[558] Y. 16: 5-6.

[559] Mihr, s. 24.

Gatha'da adı geçen Sraoşa, Azer (Atar), Aşi gibi izedlerin daha çok elçilik, yol göstericilik, insanların iyi ve kötü davranışlarına karşılık ödül ve ceza vermede aracılık gibi görevlerine ağırlık verilmektedir. Buna karşılık Avesta'nın diğer metinlerinde ise iyi-kötü mücadelesi ön planda olduğu için bu varlıkların, kötülükle mücadele kapsamında maddi ve manevi âlemde sahip oldukları işlevleri daha fazla ele alınmaktadır. Bu kapsamda İzedler, divlerin kötülüklerine karşı insanları korumakla,[560] onlara yardım etmekle,[561] maddi ve manevi ödüllere erişmede rehberlik etmekle sorumludurlar.[562] Aynı zamanda İzedlerin, yeryüzünü yönetme ve idare etme,[563] kötülük, hastalık ve felaketlere karşı koruma gibi görevleri de bulunmaktadır.[564] Sahip oldukları bu işlevleri sebebiyle İzedler, iman edilen,[565] övülen[566] ve adak adanan[567] manevi varlıklar olarak algılanmaktadırlar.

İzedler olarak adlandırılan varlık grubunda Zerdüşt öncesi Hint-İran tanrıları olarak bilinen ve Zerdüştî inancın etkisiyle birer izede dönüştürülen birçok figür bulunmaktadır. Nitekim Mitra, Anahita, Atar, Vayu, Tiştriya, Behram gibi Hint-İran panteonundaki figürlerin, tanrılık konumlarına son verilerek Ahura Mazda tarafından yaratılan, ona tapan ve onun yasasına uyan birer ized olarak Avesta metinlerine dâhil edildikleri görülmektedir.[568] Bu varlık grubunda bazı izedlerin diğerlerine göre önemli işlevleri olması sebebiyle Avesta'da daha çok anılmaktadırlar. Buna rağmen hiçbirinin diğerine karşı üstün

[560] Y. 44: 16; Vd. 8: 20, 72; 9: 28; 10: 20; 11: 3, 8, 11; 20: 13-14.

[561] Y. 8: 3; Purdavud, *Gatha*, 516.

[562] Y. 65: 12-14; 72: 8; Vs. 11: 15-16.

[563] Yt. 6: 1.

[564] Vd. 2: 21; ayrıca bkz. Mihr, s. 24-25.

[565] Y. 1: 19; 3: 23.

[566] Y. 1: 12; 2: 18; 6: 19-20; 14: 3; 16: 1; 17: 19; 57: 8; 59: 29; Yt. 2: 4-5, 9-10; 11: 15-16, 21-22.

[567] Y. 4: 25; 24: 23-24; 7: 4, 22-23; Yt. 11: 8; Vs. 9: 4-6; 10: 2; 25: 8; HA: 5: 9; 10: 3-4; 11: 6.

[568] Amuzgar, *Tarih-i Esatir-i İran*, s. 19-41; Mihr, s. 23-24; Taraporewala, s. 61; Alıcı, *Kadim İran'da Din*, s. 133-134, 136.

olmadığı ifade edilmektedir.[569] Aralarında bir üstünlük olmadığı halde çalışmamızda öncelikli olarak Avesta'da ayrı bir önem atfedilen Azer (Atar), Mitra, Sraoşa, Raşnu, Aşi, Anahita ve benzeri bazı İzedler ele alınacaktır.

a. Azer (Atar)

Azer (Av. *āthrā, ātar,* Peh. *ātur, ādur,* Far. *āḏar, ātaš, āẕar*) kelimesi, "ateş" anlamına gelmektedir.[570] Azer kelimesi, maddi dünyadaki ateşle özdeşleştirilse de Zerdüştîlikte bu ifade, "Tanrı Ahura Mazda'nın ışığı ya da kızıl ateşi",[571] "parlak ve kutsal ateş",[572] "inancın ışığı",[573] "göksel bilginin ve doğruluğun nuru";[574] Avesta'nın diğer metinlerinde ise "Ahura Mazda'nın ateşi",[575] "Ahura Mazda'nın ışığı"[576] gibi anlamlarda kullanılmaktadır. Azer kelimesi, Tanrı Ahura Mazda'nın kutsallık, saflık, yücelik gibi sıfatlarını temsil etmenin yanında onun sonsuz ışığının yansıması olan ve ateş ile sembolize edilen manevi bir figür olarak kabul edilmekte[577] ve "ateşin koruyucu meleği" ya da "ateşin koruyucu izedi" olarak tanıtılmaktadır.[578] Zerdüştîlikte önemli bir figür olması

[569] Amuzgar, *Tarih-i Esatir-i İran*, s. 20; Afîfî, s. 451.

[570] M. Boyce, "Ātaš", *EI.*, http://www.iranicaonline.org/articles/atas-fire, e.t: 23.09.2018; Mary Boyce, "Ādur," *EI.,* http://www.iranicaonline.org/articles/adur-and-adar-middle-persian-word-for-fire-the-avestan-form-is-atar-of-unknown-derivation-and-the-late-form, e.t: 23.09.2018

[571] YG. 31: 3, 19; 34: 4; 51: 9.

[572] YG. 43: 4; ayrıca bkz. Purdavud *Yad-daştha*, s. 66, 135.

[573] YG. 46: 7; Rüstem Şehzadi (çev.), *Gatha*: *Surudha-i Zertoşt*, İntişarat-i Farvahar, 1393, s. 188.

[574] YG. 47: 6; Rüstem Şehzadi (çev.), *Gatha*: *Surudha-i Zertoşt*, intişarat-i Farvahar, 1393, s. 208.

[575] Y. 2: 14; 3: 16; YH. 36: 3.

[576] HA. 9: 4-7.

[577] Bkz. YG. 34: 4; Dhalla, s. 42; Taraporewala, s. 71.

[578] Afîfî, s. 404; Oşîderî, s. 58, 66-67; Amuzgar, *Tarih-i Esatir-i İran*, s. 35; Vesta Sarkhosh Curtis, *Ustureha-i İranî*, trc.: Abbas Mohabber, Neşr-i Merkez, Tahran 1393, s. 16; Afîfî, s. 404.

sebebiyle bu izede, Yesna'nın 62. bölümü ile Horde Avesta'nın 9. bölümü (*ateş niyayiş*) adanmakta ve övgüde bulunulmaktadır.[579]

Ateşi korumakla sorumlu olması[580] sebebiyle Azer, ateşin manevi yönünü temsil eden Aşa Vahişta adlı Ameşa Spenta'nın yardımcılarından biri olarak kabul edilmektedir.[581] Bu konuma rağmen Azer, esas itibariyle Gatha dışındaki Avesta'nın diğer metinlerinde Ameşa Spentlara denk sayılmakta, onlarla birlikte övülmekte[582] ve onun yüce bir tahtta oturduğu ifade edilmektedir.[583] Bu gibi yücelikleri yanında Azer'in Avesta'da "Ahura Mazda'nın Azeri",[584] "Ahura Mazda'nın oğlu"[585] olarak tasvir edilmesi, onun Ahura Mazda ile denk bir tanrı gibi algılanmasına da neden olmaktadır. Hatta Hint-İran geleneğindeki ateş kültünden[586] tevarüs ettiğini ve oradan Zerdüştîliğe geçtiğini kabul eden

---

[579] Y. 1: 2, 4, 12; 2: 4; 3: 6; 6: 3, 11, 18; 71: 23. Vs. Vs. 11: 5-6; 13: 3; 16: 1-2; HA. 10: 9; 11: 2, 9, 12; 12: 9-10; 13: 11-12; 14: 8-9;

[580] HA. 9: 8.

[581] Afîfî, s. 404-405.

[582] Y. 1: 2.

[583] HA. 9: 11.

[584] Y. 1: 2, 4.

[585] Y. 1: 12; 2: 4; 3: 2, 21; HA. 9: 20; Vs. 7: 5.

[586] Ateş kültü, Zerdüşt öncesi İran toplumunda önemli bir yere sahiptir. Bu toplum ateşin; insanları koruyan, gözeten tanrı Atar'ın (Azer) yeryüzündeki görünümü olduğuna inanmakta ve bunun için maddi ateşi kutsal görmekteydi (M. Boyce, "*Ātaš", EI.,* http://www.iranicaonline.org/articles/atas-fire, e.t: 23.09.2018). Zerdüşt öncesi İran toplumunda olduğu gibi bir diğer Aryan toplumu olan Hint toplumunda da ateş, önemli bir figür sayılmaktadır. Bu toplumun inancında Atar'a (Azer) karşılık gelen Agni, ateş ile temsil edilmekte ve ateş tanrısı olarak tanıtılmaktadır. Her yerde var olma özelliğine sahip olan Agni, ateşe sunulan adakları tanrılara ulaştırma görevini yürütmektedir (Hinnells, s. 47; Hidayet Işık, *Mecusilikte Ateş Sembolü*, y.y., Diyarbakır 2014, s. 113-114; Zehra Zeren, *Hint Kökenli Dinlerde Tanrı Tasavvuru*, (Yüksek Lisans Tezi/Ankara Üniversitesi, 2010), s. 22-24). Bu suretle insanların, tanrıların yol göstermesi ve kendilerini kötülüklerden koruması için ateş tanrısı Agni'ye kurban sundukları ve tazimde bulundukları ifade

anlayıştan dolayı[587] Azer'in, Ahura Mazda'nın kendisi olduğu yönünde iddialar bile ortaya atılmakta ve Ahura Mazda, Ateş tanrısı olarak tanıtılmaktadır.[588] Bu iddialara rağmen Avesta külliyatında Azer'in, Tanrı Ahura Mazda'nın kendisi olduğuna dair bir bilgi bulunmamakta ve onun oğlu olarak tanıtılmasının da metaforik bir dil olduğu ve bu ifadenin Ahura Mazda'ya olan yakınlığına işaret ettiği ifade edilmektedir.[589]

Zerdüştîlikte Tanrı Ahura Mazda'ya oldukça yakın olan ve ona itaat eden[590] meleksi bir varlık olarak Azer'in[591] onun adına maddi ve manevi dünyada birtakım işler yürüttüğü

---

edilmektedir (A.Ranjan Mohapatra, "Hinduzm", çev: Hidayet Işık, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* c. 13 (2002), s. 216; Ali İhsan Yitik, *Doğu Dinleri*, İsam Yayınları, İstanbul 2014, s. 26.

[587] Bunun için bkz. M. Boyce, "*Ātaš", EI.,* http://www.iranicaonline.org/articles/atas-fire, e.t: 23.09.2018; Dhalla, s. 42.

[588] Bunun için bkz. Alıcı, *Kâdim İran'da Din,* s. 166-170; Işık, s. 130-132; Orhan Hançerlioğlu, *Dünya İnançları Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2000, s. 61. (Bazı bilim adamları, Hint-İran geleneğinde tanrı olan Azer'in (Atar) ateş ile özdeş görülmesinden dolayı Zerdüştîlikte bir ized olan Azer'in (Atar), Tanrı Ahura Mazda ile aynı görülmesine itiraz etmektedirler. Onlara göre Zerdüştîlikte ateşi, Tanrı ile özdeş görenler, bu dindeki ateş figürünün erken dönem Hinduizmindeki ateş tanrısından kaynaklandığına inanmakta ve bu nedenle Hinduizmde olduğu gibi Zerdüştîlikte de ateşi yahut Azer'i (Atar) Tanrı Ahura Mazda'yla özdeş saymaktadırlar (bkz. Alıcı, *Kâdim İran'da Din,* s. 166-170; Işık, s. 130-132). Oysa Gatha'da ateş, yani Azer, saygı gösterilen bir figür şeklinde zikredilse de (YG. 31: 3, 19; 34: 4; 43: 4, 9; 46: 7; 47: 6; 51: 9) onun, ibadet edilen bir varlık olmadığı (Alıcı, *Kâdim İran'da Din*, s. 84-85) ve bir tanrı olarak zikredilmekten ziyade Tanrı Ahura Mazda'ya nispet edilen bir figür olduğu ifade edilmektedir (Mihrin, s. 33-34; Hinnells, s. 47-50; Işık, s. 127). Nitekim Gatha'da ve diğer Avesta metinlerinde Azer ile ilgili bilgiler, Hint-İran toplumunda tanrı olarak kabul edilen Azer (Atar) ile Zerdüştîlikteki Azer'in (Atar) birbirinden farklı mahiyetler taşıdığını ve onun diğer İzedlerle birlikte Tanrı Ahura Mazda'ya itaat eden meleksi bir varlık olduğunu ortaya koymaktadır. Bkz. Taraporewala, s. 67-68; Işık, s. 125-126).

[589] Oşîderî, s. 60-61.

[590] Y. 16: 4; 17: 11.

[591] Afîfî, s. 413.

ifade edilmektedir. Bu çerçevede o, Vohu Manah ile birlikte yeryüzünde tanrısal yasayı yahut doğruluk inancını sağlamlaştırmak, kemale erdirmek için görevlendirilen varlıklardan biri olarak zikredilmekte[592] ve insanların doğru inanca yönelmesine aracılık etmektedir.[593] Bu amaçla Azer, insanlara dini buyrukları bildirerek elçilik yapmakta,[594] Tanrı Ahura Mazda'ya itaat etme ve yakınlaşma konusunda yol göstermektedir.[595] Nitekim Azer'e saygı göstermenin ya da dua ederken adakta bulunmanın kişiyi doğruluğa sevk edeceğine[596] ve dolayısıyla Tanrı Ahura Mazda'ya yaklaştıracağına inanılmaktadır.[597] Azer'in Tanrı Ahura Mazda ile insanlar arasında aracılık etme ve onları Tanrı'ya yakınlaştırma gibi görevleri yanında Tanrı'nın insanlara bedensel ve ruhsal açıdan güç ve zindelik bahşetmesine aracılık ettiği ifade edilmektedir.[598]

Azer'in yukarıda işaret ettiğimiz görevleri yanında diğer manevi varlıklarla birlikte kötülükle mücadele işlevini de yerine getirdiği ve kötülükle mücadelede iyilerin yanında yer aldığı belirtilmektedir. Bu kapsamda onun, divlerin en büyüğü olan Aji Dahak ile mücadelede Mitra'yı desteklediği,[599] kötülüğün kaynağı Angra Mainyu (Ehrimen) ile savaşta ise Spenta Mianyu[600] ve Vohu Manah ile birlikte hareket ettiği zikredilmektedir.[601]

---

[592] YG. 46: 7; ayrıca bkz. Purdavud, *Gatha,* s. 534.

[593] YG. 31: 19; Şehzadi, s. 83.

[594] Y. 70: 2; HA. 9: 8. (Yt. 19: 46. pasajda Azer'in, Vohu Manah ve Aşa ile birlikte Spenta Maniyu'nun yardımcıları, habercileri olarak kötülüğün kaynağı Angra Mainyu (Ehrimen) ve yardımcılarına karşı mücadele ettiklerinden söz edilmektedir).

[595] YH. 36: 1-3; Yt. 10: 3; Vd. 11: 4; Vs. 21: 0.

[596] YG 43: 9.

[597] YG. 43: 9; Purdavud, *Gatha,* s. 504; Şehzadi, s. 143.

[598] HA. 9: 10.

[599] Yt. 19: 49-50; Curtis, s. 17.

[600] Yt. 19: 46.

[601] Yt. 13: 77.

Bu amaçla onun, kötülüğe karşı iyiliğin yayılması için çabalayan kişileri desteklediği,[602] koruyup gözettiği vurgulanmaktadır.[603] Nitekim Gatha'ya göre yeryüzünde Azer aracılığıyla iyilere sevinç ve huzur; kötülere ise felaket ve sıkıntı verileceği[604] ve dünya hayatının sonuna doğru, kötü olan her şeyin yok edileceği ifade edilmektedir.[605]

Azer'in, maddi dünyada sahip olduğu işlevleri yanında Gatha'da, Avesta'nın diğer metinderinden daha çok, ahirete yönelik görevlerinden söz edilmektedir. Bu çerçevede Azer, insana dünyada yaptıklarına karşılık ödül ve ceza verilmesinde rol alan eskatolojik bir karakter görüntüsü vermektedir. Nitekim Gatha'da iyi ve kötünün ayrışmasına vesile olan kızgın ateş ile temsil edilen[606] Azer'in, ahirette nihai yargılamada yargıçlık görevinde bulunacağı[607] ve iyilere, ödül; kötülere ise ceza verilmesine aracılık edeceği belirtilmektedir.[608]

b. Mitra

Mitra (Sa. *mitra*, Av. *mithra*, Peh. *mitr*, Far. *mihr*) kelimesi, "ahit, sözleşme, antlaşma, ittifak" gibi manalar yanında "güneş" anlamına da gelmektedir. Bu kapsamda Mitra; antlaşmanın, sözleşmenin koruyucusu ve bu sözleşmeyi bozanlarla mücadele eden ized olarak tanıtılmaktadır. Ayrıca Mitra, güneşle ilişkilendirilmesi sebebiyle, güneşin ve ziraî alanların koruyucusu olarak da tarif edilmektedir.[609] Mitra'nın sözleşme ya da güneşin

[602] Y. 13: 2; 62: 7; 65; 12-13; Vs. 21: 0; ayrıca bkz. YG. 47: 6; Şehzadi, s. 208.

[603] Y. 58: 4, 7; 62: 4-6; HA. 3: 2; 9: 12; ayrıca bkz. YG. 46: 7; Şehzadi, s. 188).

[604] YG. 34: 4.

[605] YG. 51: 9.

[606] YG. 51: 9.

[607] Purdavud, *Gatha*, s. 544; 572; Dhalla, s. 43.

[608] YG. 31: 3; 31: 19; 43: 4; 47: 6; 51: 9.

[609] Mihr, s. 26; Alıcı, *Kâdim İran'da Din*, s. 145-146.

koruyucusu olarak tanıtılması Zerdüşt öncesi geleneğin etkisiyle oluşmuş olabilir. Nitekim Mitra, Hint-İran geleneğinde sözleşme ya da güneş tanrısı olarak tanıtılmaktadır.[610] Ancak Zerdüştîlikte Mitra, Hint-İran geleneğindeki konumundan daha aşağı bir düzeye indirilmiş ve Tanrı Ahura Mazda'nın emrinde bulunan önemli bir ized olarak telakki edilmiştir.[611] Bu önemi sebebiyle de ona övgü ve tazimde bulunmak amacıyla 10. Yeşt *(Mihr Yeşt*) tahsis edilmiştir.[612]

Mitra izedi, Gatha'da zikredilmezken Avesta'nın diğer metinlerinde, güç ve konum bakımından üstün bir varlık olarak ifade edilmektedir.[613] Bu kapsamda o, "ölümsüz ve göksel yönetici",[614] "Ahura Mazda ile birlikte zarar verilemez yüce efendi"[615] ve "yeryüzünün hâkimi" olarak tasvir edilmektedir.[616] Mitra, sahip olduğu bu yücelik

---

[610] Hanns-Peter Schmidt, "Mithra", *EI*., http://www.iranicaonline.org/articles/mithra-i, e.t: 30.11.2018; Helmut Humbach, *Mitra der Hindustan ve Nezd-i Muğan-i Hindu-yi Şode*, (trc.) Rukiye Behzadi, Pejuhende, Tahran 1379, s. 10; David Ulansey, *Pejuhiş-i Nu Der Menşe-i Mitraperesti: Keyhanşinasî ve Nicat ve Restgarî Der Dünya-yi Bastan*, (trc. ve thk.) Meryem Amînî, Neşr-i Çeşm, Tahran 1380, s. 14, 18-19; Meçin, s. 21-22; Afîfî, s. 624.

[611] Purdavud, *Yeştha*, c. 1, s. 392, 402-403; Oşîderî, s. 441-442; Curtis, s. 12-13; Alıcı, *Kâdim İran'da Din*, s. 138-139; Martin J. Vermaseren, *Ayin-i Mitra*, trc.: Bozorg Naderzad, Neşr-i Çeşme, Tahran 1375, s. 16-17.

[612] Bkz. Purdavud, *Yeştha*, c. 1, s. 423-503. (Zerdüştî takvimdeki her ay ve her günün başta Tanrı Ahura Mazda olmak üzere Ameşa Spentalar ve bazı İzedlere adanması sebebiyle Mitra'ya da yılın 7. ay'ı (*mihr ayı*) ve her ayın 16. günü (*mihr günü*) ile *Mihregan Bayramı* ithaf edilmiştir. Bkz. Oşîderî, s. 441).

[613] Yt. 10: 98; HA. 6: 15. (Mitra kelimesi bir ized olarak Gatha'da geçmemekle birlikte antlaşma, sözleşme anlamlarında *mithroibyo* (YG. 46: 5) şeklinde bir ifade geçmektedir. Bkz. Purdavud, *Yeştha*, c. 1, s. 392-393; Oşîderî, s. 441).

[614] HA. 6: 10-14, 16.

[615] Y. 2: 11; 6: 10; Yt. 10: 113.

[616] Y. 6: 10; Yt. 10: 92-93. (Mitra'nın her şeyi gören ve işiten bir yönetici olarak tanrısal sözleşmeyi koruması için Ahura Mazda tarafından"*bin kulaklı ve on bin gözlü"* olarak yaratıldığı ifade edilmektedir. Bkz. Y. 1: 3,

sebebiyle Tanrı Ahura Mazda gibi övülmeye, dua edilmeye ve adak adanmaya layık bir varlık olarak telakki edilmektedir.[617] Tanrı Ahura Mazda gibi adak adanmaya layık olduğu belirtilse de bu varlığın, Tanrı tarafından yaratılan[618] ve Ameşa Spentalarla birlikte ikamet eden[619] bir varlık olarak betimlenmesi; onun bir tanrı olmadığını ve sahip olduğu yöneticilik özelliğini Tanrı Ahura Mazda adına kullandığını göstermektedir.

Mitra, her şeyden önce tanrısal sözleşmeyi koruyan bir ized olduğu için insanoğluna yönelik birtakım görevleri yerine getirmektedir. Bu çerçevede o, insan yaşamında kargaşa ve kaosu yok edip huzur ve selameti tesis etmekte[620] ve onların yaşam alanlarını korumaktadır.[621] Bu amaçla onun, divlere karşı mücadele ederek[622] anlaşmaya uyan kişileri tehlike, keder ve üzüntüden kurtardığı,[623] onlara başarı ve huzur sağladığı;[624] ahdi bozan kişileri ise mağlubiyet ve felaketlere maruz bıraktığı[625] ve ayrıca cezalandırılmaları için Tanrı Ahura Mazda'ya bildirdiği zikredilmektedir.[626] Avesta'ya göre ahdi bozanlara karşı

11; 3: 13; 2: 3; 3: 5; 6: 2; 72: 6; Yt. 10: 7, 145. Vs. 1: 7; 2: 9; 7: 2; HA. 5: 5; 10: 2, 7-8, 10; ayrıca bkz. Oşîderî, s. 441).

[617] Y. 4: 8, 16; 7: 5, 13; 68: 22; 70: 3; Yt. 10: 1, 5-6, 30-33, 89; Vd. 3: 1. (Bazı araştırmacılar, Mitra'nın Zerdüştîliğe Tanrı Ahura Mazda'nın yardımcılarından biri olarak dahil edilmiş olsa bile Avesta'da Tanrı Ahura Mazda gibi övülmesini, Zerdüşt öncesi konumunun bir yansıması olarak değerlendirmektedir. Bkz. Dusthah, *Avesta*, c. 2, s. 1057).

[618] HA. 5: 7; 6: 15.

[619] Yt. 10: 51.

[620] Yt. 13: 95; HA. 6: 10-14, 16.

[621] Yt. 10: 92-93.

[622] HA. 5: 15.

[623] Yt. 10: 5-6, 22-24, 53-56.

[624] Y. 65: 12-14; Yt. 10: 5-6; HA. 6: 0, 14.

[625] Yt. 10: 2, 29, 41; Vd. 3: 7; ayrıca bkz. Purdavud, *Yeştha*, c.1, s. 403.

[626] Yt. 10: 138-139.

sürekli uyanık olarak nitelendirilen[627] Mitra'nın üstlendiği bu görevi yerine getirmesinde ona yardım eden başka İzedler de bulunmaktadır. Bu yardımcı İzedler, Mitra ile birlikte ahdi bozanlarla mücadele etmekte ve onları cezalandırmaktadırlar.[628]

Mitra, ahit ve sözleşmeleri korumanın yanında güneş ve zirai alanları da korumaktadır. Bu konumuyla o, tarım ve hayvancılığa yönelik birtakım faaliyetleri yürütmektedir. Bu çerçevede o, güneş vasıtasıyla yeryüzünü aydınlatmakta,[629] otlakları ve tarım alanlarını bereketlendirmektedir.[630]

Mitra izedinin bu dünyaya yönelik işlevleri yanında Avesta'da açık bir biçimde zikredilmese de öte dünyaya yönelik bazı görevlerinden söz edilmektedir. Bu kapsamda Mitra'nın hesap gününde Sraoşa ve Raşnu ile birlikte yargıçlık görevinde bulunacağı ve iyilerin ruhlarını, Çinvat köprüsünden cehenneme düşürmeye çalışan divlere karşı koruyarak cennete ulaştıracağı ifade edilmektedir.[631] Buraya kadar zikredilen özellik ve

---

[627] Yt. 10: 35.

[628] Yt 10: 45-46. (Söz konusu yardımcıların sayısı konusunda farklı bilgiler bulunmaktadır. Bir pasajda Mitra'nın yardımcılarının sekiz (Yt. 10: 45), başka bir pasajda ise binlerce olduğu zikredilmektedir (Yt. 10: 46). Avesta'nın başka pasajlarında ise bunların Sraoşa (Yt. 10: 41, 52, 100), Raşnu (Yt. 10: 41, 79, 81, 100, 126-127), Atar ve Çisti (Yt. 10: 126-127), Neryusang (Yt. 10: 52), Behram (Yt. 10: 70), Aşi (Yt. 10: 66) ve Fravaşiler (Yt. 10: 100) olduğu ifade edilmektedir).

[629] Yt. 10: 16, 142-143.

[630] Bkz. 10. Yeşt.

[631] Vd. 19: 28-30; Oşîderî, s. 442. (Mitra, nihai yargılamada olduğu gibi başka işlerde de Sraoşa ve Raşnu ile birlikte anılmaktadır. Bu kapsamda Avesta'da onlar, divlere karşı birlikte savaşmakta (Yt. 10: 41, 100) ve insanlar tarafından birlikte yardıma çağrılmaktadır (Y. 16: 5; 65: 12; 70: 3). Yargıçlık ve kötülükle mücadelede birlikte hareket etmeleri sebebiyle Mitra, Sraoşa ve Raşnu'ya sırasıyla 10, 11 ve 12. Yeştler adanmakta ve her günün bir izede tahsis edildiği Zerdüştî takvimde ayın 16, 17 ve 18. gününde bu üçlü övülmektedir. Bkz. Humbach, *Mitra der Hindustan*, s. 25; Purdavud, *Yeştha*, c. 1, s. 561).

işlevlere bakıldığında Mitra'nın Tanrı Ahura Mazda adına yeryüzünde tasarrufta bulunan meleksi bir varlık olduğu anlaşılmaktadır.

c. Sraoşa

Sraoşa kelimesi, "işitmek, dinlemek, uyumlu olmak, uymak, kabul etmek" gibi anlamlara gelen *sraw* veya *sru* kökünden türemekte ve "işiten ve itaat eden" anlamına gelmektedir.[632] Bu kapsamda Sraoşa, Tanrı'nın söz ve buyruklarını işiten ve ona itaat eden,[633] dini bilgiye bağlılığın izedi olarak tanıtılmaktadır.[634] Nitekim Avesta'da, onun, Tanrı Ahura Mazda'ya sadakatle hizmet eden önemli manevi bir varlık olduğu belirtilmektedir.[635] Bu önemi sebebiyle Avesta'da ona 11. Yeşt (*Sroş Yeşt*) adanmış bulunmaktadır.

Sraoşa'nın Tanrı Ahura Mazda'ya itaatin sembolü olmanın yanında onun emir ve yasaklarını insanlara iletmek, yani Tanrı ile seçilmiş elçiler arasında aracılık yapmak gibi bir görevinin de olduğu zikredilmektedir.[636] Nitekim Avesta'da Sraoşa, Ahura Mazda'dan dini öğrenen ve bu öğretiyi insanlara bildiren[637] ve yapılan duaları Tanrı'ya ulaştıran bir

---

[632] William W. Malandra, "Sraoša", *EI.*, http://www.iranicaonline.org/articles/sraosa, e.t: 18.09.2018; Oşîderî, s. 326; Purdavud, *Yad-daştha*, s. 13; Amuzgar, *Tarih-i Esatir-i İran*, s. 32; Afîfî, s. 558.

[633] YG. 33: 5; 50: 4; Y. 57: 2, 9; Purdavud, *Gatha*, s. 564; Dusthah, *Avesta*, c. 2, s. 1007.

[634] Dhalla, s. 41-42; Oşîderî, s. 326-327. (Gatha'da Sraoşa kelimesi, bir izedi adlandırmak için kullanılmakla birlikte (YG. 28: 5; 33: 5; 43: 12; 50: 4) Tanrı Ahura Mazda'nın sözlerini işitmeyi ve bunlara itaat etmeyi de ifade etmektedir. Bkz. YG. 33: 14; 44: 16; 45: 5; 46: 17; Purdavud, *Yad-daştha*, s. 175; Dhalla, s. 42; Caferî, *Din-i Behi*, s. 146).

[635] YG. 28: 5; Purdavud, *Yad-daştha*, s. 13.

[636] Y. 57: 23-24; Yt. 11: 14; ayrıca bkz. Enverî, s. 1299.

[637] Yt. 11: 14.

haberci olarak betimlenmektedir.[638] Bu sebeple o, melek Cebrail'e benzetilmektedir.[639] Bu işlevi sebebiyle Sraoşa, Zerdüştîlikte vahiy meleği gibi telekki edilen Vohu Manah ile benzer bir işlevi yerine getirmektedir.[640] Sraoşa'nın elçilik görevi kapsamında, Tanrı'nın emirlerini insanlara bildirmenin yanında onların dilek, istek ve dualarının Tanrı'ya ulaşmasına da aracılık etmektedir.[641] Bunun yanında o, insanlara Tanrı'nın buyuruklarına itaat etmeleri ve iyiye yönelmeleri konusunda klavuzluk da yapmaktadır.[642]

Zerdüştîliğe göre Sraoşa, yukarıda ifade ettiğimiz temel işlevleri yanında Tanrı Ahura Mazda'ya[643] ve Ameşalara yardım etmek[644] amacıyla kötülükle mücadele ve koruyuculuk gibi başka görevleri de yerine getirmektedir. Bu kapsamda Sraoşa, Tanrı Ahura Mazda'nın yarattıklarını, dünyayı ve bütün iyi varlıkları şeytani güçlere karşı korumaya[645] ve bu şeytani güçleri yok etmeye çalışmaktadır.[646] Aynı zamanda o, dünyada barış ve huzuru tesis etmek,[647] insanlara zenginlik bahşetmek,[648] tarım alanlarını bereketlendirmek gibi işlevleri de yerine getirmektedir.[649] Bu işlevleri sebebiyle o, Ameşalar gibi kendisinden yardım istenilen, bunun için dua edilen ve adakta bulunulan bir

[638] Y. 56: 1-4; 65: 17-18; Hinnells, s. 75.

[639] Bkz. Purdavud, *Yeştha*, c. 1, s. 325; Dusthah, *Avesta*, c. 2, s. 1007-1008.

[640] Boyce, *Textual Sources*, s. 15; Boyce, *Menabı'i Mektub-i Din-i Zertoştî*, s. 40; Malandra, "Sraoša", *EI.*, http://www.iranicaonline.org/articles/sraosa, e.t: 18.09.2018.

[641] Boyce, *Textual Sources*, s. 15.

[642] Y. 57: 16; 70: 3.

[643] Yt. 1: 9, 20; HA. 3: 0, 2.

[644] Y. 57: 12.

[645] Y. 10: 1; 56: 5; 57: 2, 15-17, 25-26, 32-34; Yt. 11: 20; Vs. 12: 1; Hinnells, s. 75.

[646] Y. 57: 14-15, 18; Yt. 11: 2, 8, 15; Vd. 18: 22, 30-59; 19: 40-41.

[647] Yt. 11: 3.

[648] Y. 57: 10.

[649] Y. 1: 7; 2: 7; 56: 5; 57; 9; Yt. 11: 1.

varlık şeklinde zikredilmektedir.[650] O, kendisine sunulan bu adaklara karşılık insanların huzur, sağlık, şifa, doğurganlık, bereket (zirai ürünlerin ve bitkilerin gelişmesi) gibi dileklerinin gerçekleşmesine aracılık etmektedir.[651]

Sraoşa'nın, insanları kötülüklerden koruyarak istek ve arzularına nail olmalarını sağlamanın yanında ahirette de bir görevinin bulunuduğu ve ahiretteki nihai yargılamada rol aldığı ifade edilmektedir. Bu kapsamda Gatha'ya göre onun, bir başka ized olan Aşi[652] ile beraber ahirette yargılama görevini üstlendiği ve son yargılamada iyileri ödüllendirdiği, kötüleri ise cezalandırdığı zikredilmektedir.[653] Ancak Avesta'nın diğer metinlerinde açıkça zikredilmese de Zerdüşt sonrası geleneğe göre Sraoşa'nın söz konusu yargılama işini Mitra ve Raşnu ile birlikte yaptığı dile getirilmektedir.[654] Bu iki anlatım, ahiretteki yargılama görevini farklı İzedler yaptığını zikretse de Sraoşa'nın, uhrevi kurtuluşa eriştiren bir varlık olduğunu teyit etmektedir.[655] Buraya kadar belirttiklerimizden Sraoşa'nın Zerdüştîlikte ikincil derecedeki melekler olan İzedler arasında özel bir yerinin ve öneminin olduğu açık bir biçimde anlaşılmaktadır.

---

[650] Y. 1: 7; 3: 1, 9, 20; 4: 2, 12, 23-24; 6: 6, 17; 7: 1, 9, 20; 22: 4; 56: 3-4; 57: 8, 19; 66: 1; 70: 7; 71: 24. Yt. 11: 1, 8, 19, 21-22; Vs. 4: 2; 7: 1. HA. 3: 1, 4; 14: 2, 7, 10.

[651] YG. 33: 5; Y. 65: 12-14; Vd. 9: 55-57.

[652] Purdavud bir Gatha çevirisinde son yargılamada ödül ve cezanın verilmesinde Sraoşa ile birlikte görevli olan varlığın Aşi olduğunu ifade ederken (bkz. Purdavud, *Gatha*, s. 506) başka bir çevirisinde bu ismi, Aşa olarak belirtmektedir (bkz. Purdavud, *Gatha*, s. 193).

[653] YG. 43: 12; 50: 4.

[654] Bkz. Dhalla, s. 41-42; Mihr, s. 25-26; Amuzgar, *Tarih-i Esatir-i İran*, s. 32; Oşîderî, s. 326-327, 442; Alıcı, *Kâdim İran'da Din*, s. 84, 155.

[655] YG. 28: 5; 45: 5; Kuroş Niknam, *Kenkaşî ber Zındegî ve Endişe-i Zertoşt*, İntişarat-i Behcet, Tahran 1393, s. 341.

d. Raşnu

Raşnu (*Raşn*) kelimesi, "tertip etmek, düzeltmek, doğru kılmak" manasına gelen *raz* kökünden türemekte ve "hâkim, yargıç, adaleti sağlayan" gibi anlamları içermektedir. Bu kapsamda Raşnu, ölülerin ruhlarının hesaba çekildiği, iyi ve kötü davranışların tartıldığı manevi bir teraziyi elinde tutan adalet izedi veya hesap gününde Mitra ve Sraoşa ile birlikte yargılama görevinde bulunan önemli bir ized olarak tanımlanmaktadır.[656]

Raşnu, Tanrı Ahura Mazda'ya itaat eden,[657] adalet ve düzeni temsil eden bir ized olması[658] sebebiyle yeryüzü ve gökyüzündeki nizamı sağlamaya yönelik birtakım işlevleri yerine getirmektedir. Bu kapsamda o, dünyadaki her şeyi, bitkileri, suyu, yaşam alanlarını, insanları; gökyüzündeki her şeyi, yıldızları, ay'ı, güneşi korumakla görevlidir.[659] Bu amaçla Raşnu, kötülüğe karşı Ameşalarla birlikte yardıma çağrılan bir ized olarak zikredilmekte[660] ve tanrısal yardımın gerçekleşmesine aracılık etmektedir.[661] Ayrıca Raşnu, Mitra ile birlikte tanrısal sözleşmeye karşı gelip düzeni bozan kişilerle mücadele edip onları cezalandırmaktadır.[662] Bundan dolayı Raşnu'nun dostluğunu ve yardımını kazanmak için ona adak adanması[663] ve itaat edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır.[664] Aksi durumda, Tanrı'yla yapılan ahde karşı gelineceği ve yalan taraftarı olunacağı ifade

---

[656] Purdavud, *Yeştha*, c. 1, s. 561-563; Amuzgar, *Tarih-i Esatir-i İran*, s. 32; Oşîderî, s. 295-296; Leon Goldman, "Rašn Yašt", *EI*., http://www.iranicaonline.org/articles/rasn-yast, e.t: 14.11.2018; Mihr, s. 25-26; Alıcı, *Kadim İran'da Din*, s. 153.

[657] Yt. 17: 16.

[658] Y. 1: 7; 2: 7; 16: 5; 65: 12; 70: 3.

[659] Yt. 12: 9-38.

[660] Yt. 4: 3-4.

[661] Yt. 12: 4, 6.

[662] Yt. 10: 79-81, 100, 126-127; 12: 7-8; 14: 47; Vd. 4: 55.

[663] Y. 4: 12; 7: 9; Yt. 12: 3, 5.

[664] Y. 70: 3.

edilmektedir.[665] Raşnu, yukarıda zikrettiğimiz özellikleri sebebiyle Zerdüştîlikte önemli İzedlerden biri olarak telakki edilmekte ve bunun için Avesta'nın çoğu pasajında övülmüş[666] ve 12. Yeşt (*Raşn Yeşt*) ona adanmış bulunmaktadır.

e. Aşi

Aşi ifadesinin kelime ve terim anlamı hakkında farklı tanımlamalar yapılmaktadır. İlk görüşe göre Aşi (Av. *ard, art, arta*), "elde edilen şey, kazanç, servet, kısmet, menfaat, ödül",[667] "karşılık (ödül ve ceza)"[668] gibi anlamlara gelmekte; servet ve ödül izedi olarak tanıtılmaktadır.[669] Bu çerçevede Aşi kelimesi, Gatha'da bazen en güzel, en iyi manasına gelen *vangheuş* sıfatı ile birlikte kullanılmakta ve "en iyi ödül", "en güzel karşılık" şeklinde anlamlar kazanmaktadır.[670] İkinci bir görüşe göre Aşi; göz alıcı, parlak, güzel endamlı ve soylu bir kadın şeklinde tasvir edildiği ve kadınlara güzellik bahşettiği[671] için doğurganlığın ve verimliliğin dişi izedi olarak tanıtılmaktadır.[672] Bu varlığın mahiyeti hakkında farklı görüşler olsa da genel anlamda Aşi, servet ve ödül izedi ya da insanlara ödül ve ceza mahiyetindeki karşılığı veren ized olarak zikredilmektedir.[673] Bunun yanında

---

[665] Vd. 4: 54.

[666] Y. 1: 7; 2: 7; 3: 9; 6: 6; 16: 5; 65: 12; 70: 3; Yt. 4: 3; Vs. 7: 2; HA. 14: 2, 7, 10; Afîfî, s. 530.

[667] YG. 28: 4; 30: 10; 48: 8; 50: 3.

[668] YG. 34: 12; 50: 9; 51: 5.

[669] Bkz. B. Schlerath, P. O. Skjærvø, "Aši", *EI.,* http://www.iranicaonline.org/articles/asi-avestan-reward-share-portion-, e.t: 21.09.2108; Purdavud, *Yeştha*, c. 2, s. 179; Afîfî, s. 428.

[670] *Aşi wangheuş* için bkz. YG. 28: 7; 33: 13; 43: 1, 5; 48: 8; Schlerath, et al., "Aši", *EI.,* http://www.iranicaonline.org/articles/asi-avestan-reward-share-portion-, e.t: 21.09.2018.

[671] Yt. 17: 10-11.

[672] Amuzgar, *Tarih-i Esatir İran*, s. 33; Sadruddin Taherî, *İzedbanuvan der Ferheng u Esatir-i İran ve Cihan*, Ruşengeran ve Mutaalat-i Zenan, Tahran 1393, s. 79-80.

[673] Boyce, *Textual Sources*, s. 31; Oşîderî, s. 80-81; Afîfî, s. 428.

Avesta'da zikredilen Aşi, Zerdüştîlikte ikincil derecedeki meleklerden biri olarak tanıtılmaktadır.[674]

Gatha'da Aşi, servet ve ödül izedi olarak tanıtılan manevi bir varlık olarak kabul edilmekle birlikte Avesta'nın diğer metinlerinde onun Ahura Mazda'nın kızı olarak tanıtılması[675] ve adak adanması[676] tanrısal bir figür olarak değerlendirilmesine neden olmaktadır. Ancak bu anlatımın, onun Tanrı Ahura Mazda ile yakınlığını göstemek amacıyla kullanıldığı belirtilmektedir. Nitekim kaynaklarda bu tanımlamanın metaforik olduğunu kanıtlar biçimde Aşi'nin, Tanrı Ahura Mazda tarafından yaratılan ve onun emrinde bulunan manevi bir varlık (ized) olduğu zikredilmektedir.[677]

Tanrı Ahura Mazda'nın emrinde bulunan Aşi, diğer İzedler gibi Tanrı adına birtakım işleri yürütmektedir. Bu kapsamda Aşi, Tanrı Ahura Mazda ile insan arasında aracılık yaparak onun emirlerini insanlara öğretmekte,[678] insanların dualarını, yakarışlarını[679] ve kötü davranışlarını Tanrı Ahura Mazda'ya iletmekte[680] ve Tanrı adına bunların gereğini yerine getirmede aracılık etmektedir.[681] Ayrıca Aşi, yalana karşı

[674] Bkz. Purdavud, *Yad-daştha*, s. 10.

[675] Yt. 17: 2, 16.

[676] Y. 4: 19; 7: 16; 68: 21; Yt. 17: 2-3.

[677] Y. 2: 14; 3: 16; 52: 3.

[678] YG. 34: 12.

[679] Y. 13: 6; YH. 39: 4; Rezi, *Avesta*, s. 277.

[680] Yt. 17: 57-60; Afîfî, s. 429.

[681] HA. 4: 4.

doğruluğu insanlar arasında yayarak[682] Divyesna (Div tapıcılığı) taraftarlarını Mazdayesna (Mazda tapıcılığı)[683] inancına yönlendirmektedir.[684]

Aşi'nin, elçilik ve rehberlik gibi işlevleri yanında Ameşalar ve diğer İzedlerle birlikte kötülükle mücadele ettiği de görülmektedir. Bu kapsamda Aşi, yeryüzünün kötülükten, kaostan, hastalık ve felaketlerden arınıp huzurlu bir yer olmasında etkili olmakta,[685] divlere ve kötülüklerine karşı mücadele ederek onların meydana getireceği felaketleri uzaklaştırmaktadır.[686] Böylece o, kötülüğe karşı insanları korumakta,[687] onlara yardım etmekte[688] ve maddi dünyada servet, nimet, şifa, güzellik ve mutluluk bahşedilmesinde rol almaktadır.[689] İnsanlara yönelik görevleri yanında Aşi, diğer canlıların (suların, bitkilerin ve hayvanların) sağlıklı, bereketli ve felaketlerden uzak olması için de çabalamaktadır.[690] Aşi'nin, kötülükle mücadelede Ameşa Spentalar[691] ve Mitra,[692] Sraoşa gibi İzedlerle birlikte hareket ederek divlere karşı zafer kazandığı ve sağlıklı

---

[682] YG. 51: 10.

[683] Divyesna, Mazda tapıcılığı anlamına gelen Mazdayesna ifadesinin zıddı olarak bilinmektedir. Divyesna, Zerdüşt öncesi Hint-İran tanrılarından olan, ancak Zerdüştîlikte kötülüğün sembolü olarak tanıtılan divlere taraftar olmayı, div tapıcılığını ya da batıl inancı ifade eden bir adlandırmadır. Aynı zamanda bu ifade, Druğperest, yani yalan tapıcılığı ile aynı anlamı taşımaktadır (Oşîderî, s. 288; ayrıca Druğ için bkz. 387. dipnot).

[684] Purdavud, *Gatha,* s. 563.

[685] Y. 60: 2, 4; Yt. 17: 6, 8; 19: 54.

[686] Y. 10: 1; 52: 2; Yt. 13: 107; 17: 25, 30, 34.

[687] Yt. 17: 15.

[688] Y. 13: 1; Yt. 17: 7, 12-13, 17; HA. 4: 4.

[689] Y. 52: 2; Yt. 17: 1-2, 7-14.

[690] Yt. 13: 107; 17: 12; 19: 54; Vs. 12: 1; HA. 4: 4.

[691] YG. 31: 4.

[692] Yt. 10: 66.

sürülerin bahşedilmesi için çabaladığı ifade edilmektedir.[693] Kötülüğe karşı iyileri ve doğruluğu desteklemesi sebebiyle Aşi'nin, Ahura Mazda'nın koruyuculuk vasfını temsil eden bir ized olduğuna inanılmaktadır.[694]

Aşi'nin maddi dünyanın ve insan hayatının işleyişinde Tanrı Ahura Mazda'nın emrine göre bazı işlevleri yerine getirmesi yanında ahirette de aktif bir görevi bulunmaktadır. Bu kapsamda Aşi, ahiret hayatında ceza[695] ve mükâfatın verilmesinde rol almaktadır.[696] Aşi, yukarıda sıraladığımız iş ve faaliyetlerde rol alması sebebiyle Zerdüştîlikte önemli İzedlerden biri olarak telakki edilmekte ve Avesta'nın pek çok yerinde övülmekte[697] ve ona 17. Yeşt (*Art Yeşt* veya *Aşi Yeşt*) tahsis edilmektedir.

f. Geuş Taşan

Geuş Taşan (*gəuš taša, gam tašō, ganem tašō*),[698] ifadesindeki Geuş (gam, gau),[699] "sığır ya da öküz";[700] Taşan (Av. *taša(n)*; Peh. *taşitan*) ise "yapmak, kesmek, şekil vermek, meydana getirmek" anlamına gelen *taš* kökünden türemekte ve "inşa eden, tasarlayan,

---

693 Y. 10: 1; 27: 6; 57: 3, 6, 8, 10, 12, 32; 60: 4; Vs. 7: 1; 11: 16; 12: 1. (Aşi'nin Sraoşa ile ilişkisi için ayrıca bkz. Purdavud, *Yeştha*, c. 2, s. 179-181; Schlerath, et al., "Aši", *EI.*, http://www.iranicaonline.org/articles/asi-avestan-reward-share-portion-, e.t: 15: 11. 2018).

694 Bkz. Şehzadi, s. 217.

695 Yt. 17: 54; Y. 52: 3; 57: 3; HA. 4: 4; Afîfî, s. 428.

696 YG. 28: 7; 33: 13; 34: 12; 43: 1, 4-5, 12, 16; 46: 10; 48: 8, 9; 50: 3; ayrıca bkz. Y. 13: 6; YH. 39: 4.

697 Y. 6: 18; 26: 5-11; 27: 9; YH. 37: 5; Yt. 17: 17; Vs. 4: 1; 7: 1; 9: 4, 6; 21: 0.

698 YG. 44: 6, 47: 3; 51: 7; William M. Malandra, "Gəuš Tašan", *EI.*, http://www.iranicaonline.org/articles/geus-tasan, e.t: 24.08.2018; Kanun-i Danişcuyan-i Zertoştî, *Gatha*, İntişarat-i Kanun-i Danişcuyan-i Zertoşt, Tahran 1388, s. 141, 189, 235; Şehzadi, s. 156, 205, 253.

699 Geuş ya da gam kavramı için bkz. YG. 29: 2; 31: 9; 32: 12, 14; 33: 4; 34: 14; 44: 6; 46: 9; 47: 3; 51: 7.

700 Insler, s. 29, 39, 67, 82, 88, 104.

yaratan" gibi anlamlara gelmektedir.[701] Bu çerçevede Geuş Taşan, "öküzü yaratan, tezyin eden" anlamına gelmektedir.[702] Bunun yanında Geuş, Zerdüştî literatürde sadece öküzü değil, öküz gibi faydalı olan bütün hayvanları ifade etmek için kullanılmaktadır.[703] Bu sebeple Geuş Taşan ifadesi, sadece öküzü yaratan değil, "bütün faydalı hayvanları yaratan, şekillendiren" anlamında da kullanılmaktadır.[704] Ayrıca İran mitolojisinde Geuş'un bedeninden yeryüzünün meydana geldiği ifade edildiği için bazı Zerdüştî yazarlar, Geuş'u "yeryüzü" olarak da tercüme etmekte ve Geuş Taşan'ı, "yeryüzünü yaratan, inşa eden" şeklinde anlamlandırmaktadır.[705]

Zerdüşt dönemi toplumunda tarımsal faaliyetlerde öküze duyulan ihtiyaç nedeniyle Geuş Taşan, öküzle temsil edilmekte ve "öküz veya yeryüzünü yaratan" şeklinde anlamlandırılarak adeta Tanrı Ahura Mazda ile özdeş hale getirilmektedir. Bu nedenle Geuş Taşan ifadesi, bazı Gatha çevirilerinde bir ized değil, Tanrı Ahura Mazda'nın bir ismi gibi kullanılmaktadır.[706] Buna karşın bazı çevirilerde ise bu ifadenin, Tanrı Ahura Mazda tarafından yaratılan ve onun yaratıcı yönünü temsil eden Spenta Mainyu için kullanıldığı görülmektedir.[707] Bu farklı kullanımlara rağmen Geuş Taşan'ın, esas itibariyle hayvanlar

---

[701] Bkz. Purdavud, *Yad-daştha*, s. 27-28, 112; ayrıca Gatha'da Taşan ifadesinin geçtiği yerler için bkz. YG. 29: 1, 2; 31: 11.

[702] YG. 29: 1-3, 5; 31: 9; 46: 9.

[703] Oşîderî, s. 404.

[704] Purdavud, *Yad-daştha*, s. 112.

[705] Bkz. Oşîderî, s. 404-405; Caferî, *Din-i Behi*, s. 153-155.

[706] Malandra, "Gəuš Tašan", *EI.*, http://www.iranicaonline.org/articles/geus-tasan, e.t: 24.08.2018. (Gatha 31: 9. pasajın çevirisi için bkz. Şehzadi, s. 73; Boyce, *Menabı-i Mektub-i Din-i Zertoştî*, s. 73. Gatha 44: 6 ve 51: 7. pasajların çevirisi için bkz. Purdavud, *Gatha*, s. 512, 572; K. D. Zertoştî, s. 141, 235).

[707] Gatha 31: 9. Pasajın çevirisi için bkz. Purdavud, *Gatha*, s. 462; K. D. Zertoştî, s. 60. Gatha 47: 3. pasajın çevirisi için bkz. Purdavud, *Gatha*, s. 542; Şehzadi, s. 205. Gatha 51: 7. pasajın çeviri için bkz. Şehzadi, s. 253.

âlemine yönelik bazı fonksiyonları olan bir varlık olduğu ifade edilmektedir.[708] Bu kapsamda Geuş Taşan, faydalı hayvanları koruyan meleksi bir varlık olarak tanıtılmaktadır.[709] Nitekim Gatha 29. bölümde, öküzün kötülerin zulmünden kurtulmak için başta Ahura Mazda olmak üzere Geuş Taşan ve diğer manevi varlıklardan yardım talep etmesi, Geuş Taşan'ın hayvanları koruma görevinde bulunan meleksi bir varlık olduğunu ortaya koymaktadır.

Faydalı hayvanları koruma görevini yürüttüğüne inanılan Geuş Taşan, bu görevi genellikle Geuş Urvan ve Drvaspa (Geuş) adlı figürlerle paylaşmaktadır.[710] Drvaspa hariç Geuş Taşan ve Geuş Urvan, Gatha dışındaki Avesta metinlerinde iki yer dışında genellikle birlikte zikredilmektedir.[711] Birlikte zikredilen bu iki varlığın, insanlar için yaşam kaynağı olan faydalı hayvanlara ve tabiata, bereket ve canlılık verdikleri ifade edilmektedir.[712] Bunun yanında Ameşa Spentalarla birlikte övülen ve dua edilen önemli izedlerden olan[713] Geuş Taşan ve Geuş Urvan'ın, kötülüğe karşı insanlara yardım ettikleri, başarı ve kurtuluş sağladıkları zikredilmektedir.[714]

---

[708] Dhalla, s. 44.

[709] Purdavud, *Gatha*, s. 462; Purdavud, *Yad-daştha*, s. 112, 114.

[710] Bkz. Oşîderî, s. 404-405.

[711] Y. 16: 4; 26: 4.

[712] YH. 39: 1. (Geuş'un yaşam kaynağı oluşu, kadim İran'ın yaratılış mitinde de zikredilmektedir. Bu mite göre Ahura Mazda tarafından yaratılan ilk maddi varlık öküz ya da onun şeklinde olan bir varlıktır. "Yaratılan eşsiz öküz" olarak nitelenen bu canlı, kötülüğün kaynağı Angra Mainyu (Ehrimen) tarafından öldürülür. Öldürülen bu öküzün bedeni, hububat ve bitkileri meydana getirir. Geuş'un kutsal olduğuna inanılan nutfesi ise dişi ve erkek bir çift hayvanı meydana getirir ve onlardan da çok sayıda canlı doğar. Bkz. Purdavud, *Yeştha*, c. 1, s. 317; Amuzgar, *Tarih-i Esatir-i İran*, s. 37; Curtis, s. 18-21; Taherî, s. 82).

[713] YG. 29: 2; 31: 9; 44: 6; 46: 9; 47: 3; 51: 7; Y. 1: 2; 70: 2-4; Vs. 9: 5-7.

[714] Y. 70: 1-4.

g. Geuş Urvan

Geuş Urvan (Av. *gəuš urwā*; Phl. *Gōšorun*) kelimesi; "öküz, sığır ya da yeryüzü" manasında kullanılan *gəuš*/*gam* ile "ruh" anlamına gelen *urvan*[715] kelimesinin birlikte kullanılmasıyla meydana gelmektedir.[716] Bu çerçevede Geuş Urvan'a, kabaca "öküzün ya da yeryüzünün ruhu" anlamı verilmektedir.[717] Bunun yanında Zerdüşti mitolojiye göre yaratılan ilk canlının geuş (öküz) olması sebebiyle Geuş Urvan'ın, "yeryüzünün ya da mevcudatın ruhu", "yaratılışın ruhu" gibi anlamlara geldiği zikredilmektedir.[718]

Geuş Urvan, yaratılışın ruhu olarak anlamlandırıldığı için Tanrı Ahura Mazda'nın bir ismi gibi algılanmaktadır.[719] Ancak bu ismin, toplumun içinde bulunduğu kötü durumu Tanrı Ahura Mazda'ya bildiren ve bu durumdan kurtulmaları için tanrısal yardımın gelmesine aracılık eden, böylece Tanrı ile insaoğlu arasında iletişimi sağlayan bir varlığa işaret ettiği zikredilmektedir.[720] Nitekim Avesta'nın bazı pasajlarında Tanrı Ahura Mazda ve Ameşa Spentalarla birlikte Geuş Urvan'ın da zikredilmesi ve inanırların bu varlığa dua etmesi,[721] onun Ahura Mazda dışında bir manevi varlık olduğunu ortaya koymaktadır.

---

[715] Urvan kelimesi için bkz. YG. 28: 4; 33: 9; 44: 8; 45: 7; 46: 11; 49: 10,11; 51: 13; ayrıca bkz. Purdavud, *Yad-daştha*, s. 9.

[716] William W. Malandra, "Gəuš Uruuan", *EI.*, http://www.iranicaonline.org/articles/geus-uruuan-, e.t: 24.09.2018.

[717] Purdavud, *Yad-daştha*, s. 112.

[718] Şehzadi, s. 43, 31, 35, 39; Purdavud, *Gatha*, s. 131, 137; Oşîderî, s. 405; Alıcı, *Kâdim İran'da Din*, s. 85-86; Tarlan, s. 3, 5.

[719] Gatha'da Ahura Mazda'nın Geuş Urvan'a "benim ruhum" şeklinde hitap etmesi, bu ifadenin Tanrı Ahura Mazda'nın bir ismi olmasına dayanak gösterilmektedir (bkz. Purdavud *Gatha*, s. 444; Purdavud, *Yad-daştha*, s. 40).

[720] Bunun için bkz. YG. 29; Oşîderî, s. 405; Malandra, "Gəuš Uruuan", *EI.*, http://www.iranicaonline.org/articles/geus-uruuan-, e.t: 24.09.2018).

[721] YG. 28: 1; Y. 16: 4; 26: 4.

Ayrıca Gatha çevirilerinde Geuş Urvan ifadesinin,[722] tercüme edilmeden manevi bir varlığın özel bir ismi gibi kullanılması[723] da bu durumu desteklemektedir. Bu kapsamda Geuş Urvan'ın, bir önceki başlıkta zikrettiğimiz Geuş Taşan gibi faydalı hayvanları koruyan bir ized[724] ya da Tanrı Ahura Mazda'ya itaat eden[725] ve onun adına birtakım faaliyetleri yerine getiren bir melek olduğu anlaşılmaktadır.[726]

Geuş Urvan'ın, gebe hayvanların kötüler tarafından eziyet görmemesi için Tanrı'ya dua etmesi ve ondan yardım dilemesi[727] de onun hayvanlar âlemini korumakla görevlendirilmiş bir varlık olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca Gatha'da Geuş Urvan'ın, kötülüğe karşı çiftçileri ve çobanları koruması ve onların başarılı olmalarına aracılık etmesi için Tanrı Ahura Mazda tarafından yaratıldığının zikredilmesi,[728] onun, Zerdüştî toplumda önemli bir yeri olan hayvancılığın gelişmesinde ve tarım alanlarının verimli hale gelmesinde rol alan manevi bir varlık olduğuna işaret etmektedir.

h. Geuş (Drvaspa)

Geuş yahut Drvaspa olarak adlandırılan manevi varlık, Zerdüştîlikte önemli İzedlerden biri olarak zikredilmektedir.[729] Geuş kelimesi, dar anlamda "öküz" ya da "sığır" olarak tercüme edilmekle birlikte "faydalı olan bütün büyük ve küçükbaş hayvanları" ifade etmek için de kullanılmaktadır. İran mitolojisine göre Geuş'un yaratılan ilk faydalı hayvan

[722] YG. 28: 1; 29: 1, 5; 29: 9.

[723] Purdavud, *Gatha*, s. 434, 442, 446.

[724] Dhalla, s. 44; Purdavud, *Gatha*, s. 442; Purdavud, *Yeştha*, c. 1, s. 372-373; Oşîderî, s. 405.

[725] YG. 29: 5, 9, 11.

[726] Purdavud, *Yad-daştha*, s. 4-5, 112.

[727] YG. 29: 5; Şehzadi, s. 35; Purdavud, *Gatha*, s. 444.

[728] YG. 29: 1, 6; Şehzadi, s. 31; Purdavud, *Gatha*, s. 442.

[729] Oşîderî, s. 404; Taherî, s. 82.

olması sebebiyle diğer bütün faydalı hayvanları temsil ettiği ifade edilmektedir. Bunun için Geuş, Zerdüştîlikte öküz ile sembolize edilen ve faydalı hayvanları koruyan ized olarak tanıtılmaktadır.[730] Avesta'da Geuş için kullanılan Drvaspa adı ise "sağlam atlar" anlamına gelmektedir. Drvaspa, özelde atları ifade etmesi yanında Geuş adıyla birlikte göz önüne alındığında faydalı bütün hayvanları ifade etmekte, bunun da ötesinde faydalı hayvanların koruyucu izedi olarak telakki edilmektedir.[731]

Geuş'un yahut Drvaspa'nın, hayvanların koruyucusu olması çerçevesinde birtakım görevleri yerine getirdiği görülmektedir. Bu kapsamda o, faydalı hayvanlara besin sağlaması, maruz kalabilecekleri açlık ve susuzluk gibi felaketleri önlemesi, ayrıca yaşlılık ve ölümü uzaklaştırıp onlara uzun ömür sağlaması gibi hususlarda aracılık yapmaktadır.[732] Geuş yahut Drvaspa'nın, faydalı hayvanlara yönelik zikrettiğimiz faaliyetleri yanında faydalı hayvanların bakımını üstlenen insanlara da hastalık ve kötülüğe karşı yardım ettiği ve onları da koruduğu ifade edilmektedir.[733] Aynı zamanda onun, bu dünyada kötülük ve hastalıklardan korunmak için kendisine adak adayan[734] insanların uhrevi kurtuluşlarına da vesile olduğu ziktedilmektedir.[735]

---

[730] Oşîderî, s. 404; Afîfî, s. 614-615. (Zerdüştîlikte Geuş adlı izedin öküz ile sembolize edilmesine benzer bir biçimde Yahudi kaynaklarında da bazı meleklerin boğa, kartal ve aslan şeklinde gözüktükleri ve bunların Tanrı'nın tahtının taşıyıcıları oldukları ifadelerine rastlanmaktadır. Bunun için bkz. Yasin Meral, *Samiri'nin Buzağısı,* Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2018, s. 49-50).

[731] Purdavud, *Yeştha,* c. 1, s. 374-375; Amuzgar, *Tarih-i Esatir-i İran*, s. 38; Oşîderî, s. 277-278; Afîfî, s. 510; Taherî, s. 82.

[732] Yt. 9: 9- 10.

[733] Yt. 9: 2, 4, 14; ayrıca bkz. Oşîderî, s. 404-405.

[734] Yt. 9: 3, 5, 11, 17.

[735] Yt. 9: 6, 11.

Yukarıda zikrettiğimiz bu özellikler, Geuş yahut Drvaspa'nın Zerdüştîlikte öküz yahut at ile sembolize edilen,[736] kutsiyet atfedilen[737] ve övülen[738] bir ized olduğunu ortaya koymaktadır. Bu önemi sebebiyle Avesta'daki 9. Yeşt (*Geuş Yeşt* yahut *Drvaspa Yeşt*), bu izede tahsis edilmektedir. Bu metinde Ahura Mazda tarafından yaratılan Geuş yahut Drvaspa'nın, büyük ya da küçükbaş bütün faydalı hayvanların sağlığını korumakla görevli kudretli bir koruyucu olduğu[739] ve onların bakımını üstlenen kişilere, düşmanlarına karşı başarılı olmaları için yardım ettiği zikredilmektedir.[740]

i. Ardvi Sura Anahita

Ardvi Sura Anahita (Av. *Adrwisur Anahid,* Peh. *Aredvi Sura Anahita,*) ifadesindeki *ardvi* yahut *aredvi* "nemli" veya "rutubetli" anlamına gelmekte ve ardvi'nin kutsal bir nehrin ismi olduğu zikredilmektedir. *Sura* kelimesi "güçlü, cesur, yiğit"; *anahita* ise "tertemiz, kusursuz, kirli olmayan" gibi anlamlara gelmektedir. Bu kapsamda Ardvi Sura Anahita ifadesi; "tertemiz olan coşkun nehir", "tertemiz olan kudretli su", "bozulmamış,

[736] Tarım ve hayvancılıkla uğraşmaları sebebiyle Zerdüşt dönemi toplumunda, öküz ya da at önemli birer tarım aracı kabul edilmektedir. Bu nedenle Geuş yahut Drvaspa'nın öküz ya da at ile sembolize edilmesinin anlaşılır bir durum olduğu ifade edilebilir. Zerdüştîlikteki manevi varlıkların bir hayvan ile temsil edilmesine benzer bir durum, antik Mısır inancında da görülmektedir. Bu kapsamda Mısır inancında boğa, inek veya kartal suretinde birtakım tanrısal varlıklardan söz edilmekte (Bunun için bkz. Meral, *Samiri'nin Buzağısı*, s. 47-48). ve bu hayvanlara Tanrı'nın yüceliğini, merhametini ya da azabını temsil etmeleri sebebiyle kutsiyet atfedilmektedir. (Meral, *Samiri'nin Buzağısı*, s. 59).

[737] Bkz. Vd. 21: 1; Dusthah, *Avesta*, c. 2, s. 879.

[738] Y. 10: 20; YH. 35: 4, 7

[739] Yt. 9: 5-7, 11, 15, 19…vb. pasajlar; ayrıca bkz. Oşîderî, s. 404.

[740] Oşîderî, s. 278.

kirlenmemiş nemlilik" gibi anlamlara gelmektedir.[741] Avesta'da kudretli olduğu sık sık tekrarlanan[742] Anahita, yeryüzünde akan bütün suların kaynağı ve yüksek bir dağdan denize dökülen nehirden daha azametli bir nehir şeklinde betimlenmektedir.[743]

Ardvi Sura Anahita'nın, Zerdüşt öncesi İran'da kutsal bir nehir adı yahut doğurganlığın, yaşamın ve suların kaynağı olan bir tanrıça olduğu ifade edilmektedir. Zerdüşt öncesi bir tanrıça olarak kabul edilen Anahita, Hinduizmdeki su ve bilgi tanrıçası *Sarasvati*, doğurganlığın ve yaşamın kaynağı olarak telakki edilmesi sebebiyle Mezopotamya geleneğindeki aşk ve savaş tanrıçası *İştar* ve Yunan panteonunda namus ve iffet tanrıçası *Artemis* yahut aşk tanrıçası *Afrodit* ile ilişkilendirilmektedir.[744] Zerdüştîliğe Ahura Mazda tarafından yaratılan[745] dişi bir ized olarak dâhil edilen Ardvi sura Anahita, su ile temsil edilmekte ve suların koruyusu olarak tanıtılmaktadır.[746] Anahita, suları koruması sebebiyle su izedi (*aban izedi*) olarak da zikredilmekte ve "Ahura Mazda'nın

[741] Purdavud, *Yeştha*, c. 1, s. 164-165; Oşîderî, s. 90-91; Dusthah, *Avesta*, c. 2, s. 907; Amuzgar, *Tarih-i Esatir-i İran*, s. 25; M. Boyce, M. L. Chaumont, C. Bier, "Anāhīd," *EI*., http://www.iranicaonline.org/articles/anahid, e.t 22.11.2018; Alıcı, *Kadim İran'da Din*, s. 157; Taherî, s. 80; Susan Gavirî, *Anahita: der Ustureha-i İrani*, İntişarat-i Kaknos, Tahran 1395, s. 35-39.

[742] Yt. 5: 18, 22, 26, 34, 38, 46 vd.

[743] Y. 65: 3; Yt. 5: 3; HA. 8: 4.

[744] Boyce, et al., "Anāhīd," *EI*., http://www.iranicaonline.org/articles/anahid, e. t: 20.11.2018; Purdavud, *Yeştha*, c. 1, s. 162-164, 173; Amuzgar, *Tarih-i Esatir-i İran*, s. 24-25; Hinnells, s. 38-39; Alıcı, *Kadim İran'da Din*, s. 157-158. Gavirî, s. 41-43. (Anahita, eski Türk inanışında savaşta başarı için dua edilen ve kurban sunulan Seyhun nehrinin tanrıçası olarak kabul edilmektedir. Bkz. Taherî, s. 80).

[745] Y. 65: 7; Yt. 5: 7; HA. 8: 1, 10; Purdavud, *Yeştha*, c. 1, s. 166; Oşîderî, s. 90.

[746] Vd. 14: 4.

kutsal suyu"[747] şeklinde nitelendirilmektedir.[748] Tanrı Ahura Mazda ile ilişkilendirilmesi sebebiyle Avesta külliyatında övülen[749] bu izede, Yesna'nın 65. bölümü, 5. Yeşt (*Aban Yeşt*) ve Horde Avesta'nın 8. bölümü (*Aban Niyayiş*) gibi metinler tahsis edilmiştir.[750]

Gatha dışındaki Avesta metinlerinde zikredilen Anahita, Tanrı Ahura Mazda adına birtakım faaliyetlerde bulunmaktadır. Bu çerçevede o, hikmet ve dini öğretiyi insanlara bildirmekle sorumlu tutularak[751] tanrı ile insanoğlu arasında aracılık yapmaktadır. Bunun yanında o, Tanrı Ahura Mazda adına sağlık ve şifa dağıtarak sürüleri ve yeryüzünü bereketlendirerek insanlara zenginlik, huzur ve dünyevi başarı sağlamaktadır.[752] Ayrıca insan soyunun devamı ve doğurganlık için önemli bir konuma sahip olan[753] Anahita, suyun temizleme gücünü kullanarak Tanrı Ahura Mazda adına erkeğin nutfesini ve kadının rahmini arındırma; doğumu kolaylaştırma ve doğum yapan kadına gerekli sütü verme konusunda işlev görmektedir.[754]

---

[747] Y. 68: 1-3. (Avesta'da geçen "ey (ab-i) ahurai-yi Ahura" şeklindeki ifade, Avesta'nın İngilizce çevirisinde "ey Ahura'nın kızı" olarak tercüme edilirken (*Avesta.org*, http://www.avesta.org/yasna/index.html#y54, e.t: 19.05.2019) bu ifadeye "Ahura'nın eşi" olarak da anlam verildiği görülmektedir (Alıcı, "Zerdüşt'ten Günümüze Mecusilik/Zerdüştîlik", s. 784). Ancak Avesta'nın başka bir pasajında Ahura Mazda'nın, Anahita'yı "benden olan, benim suyum" şeklinde tanıtması (Yt. 5: 5) yukarıdaki ifadenin "Ahura'nın kutsal suyu" şeklinde çevrilmesini daha uygun kılmaktadır.)

[748] Afîfî, s. 402; Purdavud, *Horde Avesta*, s. 187.

[749] Yt. 1: 21; 5: 1; HA. 8: 8-10; 12: 2, 8, 11.

[750] Purdavud, *Yeştha*, c. 1, s. 158-163; Gavirî, s. 47; Meçin, s. 13-14.

[751] Yt. 5: 86. (Boyce, hikmet ve dini bilgi için Anahita'ya dua edilmesini, eski geleneklerde de var olduğunu öne sürdüğü su ve bilgelik arasındaki ilişki ile açıklamaya çalışmaktadır. Bkz. Boyce, et al., "Anāhīd," *EI*., http://www.iranicaonline.org/articles/anahid).

[752] Y. 65: 1; 68: 1-6; Yt. 5: 1-6; HA. 8: 2, 7.

[753] Taherî, s. 80-81; Hinnells, s. 39.

[754] Yt. 5: 1-2, 5; HA. 8: 3.

Anahita, yukarıdaki işlevleri yanında kötülükle mücadele etmede de rol almaktadır. Nitekim Avesta'da Ahura Mazda'nın kötülüğe karşı yeryüzünü koruyup ve gözetmesi amacıyla Anahita'yı kendi gücüne denk bir kudrette yarattığı ve yücelttiği ifade edilmektedir.[755] Ancak Avesta'nın genelinde Ahura Mazda, her şeye gücü yeten tanrı olarak tanıtıldığı için Anahita'nın ona denk yaratılması, Tanrı Ahura Mazda'nın acziyetini göstermemektedir. Dolayısıyla Anahita'nın bu şekilde tasvir edilmesi; onun yarı tanrısal bir figür değil, Tanrı Ahura Mazda'ya itaat eden[756] ve yardımcı olan bir varlık olduğunu göstermektedir.[757] Bu kapsamda Anahita, kendisine adanan Aban Yeşt metnine göre kötülüğe karşı iyilere yardım eden bir ized olarak tasvir edilmekte[758] ve Ameşa Spentalardan biri olan Armaiti'nin yardımcısı olarak konumlandırılmaktadır.[759] Bu amaçla o, kötülüğün temsilcisi olan divleri yok etmek için çabalamakta ve divlerin kötülüklerine karşı iyileri korumakta ve desteklemektedir.[760] Bu fonksiyonundan hareketle Anahita, kötü

[755] Yt. 5: 6, 17.

[756] Y. 65: 5; Yt. 5: 1.

[757] Purdavud, *Yeştha*, c. 1, s. 241.

[758] Dusthah, *Avesta*, c. 2, s. 297-322; ayrıca bkz. M. Boyce, "Ābān Yašt", *EI.*, http://www.iranicaonline.org/articles/aban-yast, e.t: 22.11.2018.

[759] Afîfî, s. 402; Purdavud, *Horde Avesta*, s. 187.

[760] Yt. 5: 1, 26-27, 34, 46-47, 50-51, 53, 55, 86; Y. 65: 1. (Anahita, divlere ve kötülüğe karşı dört at olarak tanıtılan rüzgâr, yağmur, bulut ve şimşeğin taşıdığı savaş arabası ve silahlara sahip bir figür olarak (Yt. 5: 120, 131); iyilere yardım ederken de güzel bedenli çok güçlü, ince belli, uzun boylu güzel bir kız suretinde tasvir edilmektedir. Bkz. Yt. 5: 64, 126).

varlıklara ve onların zararlarına karşı yardıma çağrılan, bu amaçla kendisine dua edilen ve adaklar adanan[761] doğruluk taraftarı bir varlık olarak zikredilmektedir.[762]

Zerdüştîlikte suların koruyucusu olarak sadece Anahita'nın değil, başka bazı İzedlerin de bulunduğu ifade edilmektedir. Bu çerçevede Apam Napat ve Tiştriya adlı izedlerin adları zikredilmektedir.[763]

j. Apam Napat

Zerdüştîlikte Anahita gibi su ile temsil edilen ve kendisine adanan bir yeşt olmasa da Aban Yeşt gibi kutsal sulara adanan ilahilerde dua edilen başka bir figür de Apam Napat'tır. Apam Napat kelimesi; "suyun kaynağı", "suyun göbeği", "suyun çocuğu" gibi anlamlara gelmektedir. Bu kapsamda Zerdüşt öncesi İran toplumunda takdis edilen bir tanrı olan Apam Napat'ın, Gatha dışındaki Avesta metinlerinde övülen[764] bir izede dönüştürüldüğü ve suların izedi[765] ya da koruyucu meleği olarak tanıtıldığı ifade edilmektedir.[766] Bu tanım çerçevesinde "Mazda'nın yarattığı suların efendisi"[767] şeklinde nitelendirilen Apam Napat'ın, su ile yeryüzünü bereketlendirdiği zikredilmektedir.[768]

---

[761] Yt. 5: 9, 18-19, 21- 83. (Anahita'ya kurban sunmanın, Zerdüşt öncesi geleneğin etkisiyle gerçekleşen bir uygulama olduğu öne sürülmektedir. Bkz. Boyce, "Ābān Yašt", *EI.*, http://www.iranicaonline.org/articles/aban-yast, e.t: 22.11.2018).

[762] Yt. 5: 18, 22, 26, 34, 38, 46.

[763] Purdavud, *Yeştha*, c. 1, s. 166; Boyce, et al., "Anāhīd," *EI*., http://www.iranicaonline.org/articles/anahid.

[764] Y. 1: 5; 2: 5; 3: 7; 4: 10; 6: 4; 7: 7; 70: 6; 71: 23; Vs. 7: 5; HA. 10: 9; 12: 2, 8, 11.

[765] Yt. 19: 52.

[766] Afîfî, s. 403, 427; Mary Boyce, "Apąm Napāt", *EI*., http://www.iranicaonline.org/articles/apam-napat, e.t: 22.11.2018; Purdavud, *Yeştha*, c. 1, s. 159; Amuzgar, *Tarih-i Esatir-i İran*, s. 24; Gavirî, s. 45.

[767] Y. 2: 5; 3: 7; 6: 4; HA. 12: 2, 8, 11.

[768] Yt. 8: 34.

Suların koruyucu izedi olarak tanıtılan Apam Napat'ın, dünyaya yönelik başka birtakım işlevleri de bulunmaktadır. Bu sebeple Apam Napat'ın "yeryüzünün yüce efendisi" yahut "Ahura*"* unvanını aldığı dile getirilmektedir.[769] Bu amaçla onun, Mitra gibi, kötülüğe karşı yöneticilere güç vermek, kargaşa ve kaosu ortadan kaldırmak,[770] onları kötülükten kurtarıp korumakla da sorumlu olduğu,[771] adalet ve huzuru arzulayanlara bu nimetleri bahşedeceği ifade edilmektedir.[772] Aynı zamanda Avesta'da genellikle "parlak ve hızlı atlar sahibi" [773] olarak tasvir edilen Apam Napat'ın, Anahita ile birlikte insanların at, öküz, keçi gibi faydalı hayvanlara sahip olmalarına aracılık ettiği de zikredilmektedir.[774] Bu özellikleriyle onun dilekleri en hızlı ve çabuk bir şekilde yerine getiren, maddi dünyanın zenginliği ile manevi dünyanın ödülünü bahşetmede aracılık eden[775] bir ized olduğu ifade edilmektedir.[776]

Yukarıda Apam Napat ile ilgili sıraladığımız işlevler, onun diğer İzedler gibi Tanrı adına birtakım işleri yerine getiren meleksi bir varlık olduğunu göstermektedir. Zerdüştîlikte Anahita ve Apam Napat dışında Tanrı Ahura Mazda'nın suları korumakla görevlendirdiği başka bir valık da Tiştriya'dır.

[769] Gavirî, s. 45-47.

[770] Yt. 13: 95.

[771] Yt. 8: 4.

[772] Yt. 19: 52.

[773] Y. 2: 5; 6: 4; 65: 12-13; 70: 6; Yt. 5: 72.

[774] Yt. 5: 72.

[775] Y. 65: 12-14.

[776] Apam Napat, sahip olduğu özellikler sebebiyle Avesta'da zikredilen Ameşa Spentalar ve diğer bazı büyük İzedlerle birlikte 33 göksel efendiden biri olarak tanıtılmaktadır (Bkz. Y. 7: 1-12).

k. Tiştriya

Tiştriya (Peh. *tiştar*, Far. *tir*) kelimesi, Avesta'da genellikle "yağmur" anlamında kullanılmaktadır. Bu kapsamda Tiştriya, Zerdüştîlikte yağmur izedi ya da yağmurun koruyucusu olarak tanıtılmaktadır.[777] Yağmur izedi olması sebebiyle Tiştriya'nın Anahita ve Apam Napat gibi sular üzerinde etkin bir role sahip olduğu, bu kapsamda suyun kaynağını korumak ve suları yönetmek gibi işlevlerinin bulunduğu ifade edilmektedir.[778] Tiştriya, suları yönlendirmekle yeryüzünün bereketli, faydalı ve temiz hale gelmesine aracılık etmekte[779] ve tabiata canlılık vermektedir.[780] Aynı zamanda kudret sahibi olarak nitelendirilen bu ized,[781] yeryüzünün ve insanların susuz kalmamaları için kuraklıkla ve kuraklık divi *Apaoş* ile mücadele etmektedir.[782] Bu işlevleri sebebiyle rızıkların izedi de sayılan Tiştriya, İslam ve Yahudilikteki rızık meleği olan Mikail'e benzetilmektedir.[783]

Yağmur izedi olarak tanıtılması yanında Tiştriya, parlak ve görkemli bir yıldızın adı olarak da kullanılmakta[784] ve yıldızların efendisi olarak nitelendirilmektedir.[785] Bu çerçevede Tiştriaya'nın diğer bütün yıldızları koruması ve gözetmesi için Ahura Mazda tarafında görevlendirildiği dile getirilmektedir.[786] Bunun yanında Tiştriya, bir yıldızla

---

[777] Purdavud, *Yeştha*, c. 1, s. 325; Oşîderî, s. 216-217; Afîfî, s. 473.

[778] Yt. 8: 4, 41, 45.

[779] Yt. 8: 8-9, 46.

[780] Curtis, s. 15; Oşîderî, s. 217.

[781] Yt. 8: 4.

[782] Yt. 8: 20-29, 42-62; ayrıca bkz. Purdavud, *Yeştha*, c. 1, s. 330-331; Amuzgar, *Tarih-i Esatir-i İran*, s. 26-27; Afîfî, s. 474; Oşîderî, s. 219; Curtis, s. 15; Hinnells, s. 36-38.

[783] Bkz. Purdavud, *Yeştha*, c. 1, s. 324-325; Oşîderî, s. 217; Afîfî, s.473.

[784] Y. 27: 2; Yt. 8: 2-8; Vd. 19: 37; ayrıca bkz. Oşîderî, s. 217.

[785] Yt. 8: 12, 44; HA. 5: 8.

[786] Yt. 8: 44; ayrıca bkz. Purdavud, *Yeştha*, c. 1, s. 324; Dusthah, *Avesta*, c. 2, s. 962; Oşîderî, s. 217. (Kadim İran tanrılarından biri olan, suların, yağmurun ve doğurganlığın kaynağı olan parlak ve görkemli bir yıldız

temsil edilmesi ve aydınlık ve ışık sahibi olarak tasvir edilmesi sebebiyle bir fener gibi insanlara doğru inanca sahip olmaları için yol göstermektedir.[787]

Yukarıda sıraladığımız özellikleri sebebiyle Tiştriya, Avesta'da Ameşa Spentalar ve Azer, Mitra, Anahita gibi izedlere denk olarak anılmakta[788] ve övülmeye layık önemli bir varlık şeklinde telekki edilmektedir.[789] Bu önemi sebebiyle ona, 8. Yeşt (*Tir Yeşt*), her yılın 4. Ayı (*tirmah*) ile her ayın 13. günü (*tirruz*) tahsis edilmektedir.[790]

l. Haoma

Haoma (*Homa, Hom*) kelimesi; huzur, şifa ve kutsallık veren güzel kokulu bir bitkinin adı olarak kullanılmaktadır.[791] Bu bitkinin, dini törenler ve ibadetler esnasında kullanılan kutsal sıvının ve ölümsüzlük içeceğinin ana maddesi olduğu ifade edilmektedir.[792] Bu sebeple haoma bitkisi, ayinlerin kutsal ve önemli bir nesnesi olarak kabul edilmektedir.[793]

Zerdüşt öncesi İran'da sağlık ve kuvvet veren bir tanrı olduğuna inanılan Haoma (Homa), Hint geleneğinde Saoma (Soma) adlı tanrı ile aynı konumda kabul edilmektedir. Vedalarda zikredilen Soma, ibadetlerin asıl figürlerinden biri olan bir bitki ile temsil

şeklinde tasvir edilenen Tiştirya, bazı batılı araştırmacılar tarafından *sirius* yıldızı ya da *Utarit* (merkur) ile özdeşeleştirilmektedir. Bunun için bkz. Hinnells, s. 36-37; Purdavud, *Yeştha*, c. 1, s. 325; Oşîderî, s. 217)

[787] Y. 27: 2; Yt. 8: 12; Vd. 19: 37; HA. 5: 8.

[788] Y. 1: 11; 3: 13; 16: 4; 27; 2 Yt. 18: 5, 7; Vd. 19: 37; HA. 5: 8.

[789] Yt. 8: 50, 52; ayrıca bkz. Purdavud, *Yeştha*, c. 1, s. 326; Oşîderî, s. 216-217.

[790] Oşîderî, s. 217; HA. 15: 3; 16: 13.

[791] Y. 10: 2-5, 7-8, 12-13; ayrıca bkz. Oşîderî, s.484-485.

[792] Dini törenlerde kullanılan haoma bitkisi hakkında detaylı bilgi için bkz. Mary Boyce, "Haoma ii. The Rituals", *EI.*, http://www.iranicaonline.org/articles/haoma-ii, e.t: 23.11.2018.

[793] Y. 10: 15; 11: 3.

edilmekte ve kötü ruhlarla mücadele eden savaşçı bir tanrı olarak tasvir edilmektedir. Hint geleneğindeki Soma'nın karşılığı olarak kabul edilen Haoma, antik İran'da bir tanrı iken Zerdüştîlikte Tanrı Ahura Mazda tarafından yaratılan,[794] onunla birlikte ikamet eden ve kötülükle mücadelede onun yardımcılarından olan savaşçı bir izede dönüştürülmüştür.[795] Bu kapsamda Haoma, kutsal bir bitkiyle temsil edilen[796] ve hastalıkla savaşıp şifa veren kudretli bir ized olarak tanıtılmaktadır.[797]

Haoma, Tanrı Ahura Mazda'nın yanında ve emrinde bulunan manevi bir varlık olarak[798] onun adına insanoğluna ve yeryüzündeki yaşama yönelik birtakım görevleri yerine getirmektedir. Bu kapsamda o, Tanrı Ahura Mazda'dan aldığı tanrısal bilgiyi[799] insanlara ulaştırarak Tanrı ile insaoğlu arasında aracılık yapmaktadır.[800] Bunun yanında Haoma, diğer izedlerle birlikte divlere ve kötü varlıklara karşı savaşarak[801] yalanı yok etmeye çalışmakta,[802] kötülüğe karşı iyileri desteklemekte ve korumaktadır.[803] Aynı zamanda o, karşıtı olduğu ölüm divi *Aji Dahak* ile mücadele ederek insanlık soyunun devamını sağlama,[804] özellikle de iyilerin sağlıklı uzun bir ömür sürmelerini temin etme[805]

---

[794] Y. 10: 10, 17; 11: 8.

[795] Dieter Taillieu, Mary Boyce, "Haoma", *EI*., http://www.iranicaonline.org/articles/haoma, e.t: 22.11.2018; Hinnells, s. 50- 52; Amuzgar, *Tarih-i Esatir-i İran*, s. 36; Curtis, s. 17.

[796] Mary Boyce, "Haoma ii. The Rituals", *EI*., http://www.iranicaonline.org/articles/haoma-ii.

[797] Y. 9: 25; Amuzgar, *Tarih-i Esatir-i İran*, s. 36; Oşîderî, s. 485.

[798] Y. 10: 1.

[799] Y. 9: 27.

[800] Y. 9: 22.

[801] Y. 9: 30-32.

[802] Y. 9: 20; 10: 6-7

[803] Y. 9: 21-22, 28-29.

[804] Y. 9: 4, 7, 10, 13, 19, 22-23.

[805] Y. 9: 1, 2, 4, 7, 10, 13, 19; ayrıca bkz. Afîfî, s. 645; Amuzgar, *Tarih-i Esatir-i İran*, s. 36.

gibi işlevleri ifa etmektedir. Bu işlevleri sebebiyle Zerdüştîlikte Haoma, Tanrı Ahura Mazda'nın yardımcıları olan diğer izedler gibi doğruluğun taraftarı[806] olarak nitelenmekte ve ona büyük bir saygı gösterilmektedir.[807] Bu özel konuma sahip olması nedeniyle Zerdüştîlikte Haoma izedine özel bir önem verilmekte ve Avesta külliyatındaki 20. Yeşt (*Hom Yeşt*) ona tahsis edilmiş bulunmaktadır.

m. Airyaman

Airyaman (Av. *Ariyaman*, Peh. *Airman*) kelimesi, "dost, yardımcı" anlamına gelmektedir. Esas itibariyle Mitra ve Anahita gibi Hint-İran tanrılardan biri olan Airyaman, Zerdüştîlikte bir izede dönüştürülmüş ve "şifa veren ized" yahut "huzur ve sağlık izedi" olarak algılanmıştır. Hastalıkların ilacını ve çaresini elinde bulundurduğuna inanılan bu ized, "ilk göksel doktor" olarak telakki edilmektedir.[808] Airyaman'ın, huzur ve sağlık elde etmede aracı olması sebebiyle Haoma izedine benzediği görülmektedir.

Airyaman'ın diğer İzedler gibi maddi ve manevi âlemde yerine getirmekle yükümlü olduğu birtakım görevleri bulunmaktadır. Bu kapsamda Tanrı Ahura Mazda'nın emriyle o, kötülüğün kaynağı olan Angra Mainyu'nun (Ehrimen) ölüm getiren binlerce bela ve hastalığını yok etmekle sorumludur.[809] Aynı zamanda o, kötülüğe karşı tanrısal yardımın iyilere ulaşmasına aracılık ederek kötülüğü yenme konusunda onları desteklemekte ve korumaktadır.[810] Bu amaçla Airyaman, divleri ve kötü varlıkları yok etmek için çabalamakta ve Aşa ile birlikte iyilerin dünyada mutluluk, ahirette ise ödül elde etmelerini

[806] Y. 9: 1, 2, 4, 7, 13; 10: 1, 4; 11: 10.

[807] Y. 3: 2; 3: 21; 6: 18; ayrıca bkz. Yesna 9. ve 11. Fasıllar.

[808] Amuzgar, *Tarih-i Esatir-i İran*, s. 39; Dusthah, *Avesta*, c. 2, s. 939; Purdavud, *Yesna*, s. 331; Oşîderî, s. 46.

[809] Vd. 21: 18-19; 22: 2, 6, 9, 15, 21-22, 24.

[810] Y. 54: 1-2; Yt. 3: 5-19.

sağlamaktadır.[811] Buraya kadar sıraladığımız özellikleri sebebiyle Airyaman'a, Avesta külliyatında Yesna 54. ve Vendidad 22. bölüm adanmış bulunmaktadır.[812]

n. Behram

Behram (Av. *Verethraghna*, Peh. *Vahram, Vrahram,*) kelimesi, "fatih, başarı sahibi, muzaffer" anlamına gelmekte; savaşı, yiğitliği ve cesareti temsil eden başarı ve zafer izedi olarak tanıtılmaktadır.[813] Behram izedine, Avesta'da zikredilen önemli bir ized olması sebebiyle 14. Yeşt'in (*Behram Yeşt*) adandığı görülmektedir. Ayrıca bu izede, Zerdüştî takvimde, her ayın 20. gününün adandığı ifade edilmektedir.[814]

Behram, muzaffer anlamında Hint geleneğinde önemli bir tanrı olan İndra'nın sıfatı iken savaş tanrısı olarak Zerdüşt öncesi panteondaki yerini almış ve Zerdüşt sonrası dönemde zaferi temsil eden önemli bir ized olarak Avesta külliyatına dâhil edilmiştir.[815] Avesta'da Ahura Mazda tarafından yaratılan bir ized olduğu zikredilse de[816] Behram,

---

[811] Vd. 20: 11-12; 21: 20-21.

[812] Airyaman'a adanan Yesna 54, *airyaman aişyah* (değerli Airyaman) olarak adlandırılmaktadır. Bu metin, düşmanı ve kötülüğü yenmede insana güç ve kuvvet verdiğine inanılan dualar içermektedir (Dusthah, *Avesta*, c. 2, s. 939). Vendidad kitabının 22. bölümü ise hastalıkların ilacı ve tedavisini elinde bulunduran Airyaman'ı ve onun için okunan Manthraları (ilahi ve dualar) konu edinmektedir (Dusthah, *Avesta*, c. 2, s. 886).

[813] Dusthah, *Avesta*, c. 2, s. 950; Afîfî, s. 461; Oşîderî, s. 175.

[814] HA. 15: 20; 16: 20; Oşîderî, s. 176.

[815] Amuzgar, *Tarih-i Esatir-i İran*, s. 29; Afîfî, s. 461.

[816] Behram, 14. Yeşt'in çoğu pasajında "Ahura'nın yarattığı Behram" şeklinde ifade edilmektedir (Bkz. Dusthah, *Avesta*, c. 1, s. 431-445).

savaşçı kimliği sebebiyle mitolojik bir figür gibi farklı şekil ve suretlerde tasvir edilerek[817] Zerdüşt öncesindeki karakterinden izler taşımaktadır.

Zerdüştîlikte Behram, doğruluk düşmanı olan divleri ve taraftarlarını yenmek,[818] kötülüğü ve kötüleri ortadan kaldırmak için Zerdüşt ve taraftarlarına destek vermekle sorumlu tutulmaktadır.[819] Aynı zamanda o, Mitra'nın yardımcısı olarak ahdi bozanlara karşı Raşnu ile birlikte adaleti tesis etmek için savaşmaktadır.[820] Kötülükle mücadele kapsamında bu izedin başka birtakım görevleri de yerine getirdiği görülmektedir. Bu amaçla onun hastalıkları giderip iyilere şifa ve güç verdiği[821] ve felaketleri engelleyip yeryüzünü kötülükten arındırdığı ifade edilmektedir.[822] Bu işlevleri sebebiyle Zerdüştîlikte Behram, meleksi bir varlık olarak algılanmakta ve ona dualar edilerek adaklar adanmaktadır.[823]

o. Çisti

Çisti yahut Çista[824] kelimesi "düşünmek, bilmek, haberdar olmak" anlamındaki "çit" kökünden türemekte ve "düşünce, bilgi, bilinç, marifet, ilim" ya da "yasa, dinsel

[817] Hinnells, s. 41. (14. Yeşt'te Behram izedi için kullanılan mitolojik tasvirler şunlardır: Hızlı rüzgâr, altın renkli öküz, beyaz at, keskin dişli deve, keskin dişli domuz, on beş yaşında bir delikanlı, hızlı kuş, vahşi koç, savaşçı erkek keçi, elinde altından kılıcı bulunan adam. Bkz. Yt. 14: 2, 7, 9, 11, 15, 17, 19, 23, 25, 27).

[818] Yt. 14: 1-14.

[819] Yt. 14: 34-36; 42-45.

[820] Yt. 14: 47.

[821] Yt. 14: 2-3.

[822] Yt. 14: 28.

[823] Y. 1: 6; 2: 6; 3: 8; 4: 11; 6: 5; 7: 8; 59: 28; Yt. 14: 5, 28, 34; Vd. 19: 37; Vs. 1: 6; HA. 3: 5.

[824] Avesta'da Çisti ve Çista aynı anlama gelmekte ve bazı pasajlarda bu iki ifade beraber kullanılsa da (Yt. 11: 16 ve Vd. 19: 39) her iki isim, bilgelik ve ilim izedine izafe edilmektedir. Bkz. Purdavud, *Yeştha*, c. 2, s. 157; Oşîderî, s. 244

kanun" gibi anlamlara gelmektedir. En yaygın anlamı bilgi olması sebebiyle Çisti, bilgelik izedi olarak tanıtılmaktadır.[825]

Zerdüştîlikte bilgeliği temsil etmesi sebebiyle bu ized, ilim ehline yardım etmek ve yol göstermek gibi işlevleri yerine getirmekle görevlidir.[826] Bu kapsamda Çisti, insanlara dindar, takvalı ve kötülükten sakınan bireyler olmaları için bilgi ve bilinç vermektedir.[827] Aynı zamanda bu izedin, kendisine adak adayan Zerdüşt ve taraftarlarına sağlık, uzun ömür, itibar, güç ve manevi ödülün verilmesine aracılık ettiği zikredilmektedir.[828]

Avesta'ya göre Çisti'nin, yukarıdaki işlevleri yanında başka birtakım görevleri de bulunmaktadır. Bilgeliğin ve saflığın sembolü olan beyaz renkle temsil edilen bu ized, Mitra'nın yardımcılarından biri olarak karanlık güçlere karşı tanrısal sözleşmeyi ya da doğruluk yasasını korumaktadır.[829] Bu amaçla o, Ameşa Spentalar ve diğer izedlerle birlikte doğruluğa düşman olan kötülüğün kaynağı Angra Mainyu'yu (Ehrimen) ve onun dostu olan en kötü divi, yani "azap ve kahır divini" (*div-i heşm hunin*) yok etmek için çabalamaktadır.[830] Yukarıda zikrettiğimiz özellikleri sebebiyle Zerdüştîlikte Çisti izedi en itibarlı izedlerden biri olarak görülmekte[831] ve övülmektedir.[832]

---

[825] Purdavud, *Yeştha*, c. 2, s. 157; Rezi, *Avesta*, s. 241; Afîfî, s. 494-495.

[826] Taherî, s. 82.

[827] Yt. 16: 1; Oşîderî, s. 244.

[828] Yt. 10: 126; 16: 2-4, 6-7, 9-10, 12-13, 17, 19; Vs. 9: 1, 4.

[829] Yt. 10: 126. (Bilgeliği temsil eden Çista'nın "beyaz örtülü" şeklinde tasvir edilmesi sebebiyle Zerdüştî din adamalarının da bilge görünmek için beyaz giyindikleri ifade edilmektedir. Bkz. Purdavud, *Yeştha*, c. 2, s. 158; Dusthah, *Avesta*, c. 2, s. 971).

[830] Yt. 11: 15-16; ayrıca azap divi için bkz. Dusthah, *Avesta*, c. 2, s. 975.

[831] Yt. 11: 16, 21; 16: 1, 2, 4, 7, 10, 13; Oşîderî, s. 244.

[832] Y. 1: 14; Vd. 19: 39; Vs. 4: 1; ayrca bkz. 16. Yeşt. (16. Yeşt (*Daena Yeşt* yahut *Din Yeşt*) bölümü, Daena adıyla anılsa da Daena izedi yerine Çisti'ye övgüde bulunulmaktadır (Bkz. Dusthah, *Avesta*, c. 1, s. 461-465). Bu durum, Çisti ile Daena arasında bir ilişki kurulmasına ve aynı izedin farklı adları olabilecekleri algısına

p. Daena

Daena (Peh. *dena, den, din,* Far. *din*) kelimesi; "düşünmek, bilmek, tanımak" gibi anlamalara gelen "da"[833] kökünden türemekte ve iki farklı anlamda kullanılmaktadır. Bunlardan birincisi, Arapça kökenli "din" kelimesine denk gelen "yasa, kanun; adet, gelenek; inanç sistemi, yol" gibi anlamları ifade etmekte; ikincisi ise "insanın manevi yönünü oluşturan beş güçten biri olan vicdan (iyiyi kötüden ayırt eden manevi güç), idrak, farkındalık" gibi anlamlara gelmektedir. Daena kelimesi aynı zamanda Zerdüştîlikteki manevi varlıklardan birisini adlandırmak için kullanımmakta ve Daena, "insanlara ilahi yolu seçmeleri için bilinç veren idrak yahut vicdan izedi" ya da "doğru inancın, dinin koruyucu izedi"[834] olarak tanıtılmaktadır.[835] Bu ized, dini değerlerin ve vicdanın temsilcisi olarak insanlara, Tanrı'nın öğretisini[836] ve doğru yaşam biçimini telkin etmekte ve kötülüğe karşı yardım etmektedir.[837] Deana'nın insanlara yönelik bu genel rolü yanında dişi bir ized olarak özellikle kadınları koruduğuna, onlara huzur ve mutluluk verdiğine inanılmaktadır.[838]

---

neden olmaktadır. Çisti'in türetildiği "çit" fiili ile Daena'nın türetildiği "da" fiilinin aynı anlama gelmesi ve Zerdüştî takvimde her ayın 24. gününün bu iki izede adanması[832] da böyle bir ilişkinin kurulmasına gerekçe gösterilmektedir. Ancak Zerdüştî literatüre bakıldığında anlam bakımından bir yakınlık olsa da bu iki varlığın, birbirinden farklı özellik ve işlevlere sahip iki ayrı ized olduğu görülmektedir. Bunun için bkz. Purdavud, *Yeştha*, c. 2, s. 158-159; Dusthah, *Avesta*, c. 2, s. 987-988; Amuzgar, *Tarih-i Esatir-i İran*, s. 34).

[833] "Da" fiilinin diğer anlamları için bkz. Oşîderî, s. 269.

[834] HA. 15: 24; 16: 24.

[835] Purdavud, *Yeştha*, c. 2, s. 159, 161; Amuzgar, *Tarih-i Esatir-i İran*, s. 34; Dusthah, *Avesta*, c. 2, s. 986-987; Mihrin, s. 84; Afîfî, s. 519; Oşîderî, s. 273-274.

[836] Y. 16: 6; 27: 10; Vd. 22: 25; HA. 3: 2.

[837] Y. 54: 1.

[838] Yt. 17: 16.

Daena'nın yeryüzü ile ilgili işlevleri yanında ahirete yönelik görevleri de bulunmaktadır. Bu çerçevede o, ölülerin ruhlarını hesaba çekmeleri için Mitra, Sraoşa ve Raşnu'nun huzuruna getirmekte ve hesaba çekilen ruhlara Çinvat köprüsünde eşlik etmektedir. Bu yolculukta Daena'nın, iyilerin ruhu için yolu genişlettiği ve onlara hoş kokulu güzel bir kız gibi göründüğü; kötülerin ruhu için ise yolu daralttığı ve pis kokulu, çirkin ve yaşlı bir cadıya dönüştüğü ifade edilmektedir.[839] Daena, buraya kadar dile getirdiğimiz özellikleri sebebiyle diğer manevi varlıklarla birlikte övülen, hürmet edilen ve kendisine adak adanan bir varlık olarak zikredilmektedir.[840]

q. Naryusang

Naryusang (Av. *Nairyosangha*, Peh. *Naryusang*, Far. *Narsah, Narsî, Narsa*) kelimesi, insana görünen yahut aşikar olan anlamına gelmektedir.[841] Avesta külliyatında Naryusang adlı figür, Ameşa Spentalar ve diğer izedler gibi övülen ve itaat edilen manevi bir varlık olarak zikredilmektedir.[842] Nitekim Naryusang, Ameşa Spentalar ve diğer İzedeler gibi Tanrı Ahura Mazda adına maddi ve manevi âlemde birtakım faaliyetlerde bulunmaktadır. Bu kapsamda o, Ahura Mazda'nın emir ve yasaklarını insanlara bildiren haberci ya da göksel mesajın taşıyıcısı olan ized şeklinde tanıtılmaktadır.[843] Tanrı ile insan arasında iletişim aracı olması sebebiyle onun, Sraoşa ile benzer bir göreve sahip olduğu dile getirilmektedir.[844] Naryusang'ın elçilik vazifesi yanında kötülük ve etkileri ile mücadele etme gibi bir görevi de bulunmaktadır. Bu amaçla onun, Mitra'nın yardımcısı

[839] Amuzgar, *Tarih-i Esatir-i İran*, s. 34; Taherî, s. 82; Oşîderî, s. 274.

[840] Y. 70: 3; YH. 37: 5; Vs. 21: 0; Vd. 19: 13.

[841] Dusthah, *Avesta*, c. 2, s. 1064.

[842] Y. 57: 3, 6, 8, 10, 32; 71: 23; Yt. 11: 8; 13; 85; Vs. 7: 1, 5; 11: 16; HA. 9: 9; 10: 9.

[843] Vd. 19: 34; 22: 7, 13; Oşîderî, s. 450.

[844] Dusthah, *Avesta*, c. 2, s. 1064; Amuzgar, *Tarih-i Esatir-i İran*, s. 39.

olarak tanrısal sözleşmeye uygun olmayan kötü davranış ve hileleri önleyip yok etmeye çalıştığı ifade edilmektedir.[845]

r. Mah

Mah (Av. *Maunghah*) kelimesi, "gökteki ay" anlamına gelmekte ve gökyüzündeki ay ile temsil edilen izedin[846] adı olarak kullanılmaktadır. Zerdüştîliğe göre Mah izedi, Tanrı Ahura Mazda adına birtakım işler yürütmekte ve bu kapsamda özellikle öküz (boğa) ve diğer faydalı hayvanların nutfesini korumaktadır.[847] Bu amaçla o, ışığı ile divlerin zararına karşı öküze ve diğer faydalı hayvanlara güç vermekte ve onları desteklemektedir.[848] Mah izedi başta öküz olmak üzere faydalı hayvanların soyunu sürdürmelerini sağlamanın yanında bitkilerin de olgunlaşmalarını sağlamakta ve bu suretle insanlar için yararlı işler yapmış olmaktadır.[849] Zikrettiğimiz bu iyi özellikleri sebebiyle Zerdüştîlikte Mah izedine özel bir önem verilmekte ve 7. Yeşt (*Mah Yeşt*) ile Horde Avesta'nın 7. bölümü (*Mah Niyayiş*) ona adanmaktadır.

s. Vayu

Vayu (Av. *antari-vayu, vayu*; Peh. *indra-vay, veyu, vay*; Far. *İndra-vay, vay*) kelimesi, "hava, rüzgâr, atmosfer" anlamına gelmektedir.[850] Vayu, Hint-İran panteonunda

---

[845] Yt. 10: 52; Afîfî, s. 631.

[846] Yt. 7: 3; HA. 7: 8.

[847] Y. 1: 8, 11; 3: 13; HA. 7: 1, 7; 15: 12; 16: 12; ayrıca bkz. Purdavud, *Yeştha*, c. 1, s. 321; Dusthah, *Avesta*, c. 2, s. 1051; Amuzgar, *Tarih-i Esatir-i İran*, s. 40; Oşîderî, s. 424-425.

[848] HA. 7: 9-10.

[849] Yt. 7: 4; HA. 7: 6-7, 11.

[850] William W. Malandra, "Vāyu", *EI.*, http://www.iranicaonline.org/articles/vayu, e.t: 22.11.2018; Oşîderî, s. 463.

rüzgâr tanrısı ya da bedeninden dünyayı meydana getiren yaşamsal soluk, nefes tanrısı olarak telakki edilirken[851] Zerdüştîlikte bir izede dönüştürülerek Avesta külliyatına dâhil edilmiştir. Vayu, Zerdüşt öncesi konumundan izler taşısa da Avesta'da Tanrı Ahura Mazda'ya itaat eden,[852] rüzgârın ve güzel havanın esmesine aracılık eden bir ized ya da havanın koruyucu izedi olarak tanıtılmaktadır.[853]

Zerdüştîlikte Tanrı Ahura Mazda'nın emrindeki bir ized olan Vayu, maddi ve manevi âlemde birtakım görevleri yerine getirmektedir. Bu amaçla o, kötülük taraftarı olan divlere karşı savaşmakta,[854] kötülüğün kaynağı Angra Mainyu'nun (Ehrimen) yok edilmesi konusunda Spenta Mainyu'ya yardım etmektedir.[855] Vayu, kötülüğün temsilcisi divlerle mücadele etmenin yanında iyi insanları, bitkileri ve suları da korumaktadır.[856]

Vayu'nun dünyaya ve insanlara yönelik koruyuculuğu yanında manevi âlem ile ilgili birtakım faaliyatlarde de bulunmaktadır. Bu kapsamda o, öte dünyada iyiler ile kötülerin ayrışmasında rol almakta[857] ve iyilerin nihai kurtuluşuna aracılık etmektedir.[858] Yukarıda zikrettiğimiz özellikleri sebebiyle Zerdüştîlikte Vayu, övülmekte ve kendisine kurbanlar sunulmaktadır.[859]

---

[851] Hint-İran panteonunda Vayu, rüzgar tanrısı olması yanında kötü ruhlarla mücadele eden savaş tanrısı şeklinde de zikredilmektedir (Amuzgar, *Tarih-i Esatir-i İran*, s. 30-31; Curtis, s. 13; Afîfî, s. 444; Hinnells, s. 34-36; Malandra, "Vāyu", *EI.*, http://www.iranicaonline.org/articles/vayu, e.t: 22.11.2018).

[852] Vd. 19: 13, 16, HA. 3: 5.

[853] Purdavud, *Yeştha*, c. 2, s. 135-136; Dusthah, *Avesta*, c. 2, s. 926; Afîfî, s. 444; Oşîderî, s. 463.

[854] Yt. 15: 45-48; ayrıca bkz. Malandra, "Vāyu", *EI.*, http://www.iranicaonline.org/articles/vayu, e.t: 22.11.2018; Purdavud, *Yeştha*, c. 2, s. 135.

[855] Yt. 15: 3, 44.

[856] Yt. 15: 16.

[857] Yt. 43-44; Dusthah, *Avesta*, c. 2, s. 926.

[858] Yt. 15: 3, 8, 9, 12, 13, 45.

[859] Yt. 15: 1, 5, 9, 13, 17, 53, 56; HA. 3: 5; 5: 1.

t. Bad

Farsçada rüzgâr anlamına gelen Bad kelimesi, Vayu ile anlam ve işlev bakımından ilişkilendirilmektedir.[860] Bu kapsamda Bad ve Vayu'nun, eski dilde "rüzgâr" anlamına gelen Vât kelimesi ile eş anlamlı olduğu ve bu kelimenin, rüzgârın koruyucu izedini adlandırmak için kullanıldığı ifade edilmektedir.[861] Ancak Avesta'da Vat ifadesi sadece Bad izedini adlandırmak için kullanıldığından[862] Vayu'nun rüzgâr izedi olmadığı, Bad izedinin ise rüzgârı ve kötülüğe karşı iyileri koruyup gözeten bir ized olduğu zikredilmektedir.[863] Bu açıklamalardan, Vayu ve Bad adlı izedlerin benzer işlevleri yürüten iki ized olarak telakki edilmekle birlikte birbirleriyle yakın bir ilişki içinde oldukları ortaya çıkmaktadır.[864] Nitekim bu farlılık sebebiyle Bad izedi, Tiştriya ve Ferverdin adlı izedlerle birlikte Ameşa Spentalardan Hordad'ın yardımcıları olarak sayılırken[865] Vayu'nun, kötülükle mücadelede Spenta Mainyu'ya destek verdiği ifade edilmektedir.[866] Aynı şekilde bu varlıklara ayların farklı günlerinin tahsis edilmesi de aralarındaki yakın ilişki ve benzerliğe rağmen bu iki varlığın aynı izedler olmadıklarını göstermektedir.[867]

---

[860] Oşîderî, s. 463.

[861] Bkz. Purdavud, *Yeştha*, c. 2, s. 135-136; Oşîderî, s. 460.

[862] Bunun için bkz. Oşîderî, s. 152.

[863] Yt. 10: 9; 12: 4; 13: 47.

[864] Oşîderî, s. 152.

[865] Dusthah, *Avesta*, c. 2, s. 941; Afîfî, s. 454.

[866] Yt. 15: 3, 44.

[867] Bad izedine her ayın 22. günü, Vayu'ya ise her ayın 21. günü adanmaktadır (Bkz. HA. 15: 21-22; 16: 21-22).

u. Ram

Ram (Av. *Raman*, Peh. *Ramiş*) kelimesi, "barış, huzur, mutluluk" anlamına gelmekte[868] ve yaşama sevincini koruyan ized olarak tanıtılmaktadır.[869] Bir ized olarak Ram, Avesta'da güzel otlaklar bahşeden[870] ve yeryüzünde zirai alanlarda bereketin, dolayısıyla da insanların mutluluğunun artması için çabalayan varlık olarak algılanmaktadır.[871] Aynı zamanda onun, insanların tarım alanında kullandıkları araç-gereçleri muhafaza ettiği de ifade edilmektedir.[872]

Ram izedi, Bad izedi yanında Vayu ile ilişkilendirilen başka bir figürdür. Bu kapsamda Ram izedine adanan 15. Yeşt'te (*Ram Yeşt*) Ram izedi yerine daha çok Vayu'dan söz edilmesi[873] bu iki figürün aynı izedler gibi görünmesine neden olmaktadır.[874] Ancak Ram izedi ile Vayu'nun kötülüğe karşı birlikte mücadele eden iki farklı ized olarak zikredilmeleri[875] bunların ayrı varlıklar olduklarını göstermektedir.

Buraya kadar zikrettiğimiz İzedler dışında Avesta'da **Bagh/Baga** (sevinç ve mutluluk izedi), **Arştad** (adaletin koruyucusu dişi ized), **Mantraspend/Maraspend** (kutsal sözü koruyan ized), **Anaghran/Anaram** (sonsuz ışık izedi), **Ûşbam** (sabah

---

[868] YG. 29: 10; 35: 4; 48: 11; 53: 8 ve Y. 68: 15; Oşîderî, s. 291.

[869] Y. 1: 3; 2: 3; 16: 5; 22: 23; Vs. 1: 7; Yt. 10: 146; Vd. 3: 1; ayrıca bkz. Purdavud, *Yeştha*, c. 2, s. 134-135; Afîfî, s. 527.

[870] Y. 1: 3; 2: 3; 3: 5; 4: 8; 6: 2; 7: 5; 72: 6; Vs. 2: 9; HA. 3: 5; 10: 2, 7-8, 10.

[871] Y. 65: 12-14. (Ram izedinin yeryüzünde toprağın bereketli ve verimli olması konusunda Mitra ile beraber çalıştığı ifade edilmektedir. Bu ilişki sebebiyle Mitra'ya adanan 10. Yeşt'in (mihr yeşt) Rama izedine de adandığı zikredilmektedir. Bkz. Purdavud, Yeştha, c.1, s. 423).

[872] Oşîderî, s. 291.

[873] Oşîderî, s. 292.

[874] Bunun için bkz. Dusthah, *Avesta*, c. 2, s. 926.

[875] Y. 72: 10; Vs. 2: 9; ayrıca bkz. Purdavud, *Yeştha*, c. 2, s. 134.

aydınlığının izedi), **Asman** (gökyüzü izedi), **Zamyad** (yeryüzü izedi), **Parendi** (bolluk, bereket izedi) gibi çok sayıda ized zikredilmektedir.[876]

Avesta'ya göre özellik ve işlevlerini vermeye çalıştığımız İzedlerin, elçilik ve rehberlik gibi görevlerle insan hayatını şekillendirdikleri; kötülükle mücadele etmekle iyileri ve evrendeki düzeni korudukları; ahiret hayatında ödül ve cezanın verilmesinde rol almakla iyilerin kurtuluşlarına vesile oldukları görülmektedir. Bu fonksiyonları sebebiyle İzedler, Tanrı Ahura Mazda'nın emrinde bulunan melekler, yardımcılar, hizmetkârlar yahut meleksi varlıklar olarak telakki edilmektedirler. Zerdüştîlikte Ameşa Spentalardan sonra ikincil derecedeki manevi varlıklar olarak kabul edilen İzedleri ele aldıktan sonra üçüncül derecedeki manevi varlıklar olan Fravaşiler, inceleme konusu yapılacaktır.

2. Fravaşiler

Fravaşi (Av. *fravaşi*, Peh. *fravarti*, *farvahar* Far. *ferver*, *ferved*) kelimesi, ilk olarak Gatha sonrası en eski metin olan Yesna Heptanghaiti'de zikredilmektedir.[877] Fravaşi kelimesi; "ön, önde, öncü" ya da "önder" anlamına gelen *fra/fer* ile "beslemek, bereketlendirmek", "tercih etmek", "iman etmek", özellikle de "korumak, himaye etmek, gözetmek" anlamlarına gelen *var/ver* ifadesinden oluşmakta[878] ve "muhafız, bekçi, koruyucu" anlamlarına gelmektedir.[879]

[876] Bkz. Amuzgar, *Tarih-i Esatir-i İran*, s. 38-41; Avesta-Zoroastrian Archives, "Angel of Zoroastrianism", *Avesta.org*, http://www.avesta.org/angels.html, e.t: 02.03.2019.

[877] Bkz. YH. 37: 3; Purdavud, *Yeştha*, c. 1, s. 583.

[878] Purdavud, *Yeştha*, c. 1, s. 583-586; Afîfî, s. 575.

[879] Oşîderî, s. 374.

Koruyucu anlamına gelen Fravaşi kelimesi, Avesta'da insanoğlunun manevi yönünü oluşturan beş güçten birinin adı olarak kullanılmaktadır.[880] Avesta'da zikredilen bu gücü tanımlamak için farklı görüşler ortaya atılmaktadır. Bu kapsamda ilk görüşe göre Fravaşi, insana doğruyu seçme konusunda yardım eden ve onu yönlendiren güç;[881] ikinci bir görüşe göre ise insanda doğurganlığı, bereketi ve beşerî olgunlaşmayı sağlayan tanrısal güç olarak tanıtılmaktadır.[882] Bunlar yanında üçüncü bir görüş ise Fravaşi'yi sadece insanda değil, Ahura Mazda'nın yarattığı maddi ve manevi bütün iyi varlıklarda bulunan tanrısal bir güç olarak tanıtmaktadır.[883]

Fravaşi'yi insanda bulunan manevi bir güç olarak kabul eden bazı bilim adamları Fravaşi ile Ruh (Urvan) arasında yakın bir ilişki kurmakta ve Fravaşilerin, ölülerin ruhları ya da ata ruhları olduğunu öne sürmektedir. Bu kapsamda Fravaşi, aile bireyleri tarafından yardıma çağrılan ata ruhunu ifade etmektedir.[884] Fravaşi ile Ruh'u aynı gören anlayışa karşı çıkanlar ise Avesta'da kötülerin, bir ruha sahip oldukları halde fravaşilerinden söz edilmemesini gerekçe göstererek Fravaşi ve Ruh'u birbirinden ayrı iki güç olarak kabul etmektedirler.[885] Nitekim Avesta'da Fravaşi ile Ruh, birbirinden farklı iki güç olarak beraber zikredilmekte[886] ve Fravaşi, insanı -nutfe iken başlayıp ölümüne kadar devam eden- yaşam serüveninin tamamında koruyan güç; Ruh ise insana nefes ve hayat veren güç

---

[880] İnsanın manevi yönünü meydana getiren diğer unsurlar: Ahu (can) canlılık, Daena (din) vicdan, Baoza (buy) idrak, Urvan (ruh) şeklinde sıralanmaktadır (bkz. Y. 26: 4; Yt. 13: 149, 155).

[881] Bkz. M. Boyce, "Fravaši", EI., http://www.iranicaonline.org/articles/fravasi- e.t: 24.11.2018.

[882] Bkz. Rahim Çavuş Ekberî, *Heft Rezm-i Fravahar*, İntişarat-i Zovvar, Tahran 1381, s. 61-63.

[883] Purdavud, *Yeştha*, c. 1, s. 582; Oşîderî, s. 374; Moşirî, s. 62.

[884] Bunun için bkz. Boyce, "Fravaši", *EI.,* http://www.iranicaonline.org/articles/fravasi- e.t: 24.11.2018.

[885] Bunun için bkz. Dusthah, *Avesta,* c. 2, s. 1024-1025.

[886] Y. 23: 4; 26: 4, 11; 55: 1; 67: 4; 71: 18; Yt. 13: 149, 154-155; ayrıca bkz. Purdavud, *Yeştha*, c. 1, s. 592-593.

yahut insanda bulunan diğer manevi güçleri kontrol etmekle sorumlu güç olarak tanıtılmaktadır.[887] Yukarıda Fravaşi, Ruh ile aynı kabul edilerek ataların koruyucu ruhları ya da Ruh gibi insanda bulunan manevi bir güç olarak tanıtılsa da Avesta'da bu ifadenin, Zerdüştîlikte manevi varlıklar olduklarına inanılan Fravaşileri adlandırmak için kullanıldığı görülmektedir.

I. Fravaşi İnancının Kökeni

Fravaşi inancının kökeniyle ilgili olarak birtakım görüşler ortaya atılmaktadır. Bu kapsamdaki ilk görüşe göre Fravaşiler, ataların ruhları ile aynı kabul edilmekte ve Zerdüşt öncesi İran'daki atalar kültünün[888] Zerdüştîlikte Fravaşi inancına dönüştüğü iddia edilmektedir. İkinci görüş Fravaşileri, Hint düşüncesindeki Pitaralar[889] ile ilişkilendirmektedir.[890] Bu iddiaların ilkine benzer bir anlayış, günümüzde bazı Zerdüştîler tarafından kabul görmekte, ölen iyi bir kadın veya erkeğin fravaşisinin yaşamaya devam ettiğine ve diğer insanlara doğruluk yolunda yardım ettiğine inanılmaktadır.[891] Buna karşı

---

[887] Bkz. *Yeştha*, Purdavud, c. 1, s. 587- 589; Ekberî, s. 61-64; Dhalla, s. 143; Oşîderî, s. 374; Mihrin, s. 39; Afîfî, s. 575-576; Polat, s. 82.

[888] Zerdüşt öncesi İran'da, ölen kişinin ruhunun yılda bir defa evine gelip torunlarının duaları ve adaklarını kabul ettiğine; karşılığında onları ödüllendirdiğine ve koruduğuna inanılmaktaydı (Boyce, "Fravaši", *EI.*, http://www.iranicaonline.org/articles/fravasi-, e.t: 24.11.2018).

[889] Hint geleneğinde baba yahut ata anlamına gelen "pitri" kelimesinin çoğulu olan "Pitara (Atalar)", gökte ikamet eden ruhlardır. Üç sınıfa ayrılan Pitaralar, tanrılarla ziyafetlere oturur ve yeryüzünde kendilerine sunulan bir tür içki olan soma'yı ve diğer sunuları kabul ederler. Bu külte göre kişi; korunma, isteklerinin yerine gelmesi, uzun yaşam sahibi olma ve günahların affedilmesi gibi hususlarda ata ruhlarına yakarmakta ve kurban adağında bulunmaktadır (bkz. Kaya, s. 144-145).

[890] Bunun için bkz. Boyce, "Fravaši", *EI.*, http://www.iranicaonline.org/articles/fravasi-, e.t: 24.11.2018; Purdavud, *Yeştha*, c. 1, s. 591, 593; Taraporewala, s. 23.

[891] Bunun için bkz. Mihrin, s. 38. (Fravaşi inancının, ata kültü olarak kabul görmesi; Pehlevice metinlerde yer alan, kişi öldüğünde fravaşisinin göksel âleme yükseleceği; ancak maddi varlıklarla ilişkisini

çıkanlar ise Fravaşilerin ne İran'daki atalar kültü ne de Hint'teki Pitaralar ile bir ilişkisi olduğunu kabul etmektedirler.[892] Bu kapsamda Parsi yazar Dhalla, Fravaşi kültü ile ata kültünün süreç içinde birbirine karıştırılması sebebiyle birbirinin aynısı gibi algılansa da Fravaşinin, ruhtan daha üstün bir konumda bulunduğunu ve bu suretle iki güce kurban sunmanın ayrı uygulamalar olduğunu savunmaktadır. Bu çerçevede o, yapılan dua ve adakların Fravaşileri memnun etmek ve onların iyilere yardım etmelerini sağlamak; ölülerin ruhlarına yapılan dua ve adakların ise öte dünyada bu ruhların daha üstün bir konuma yükselmelerini sağlamak amacıyla yapıldığını dile getirmektedir. Dolayısıyla ona göre yaşayanların iyiliği ve korunması için Fravaşilere, ölülerin konumunu yüceltmek için de ata ruhlarına adakta bulunulmaktadır.[893] Nitekim Avesta metinlerinde Zerdüşt ve takipçileri, Fravaşilere dua ederek korunma talebinde bulunsalar da[894] Fravaşilerin, ölülerin ruhları olmadıklarının belirtilmesi,[895] Fravaşi inancının Zerdüşt öncesi ata kültünden farklı olduğunu ortaya koymaktadır.

II. Avesta'ya Göre Fravaşilerin Özellikleri ve İşlevleri

Zerdüştî gelenekte manevi bir varlık grubu olarak telakki edilen Fravaşileri tanıtmak için çeşitli görüşler ortaya atılmaktadır. Bu kapsamda Müslüman bilim adamı Purdavud, Avesta'da zikredilen Fravaşileri, Ameşa Spentalar ve İzedler gibi melekler âlemindeki bir varlık grubu olarak kabul etmektedir.[896] Parsi yazar Dhalla ise Fravaşileri,

---

kesmeyeceği, bunları korumak için yeryüzüne inip çıkacağı şeklindeki bilgiye dayandırılmaktadır (Purdavud, *Yeştha,* c. 1, s. 582-583; Moşirî, s. 62-63).

[892] Dhalla, s. 143.

[893] Bkz. Dhalla, s. 150.

[894] Zerdüşt ve taraftarlarının fravaşilerine dua etme ve adak adama ile ilgili bkz. Y. 16: 2; 23: 2-3; 26: 5-11; 67: 2-3; Yt. 8: 2; 13: 87, 96-145.

[895] Y. 26: 11.

[896] Purdavud, *Yeştha*, c. 1, s. 582-583.

Ahura Mazda ile birlikte ikamet etmeleri, onun adına yeryüzünde tasarrufta bulunmaları ve kötülüğe karşı iyileri koruyup kollamaları sebebiyle "koruyucu melekler" ya da "göksel koruyucular" şeklinde tanıtmaktadır.[897] Benzer bir şekilde Batılı araştırmacı Martin Haug da Fravaşilerin, iyileri korumak için yaratılan koruyucu melekler olduğunu dile getirmektedir.[898] Avesta'da ise Fravaşiler, Tanrı Ahura Mazda tarafından yaratılan,[899] onunla birlikte ikamet eden,[900] onun emrinde bulunan,[901] ölümsüz[902] ve kudret sahibi varlıklar olarak tanıtılmaktadır.[903]

Avesta'da sayılarının binler, yüzbinler olduğu zikredilen[904] Fravaşiler, yeryüzünü sevk ve idare etme konusunda Tanrı Ahura Mazda'ya yardımcı olmaları[905] yanında Ameşa Spentaların ve İzedlerin de yardımcılığını yürütmektedirler. Bu kapsamda başta Tanrı Ahura Mazda'nın,[906] Ameşa Spentaların ve İzedlerin birer fravaşisinin, yani özel bir

---

[897] Dhalla, s. 144. (İzedî kelimesi; göksel ya da manevi âlemde ikamet eden varlıkları nitelendirmektedir. Bkz. Ekberî, s. 64).

[898] Martin Haug, *Essays On The Sacret Language Writings And Religios Of The Parsis*, Trübner &Co., Ludgate Hill, London 1878, s. 206.

[899] Y. 16: 5; Yt. 13: 76.

[900] Yt. 13: 42, 147.

[901] Yt. 1: 9; 13: 1, 54, 56.

[902] Yt. 13: 21.

[903] Y. 17: 18; 71: 3.

[904] Yt. 13: 65.

[905] Yt. 13: 1, 19, 76; Purdavud, *Yeştha*, c. 1, s. 599; J.J. Modi "The Farokhshi", *Avesta.org*, http://www.avesta.org/ritual/rcc5.htm#chap17, e.t: 27.11.2018.

[906] Y. 23: 2; 67: 2. (Fravaşiler arasında ilk, en büyük, en iyi, en güzel, en bilge, en azametli, en kutsal olan, en çok tazim edilenin Ahura Mazda'ya ait, ona yardımcı olan fravaşisi olduğu ifade edilmektedir (Y. 26: 2; Yt. 13: 80; Vd. 19: 14). Bu durum, Ahura Mazda'nın fravaşinin diğer bütün Fravaşilerin lideri olduğunu göstermektedir. Bkz. Yt. 1: 9; 13: 1, 54, 56).

yardımcısının olduğu dile getirilmektedir.[907] Aynı zamanda başta Zerdüşt[908] olmak üzere dünyadaki bütün iyi ve doğru insanlar[909] ile yerin, göğün, bitkinin, suyun, faydalı hayvanların da birer fravaşisinin olduğu ifade edilmektedir.[910] Bu Fravaşiler, dünyadaki bütün iyi varlıkları kötülüklere karşı korumakta, onlara yardım etmekte[911] ve yol göstermektedir.[912] Ayrıca onlar, insanların yakarış ve dualarını Tanrı Ahura Mazda'ya iletmede[913] ve bu duaların karşılığı olarak insanlara sağlık, güç, zenginlik ve başarı gibi ödüllerin verilmesinde aracılık da etmektedirler.[914]

Fravaşiler; koruyuculuk, yol göstericilik ve elçilik gibi özellikleri çerçevesinde birtakım faaliyetlerde bulunmaktadırlar. Bu kapsamda onlar, anne rahmindeki bebeğin vücut bulmasına, ete kemiğe bürünmesine yardımcı olmakta ve onları korumaktadırlar.[915] Bunun yanında Fravaşiler, Ameşa Spentalar ve İzedler ile birlikte gökyüzünü, yeryüzünü, nehirleri, bitkileri, hayvanları ve yaşam alanlarını da gözetmektedirler.[916] Bu amaçla onlar; güneş, ay ve yıldızların kendi yörüngelerinde ilerlemesine;[917] bitkilerin, güneş ve ayın ışığından yararlanıp olgunlaşmasına ve suyun kaynağını canlı tutmasına aracılık

[907] Y. 26: 3; Yt. 13: 82, 85-86.

[908] Y. 6: 18; 7: 2, 8, 13, 21, 22; 10: 21.

[909] Y. 1: 18; 2: 6, 7, 17; 6: 19-20; 13: 7; Yt. 1: 30; HA. 10: 3-4, 9; 11: 4, 7; 12: 4; 13: 2, 3, 10; 14: 4.

[910] Y. 13: 7, 147; 71: 22.

[911] Y. 1: 18; 65: 12-14; 72: 8; Yt. 13: 1, 23, 32, 42, 147.

[912] Yt. 13: 26.

[913] Yt. 13: 157; bkz. Purdavud, *Yeştha,* c. 2, s. 111.

[914] Yt. 13: 24, 32, 40-41, 148.

[915] Y. 23: 1; 67: 1; Yt. 13: 11, 14-15, 22, 28.

[916] Y. 23: 1; 67: 1; Yt. 13: 2-4, 9-10, 12, 14, 22, 28, 29, 59-62; ayrıca bkz. Purdavud, *Yeştha*, c. 1, s. 600

[917] Yt. 13: 16, 32, 57-58.

etmektedir.[918] Ayrıca onlar, suların belirli bir yerden akıp[919] yaşam alanlarına ulaşması ve buraların bereketlenmesi için de çabalamaktadırlar.[920] Bu tarz fonsiyonları sebebiyle kendi halkını memnun etmek isteyen yöneticilerin, kuraklık ve kıtlık karşısında bolluk ve bereket elde etmek için Fravaşilerden yardım talep ettiği zikredilmektedir.[921]

Fravaşilerin, başka bir görevi de kötülükle mücadeledir. Bu kapsamda Fravaşiler, kudretli[922] ve savaşçı olarak nitelendirilerek divleri yok etme ve kötüleri cezalandırma gibi işleri yerine getirmektedir.[923] Bu amaçla Fravaşiler, Ameşalar ve İzedler gibi kötülüğün kaynağı Angra Mainyu (Ehrimen) ve divlerle mücadele ederek[924] yalan karşısında doğruluğun üstün gelmesine aracılık etmektedirler.[925] Ayrıca bu varlıklar, kötülerin tuzaklarına karşı güvenliği sağlayarak[926] iyilere de yardım etmektedirler.[927] Böylece Fravaşiler kötülüğün yok olması konusunda iyilere yardım ederek dünyanın, insanlığın ve faydalı hayvanların kalıcı olmasını sağlamaktadır.[928]

Buraya kadar sıraladığımız işlevleri sebebiyle Fravaşiler, Avesta'da yeyüzünde yaşam alanlarının bereketlenmesi ve kötülüğün engellenmesi için çaba gösteren, Ameşalar ve İzedlerin de içinde bulunduğu 33 yönetici efendi arasında zikredilmekte[929] ve

---

[918] Yt. 13: 14, 17, 32, 43.

[919] Yt. 13: 53, 55.

[920] Yt. 13: 65-68.

[921] Yt. 13: 18.

[922] Yt. 13: 23, 32-33, 64, 75, 156, 158.

[923] Yt. 13: 26.

[924] Yt. 13: 63, 78; Purdavud, *Yeştha*, c.1, s. 590-591; Ekberî, s. 64-65.

[925] Y. 26: 5-11; Yt. 13: 17.

[926] Yt. 13: 32.

[927] Y. 71: 5; Yt. 13: 31, 33, 39, 45, 48, 146.

[928] Yt. 13: 12-13.

[929] Y. 1: 1-10; 60: 4.

Zerdüştîlikte Ameşa Spentalar ve İzedlerden sonra önemli bir yeri işgal etmektedirler. Bunun için Avesta külliyatında Yeştlerin en uzunu olan 13. Yeşt (*Ferverdin Yeşt*) ile Yesna'nın 23. ve 26. bölümleri gibi metinler, bu varlık grubunu övmeye adanmış bulunmaktadır.[930] Bunun yanında Avesta'nın başka pasajlarında da Fravaşiler; Ameşa Spentalar ve İzedler ile birlikte övülmekte[931] ve onlara dua edilmekte ve kurbanlar sunulmaktadır.[932]

[930] Purdavud, *Yeştha*, c. 1, s. 582; Boyce, "Fravaši", *EI.,* http://www.iranicaonline.org/articles/fravasi- .

[931] Yt. 2: 5, 10; Vd. 19: 37.

[932] Y. 1: 6, 11; 4: 2, 6; 16: 7; 23: 3-4; 24: 23-24; Vs. 10: 2; 13: 1, 21: 0; 16: 2.

SONUÇ

Zerdüştîlikte melek inancı kapsamında yaptığımız bu çalışmada, bu dinde Tanrı Ahura Mazda yanında iyi ile kötü karakterli birtakım varlıkların bulunduğunu ve bu varlıklar arasında bir mücadelenin olduğunu tespit etmiş bulunmaktayız. Bu mücadelede kötü karakterli varlıklar, Angra Mainyu (Ehrimen) ve onun yandaşı olan divler olarak; Tanrı Ahura Mazda'nın emrinde bulunan iyi varlıklar ise Ameşa Spentalar, İzedler, Fravaşiler gibi isimlerle anılmaktadırlar.

Zerdüştî kaynaklarında ve konuyla ilgili bilimsel eserlerde kötülükle mücadelede Tanrı Ahura Mazda'nın emrinde bulunan Ameşa Spentalar, İzedler ve Fravaşilerin, iyileri korumak ve kötülüğü yok edip tanrısal egemenliği tesis etmek amacıyla bu dünya ve öteki âlem ile ilgili birtakım işleri yerine getirdikleri ifade edilmektedir. Bu özellikleri sebebiyle bu varlıklara Tanrı Ahura Mazda'nın eşi, oğulları ya da kızları şeklinde hitap edildiği ve insanların bu varlıklara Tanrı Ahura Mazda'ya eşdeğer biçimde dua edip tazimde bulundukları ve kurban sundukları zikredilmektedir. Bu varlıkların Tanrı Ahura Mazda'nın eşi veya çocukları şeklinde tasvir edilmesi ve onlara dua edilip kurbanlar sunulması, onların melek değil, yarı tanrısal varlıklar olduklarına dair görüşlerin dillendirilmesine sebep olmaktadır. Ancak Avesta'ya bakıldığında Tanrı Ahura Mazda'nın eşi, oğlu ya da kızı gibi ifadelerin, Tanrı Ahura Mazda ile onun emrindeki bu varlıklar arasındaki yakınlığı belirtmek için kullanılan metaforik tasvirler olduğu anlaşılmaktadır. Aslında bu metaforik dil, sadece Zerdüştîlikte değil, melekleri "Tanrı'nın oğulları" şeklinde tanıtan Yahudilik gibi dinlerde de kullanılmaktadır.

Zerdüştîlikte Ameşa Spentalara, İzedlere ve Fravaşilere dua edilip kurbanlar sunulmasını da yukarıda ifade ettiğimiz kapsamda değerlendirmek mümkün gözükmektedir. Bu çerçevede Zerdüştî inanca mensup kişilerin Tanrı Ahura Mazda'ya oldukça yakın olarak telakki ettikleri Ameşa Spentaların, İzedlerin ve Fravaşilerin rızasını kazanmaları halinde dilek ve isteklerinin gerçekleşeceği düşüncesiyle bu varlıklara dua edip kurban sundukları

anlaşılmaktadır. Nitekim Avesta'da dua ayini ve kurban ritüeli gibi uygulamaların, bu varlıklar adına icra edilse de, Tanrı Ahura Mazda'yı memnun etmek, onlar aracılığıyla tanrısal yardımın gelmesini sağlamak ve kötülüğün yok edilip dünyevi kazanç ve öte dünya kurtuluşunu elde etmek amacıyla gerçekleştirildiği ifade edilmektedir. Yukarıda zikrettiğimiz bilgiler ışığında Ameşa Spentaların, İzedlerin ve Fravaşilerin tanrı veya yarı tanrısal varlıklar olduklarını iddia edenler bulunsa da esas itibariyle bunların, Tanrı Ahura Mazda'nın yardımcıları ve hizmetkârları olan meleksi varlıklar oldukları anlaşılmaktadır.

Tezimizde Zerdüştîliğin melek inancı kapsamında ele aldığımız ilk varlık grubu olan Ameşa Spentaların, Avesta külliyatında Tanrı Ahura Mazda'nın niteliklerini temsil ettiklerini, ilahi âlemde onun en yakınında olduklarını ve onun adına maddi ve manevi âlemde tasarrufta bulunduklarını tespit etmiş bulunmaktayız. Nitekim Avesta'da onların, Tanrı Ahura Mazda ile insanlar arasında iletişimi sağladıkları, dini öğretiyi insanlara bildirerek onları doğru yola yönelttikleri ve kötülüğe karşı mücadele ederek varlık âlemini korudukları ifade edilmektedir. Ameşa Spentaların, kötülükle mücadele görevi kapsamında yeryüzünde düzen ve huzuru; zirai hayatta ve hayvancılıkta ise bereketi sağlamak amacıyla kötü varlıkların sebep oldukları karışıklık, kargaşa, hastalık ve felaketleri bertaraf etmek için çabaladıkları dile getirilmektedir. Ayrıca bu varlıkların Tanrı Ahura Mazda adına bu dünyada iyilere huzur ve mutluluk vererek onları mükâfatlandırdıkları, kötüleri ise acı ve ızdırapla cezalandırdıkları zikredilmektedir. Ameşa Spentaların, dünyada yerine getirdikleri bu görevler yanında öteki âlemde kötülerin ruhların cezalandırmada, iyilerin ruhlarını ise ödüllendirmede rol aldıkları ve iyilerin ruhlarına cennet yolculuğunda eşlik ettikleri de belirtilmektedir. Buraya kadar sıraladığımız özellik ve işlevleri sebebiyle Sami kökenli dinlerde büyük meleklere benzeyen Ameşa Spentaları, Zerdüştîlikte Tanrı Ahura Mazda'ya en yakın birincil derecedeki melekler yahut meleksi varlıklar olarak belirlemiş bulunmaktayız.

Zerdüştîlikte melek inancı kapsamında incelediğimiz diğer bir varlık grubu, İzedler (Yazatalar) adlı meleksi varlıklardır. Bu varlık grubunda Zerdüşt'ün Gatha'da zikretmediği Mitra, Anahita, Vayu, Veretraghna (Behram), Airyaman gibi Hint-İran tanrılarının Gatha sonrası metinlerde birer izede dönüştürülerek bu varlık grubuna dâhil edildiği görülmektedir. Bu varlıkların birer izede dönüştülmesi, bunların Zerdüştîlikte tanrı ya da tanrısal varlıklar olarak algılanmadıkları sonucunu ortaya koymaktadır. Nitekim Avesta'da birer izede dönüşen bu varlıklar ve diğer İzedlerin, Tanrı Ahura Mazda'nın emrindeki manevi varlıklar oldukları; onun adına elçilik, yol göstericilik ve özellikle de Ameşa Spentaların yardımcıları olarak kötülüğe karşı mücadele etmek gibi birtakım görevleri bulunduğu ifade edilmektedir.

İzedlerin, kötülükle mücadele kapsamında birtakım işlevleri yerine getirdiklerini tespit etmiş bulunmaktayız. Bu kapsamda Avesta'da onların, kötülüğün temsilcisi olan divleri yok etmek, kötüleri cezalandırmak, kötülüğe karşı doğru inancı ve tanrısal yasayı tesis etmek ve iyi insanlara başarı ve huzur sağlamak gibi görevleri yerine getirdikleri ifade edilmektedir. İzedler, bu görevler yanında faydalı hayvanların verimliliğini arttırmak, tarım alanlarını bereketlendirmek, güneşin, ayın, yıldızların belli bir yörüngede hareket etmesini sağlamak ve yer ile gök arasındaki dengeyi korumak gibi faaliyetlerde de rol almaktadırlar. Aynı zamanda bu varlıkların, yeryüzündeki faaliyetleri yanında öteki âlemde ödül ve ceza verilmesinde de rol aldıkları ifade edilmektedir. Buraya kadar sıraladığımız işlevleri ve kötülükle mücadelede Ameşa Spentalara yardım etmeleri sebebiyle Sami kökenli dinlerdeki büyük meleklerin yardımcılığını yapan meleklere benzeyen İzedleri, Zerdüştîlikte ikincil derecedeki melekler yahut meleksi varlıklar olarak belirlemiş bulunmaktayız.

Zerdüştilikte melek inancı kapsamında incelediğimiz bir başka varlık grubu ise koryucu kimliğiyle bilinen Fravaşiler adındaki meleksi varlıklardır. Bu incelemede, Zerdüştîlikteki Fravaşi inancının kökeni ve Fravaşilerin mahiyeti hakkında bir iddianın ortaya atıldığını tespit etmiş bulunmaktayız. Bu kapsamda Zerdüştîlikteki Fravaşi inancının, Zerdüşt öncesi Hint-İran geleneğindeki atalar kültünden tevarüs ettiği şeklinde bir görüş

ortaya atılmaktadır. Öne sürülen bu iddiaya göre Fravaşiler ise hayatta olan ahfadını (torunlarını ya da soyunu) kötülüklerden korumak amacıyla dünyada birtakım faaliyetlerde bulunan ata ruhları şeklinde tanıtılmaktadır. Bu iddiaya karşılık Zerdüştî gelenekte Fravaşilerin, ata ruhları olmadıkları, aksine Tanrı Ahura Mazda'ya itaat eden, onun iradesine göre yeryüzünde ve gökyüzünde birtakım faaliyetlerde bulunan, kötülükle mücadelede Ameşa Spentalar ve İzedlerle birlikte hareket eden varlıklar oldukları dile getirilmektedir. Nitekim Avesta'da Fravaşilerin, başta insanlar olmak üzere yeryüzünü, suları, bitkileri, faydalı hayvanları, tarım alanlarını, gökyüzünü, güneşi, ayı, yıldızları, kısaca evrendeki bütün iyi unsurları, kötü güçlere karşı korudukları ve bu görev için dünyada her iyi varlık için tahsis edilmiş özel bir fravaşinin olduğu dile getirilmektedir. Bu durumda Fravaşilerin, İslam'daki hafaza meleklerine benzer bir yapıya sahip oldukları anlaşılmaktadır. Fravaşilerin, yürüttükleri koruyuculuk vazifesi yanında Tanrı ile insan arasında iletişimi sağlamak, insanlara doğruyu seçme konusunda yol göstermek, yalan karşısında doğruluğu egemen kılıp tanrısal yasayı ve kozmik düzeni muhafaza etmek gibi başka görevlerinin de olduğu ifade edilmektedir. Buraya kadar sıraladığımız özellikleri ve kötülükle mücadelede Ameşa Spentalara ve İzedlere yardımcı olmaları sebebiyle Fravaşileri, Zerdüştîlikte üçüncül derecedeki melekler ya da meleksi varlıklar olarak belirlemiş bulunmaktayız.

Sonuç olarak Zerdüştîlikte melek inancı üzerine yaptığımız bu çalışmada Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam gibi dinlerdeki melek anlayışına benzer bir anlayışın Zerdüştîlikte de var olduğunu tespit ettik. Bu sebeple Zerdüştî literatürde melek ifadesi kullanılmasa da mahiyet, özellik ve işlevleri göz önünde bulundurulduğunda statü bakımından birinci grup kabul edilen Ameşa Spentaların lider yahut efendi melekler, ikinci gruptaki İzedlerin yardımcı melekler ve üçüncü gruptaki Fravaşilerin ise koruyucu melekler olarak tanıtılabileceği sonucuna vardık.

KAYNAKÇA

Afîfî, Rahim, *Esatir ve Ferheng-i İran*: *der Nevişteha-i Pehlevi*, İntişarat-i Tus, Tahran 1383.

Akalın, Şükrü Halûk, *TDK Türkçe Sözlük,* TDK Yayınları, Ankara 2011.

Alıcı, Mehmet "Mecusîlik", *Dinler Tarihi El Kitabı*, ed.: Baki Adam, Grafiker Yayınları, Ankara 2015, ss. 243-267.

Alıcı, Mehmet, "Yezdan", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 43, 2013, ss. 512-513.

Alıcı, Mehmet, "Zerdüşt'ten Günümüze Mecusilik/Zerdüştîlik", *Doğudan Batı'ya Düşüncenin Serüveni*, ed.: Bayram Ali Çetinkaya, cilt ed.: Ali Osman Kurt, İnsan Yayınları, c. 1, İstanbul 2015, ss. 773-798.

Alıcı, Mehmet, *Kadim İran'da Din: Monteizm'den Düalizm'e Mecusi Tanrı Anlayışı*, Ayışığı Kitapları Yayınları, İstanbul 2012.

Amuzgar, Jale, *Tarih-i Esatir-i İran*, Neşr-i Semt, Tahran 1393.

Amuzgar, Jale; Tefezzuli, Ahmet, *Usture-i Zindegi-yi Zertoşt*, Neşr-i Çeşme, Tahran 1389.

Arien, Arman, *Nigareha-i Ahura-i*, Neşr-i Movc, Tahran 1395.

Arneth, Martin, "Melek (Hrst.): Büyük Melekler", *İslamiyet-Hıristiyanlık Kavramlar Sözlüğü*, ed.: Mualla Selçuk, Halis Albayrak, Peter Antes, Richard Heinzmann, Martin Thurner, c. 2, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara 2016, ss. 534-535.

Arneth, Martin, "Melek (Hrst.): Büyük Melekler", *İslamiyet-Hıristiyanlık Kavramlar Sözlüğü*, ed.: Mualla Selçuk, Halis Albayrak, Peter Antes, Richard Heinzmann, Martin Thurner, c. 2, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara 2016.

Ashtiani, Jalaleddin, *The İdeal of Man: Analysis of İdeas; Zarathushtra*, Trns.: Mamak

Aştiyani, Celaleddin, *Zertoşt: Mazdayasna ve Hukumet*, Şirket-i Siham-i İntişar, Tahran 1394.

Aydın, Fuat, "Melekût", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 29, 2004, ss. 45-47.

Ayverdi, İlhan, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 2005.

Azamat, Nihat, "Melekût", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 29, 2004, ss. 47-48.

Bachhaus, Knut, "Apokrifler (Hrst.)", *İslamiyet-Hıristiyanlık Kavramlar Sözlüğü*, ed.: Mualla Selçuk, Halis Albayrak, Peter Antes, Richard Heinzmann, Martin Thurner, c. 2, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara 2016, ss. 68-69.

Barmerge, Bernard J., "Angels and Angelology", *Encyclopardia Judaıca*, ed.: Fred Scolnik, vol. 2, Thomson Gale USA 2007.

Baş, Erdoğan; İnci, Salih, *Ana Hatlarıyla Yahudilik Hıristiyanlık ve İslam*, Erkam Yayınları, İstanbul 2014.

Bayraktar, Mehmet, "Ruh (İsl.)", *İslamiyet-Hıristiyanlık Kavramlar Sözlüğü*, ed.: Mualla Selçuk, Halis Albayrak, Peter Antes, Richard Heinzmann, Martin Thurner, c. 2, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara 2016, ss. 638-639.

Bedir, Ahmet; Tunçbilek, H. Hüseyin, "Harut ve Marut İki Melek mi?", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 10, sy. 4, 2002, ss.1-28.

Boyce, Mary, *A History of Zoroastrianism*, V. 1, E.J. Brill, Leiden/Köln 1975.

Boyce, Mary, *Menabı-i Mektub-i Din-i Zertoştî*, trc.: Şîma Caferî, Merkez-i Pejuhişha-i İranî ve İslamî, Tahram 1393.

Boyce, Mary, *Textual Sources For The Study Of Zoroastianism*, The Universty of Chicago Press, Chicago 1984.

Boyce, Mary, *Zertoştiyan: Baverha ve Adab-i Dini-yi Anha*, trc.: Asker Behrami, İntişarat-e Kaknos, Tahran 1395.

Caferî, Ali Ekber, *Peyam-i Zertoşt,* Neşr-i Fravahar, Tahran 1361.

Caferî, Ali Ekber, *Zertoşt ve Din-i Behi*, İntişarat-i Câmî, Tahran 1385.

Cebeci, Lütfullah, "İsrafil", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 23, 2001, ss. 180-181.

Cebeci, Lütfullah, "Mîkâil", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 30, 2005, ss. 45-46.

Christensen, Arthur E., *Mazdaperesti der İran-i Kadim: Tehkikat der Bab-i Kiş-i Zertoşti-yi İran-i Bastan*, trc.: Zebihullah Safa, İntişarat-i Hirmendi Tahran 1388.

Curtis, Vesta Sarkhosh., *Ustureha-i İranî,* trc.: Abbas Mohabber, Neşr-i Merkez, Tahran 1393.

Çağbayır, Yaşar, *Ötüken Türkçe Sözlük*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2007.

Çolak, Ali, *Kur'an ve Hadislere Göre Melek Kavramı*, (Yüksek Lisans Tezi/Çukurova Üniversitesi, Adana 2000).

Darmesteter, James, *Avesta: Zerdüştilerin Kutsal Metinleri*, çev.: Fahriye Adsay, İbrahim Bingöl, Avesta Yayınları, İstanbul 2014.

Demirci, Kürşat, "Harut ve Marut" *TDV İslam Ansiklopedisi,* c.16, 1997, ss. 262-264.

Dhalla, Maneckji N., *Zoroastrian Theology: From the Earliest Times to the Present Day*, New York 1914.

Doğan, Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, Bahar Yayınları, İstanbul 1996.

Dusthah, Celil, *Avesta: Kohenterin-i Surudha ve Metinha-i İranî, I-II*, İntişarat-i Murvarid, Tahran 1394.

Ekberî, Rahim Çavuş, *Heft Rezm-i Fravahar*, İntişarat-i Zovvar, Tahran 1381.

el-Firuzâbâdi, Mecduddin, *el-Kâmûsu'l Muhît*, Daru'l Hadis, Kahire 2008.

Eliade, Mirchea, *Dinsel İnançlar Ve Düşünceler Tarihi: Taş devrinden Eleusis Mysteria'larına*, c. 1, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2003.

el-İsfahanî, Rağıb, *Müfredat: Kur'an Kavramları Sözlüğü*, çev: Abdulbaki Güneş, Mehmet Yolcu, Çıra Yayınları, İstanbul 2012.

Enverî, Hasan, *Ferheng-i Fişorde-i Sokhen*, İntişarat-i Sokhen, Tahran 1382.

Erbaş, Ali, "1/2: Melek", *TDV İslâm Ansiklopedisi,* c. 29, 2004, ss. 37-39.

Erbaş, Ali, "Melek Düşüncesinin Farklı İnançlardaki Tezahürleri", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* sy. 1, 1996, ss. 107-128.

Erbaş, Ali, *Melekler Alemi: İlahi Dinlerde Melek İnancı*, Paradoks Yayınları, İstanbul 2012.

Esed, Muhammed, *Kur'an Mesajı,* Meal-Tefsir, çev.: Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, İşaret Yayınları, İstanbul 2002.

eş-Şehristânî, Muhammed bin Abdülkerim, *Dinler ve Mezhepler Tarihi*, çev. Muharrem Tan, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2014.

Gavirî, Susan, *Anahita: der Ustureha-i İrani*, İntişarat-i Kaknos, Tahran 1395.

Gustav Davidson, *Melekler Sözlüğü: Gözden Düşmüş Melekler Dahil*, çev.: İsmail Yerguz, Sel Yayınları, İstanbul 2013.

Gündüz, Şinasi; Sarıkçıoğlu Ekrem; Ünal, Yavuz, *Dinlerde Yükseliş Motifleri,* Vadi Yayınları, İstanbul 2016.

Hançerlioğlu, Orhan, *Dünya İnançları Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2000.

Harputî, Abdullatif, *Kelam Tarihi*, sad. ve not.: Muammer Esen, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2005.

Haug, Martin, *Essays On The Sacret Language Writings And Religios Of The Parsis*, Trübner &Co., Ludgate Hill, London 1878.

Hinnells, John R., *Şinahte-i Esatir-i İran*, trc.: Jale Amuzgar, Ahmed Tafazzoli, Neşr-i Çeşme, Tahran 1373.

Humbach, Helmut, *Mitra der Hindustan ve Nezd-i Muğan-i Hindu-yi Şode*, trc.: Rukiye Behzadi, Pejuhende, Tahran 1379.

Humbach, Helmut, *The Gathas of Zarathushtra and The Other Old Avestan Texts, V. I-II,* Heidelberg 1991.

Insler, Stenley, *The Gathas*, E. J. Brill, Leiden 1975.

Işık, Hidayet, *Mecusilikte Ateş Sembolü*, y.y., Diyarbakır 2014.

İbn Manzur, *Lisanu'l Arab*, Daru'l Mearif, c. 6, Kahire (h.)1119.

Kanga, K. Edalji, *An English-Avesta Dictionary*, Bombay 1909.

Kanun-i Danişcuyan-i Zertoştî, *Gatha*, İntişarat-i Kanun-i Danişcuyan-i Zertoşt, Tahran 1388.

Katar, Mehmet, "Hıristiyanlık II", *Dinler Tarihi*, ed.: Ali İhsan Yitik, Dokuz Eylül Üniversitesi Uzaktan Eğitim Yayınları, İzmir 2013, ss. 191-211.

Katar, Mehmet, *Yahudilik Hıristiyanlık ve İslam'da Tövbe*, Eskiyeni Yayınları, Ankara 2017.

Kaya, Korhan, *Hint Mitolojisi Sözlüğü*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2003.

Kılavuz, Ahmet Saim, "Azrail", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 4, 1991, ss. 350-351.

Kılavuz, Ahmet Saim, *Anahatlarıyla İslam Akaidi ve Kelam'a Giriş*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2011.

Kutluer, İlhan, *Yitirilmiş Hikmeti Ararken*, İz Yayınları, İstanbul 2011.

Kutsal Kitap, Kitabı Mukaddes Şirketi Yayınları, İstanbul 2001.

Meral, Yasin, "İbn Meymun'a Göre Yahudilik'te İman Esasları" *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 52: 2(2011), ss. 243-266.

Meral, Yasin, *Samiri'nin Buzağısı*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2018.

Mihr, Ferheng, *Felsefe-i Zertoşt*, Neşr-i Cami, Tahran 1374.

Mihrin, Mihrdad, *Ayin-i Rast-i ya Yektaperesti-yi Zertoşt*, İntişarat-i Fravahar, Tahran 1361.

Mohapatra, A. Ranjan, "Hinduzm", çev: Hidayet Işık, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* c. 13 (2002) , ss. 169-181.

Moin, Muhammed, *Ferheng-i Farisî*, İntişarat-i Emir Kebir, Tahran 1382.

Moşirî, Menijeh, *Firaz u Furud-i Mektubha-i Fikrî der İran-i Bastan,* İntişarat-i Hocesteh, Tahran 1393.

Mutçalı, Serdar, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yayınları, İstanbul 1995.

Niknam, Kuroş, *Kenkaşî ber Zındegî ve Endişe-i Zertoşt*, İntişarat-i Behcet, Tahran 1393.

Nourbakhsh, Sherkat-e Sahami-e Enteshar, Tahran 1380/2002.

Omerxali, Xanna, "Zerdüşt ve Avesta", *Avesta: Zerdüştîlerin Kutsal Metinleri*, İng. çev.: James Darmesteter, T. çev.: Fahriye Adsoy, Avesta Yayınları, İstanbul 2014.

Oşîderî, Cihangir, *Dânişnâme-i Mazdayesna: Vajename-i Tovzih-i Ayîn-i Zertoşt*, Neşri Merkez, Tahran 1394.

Özbek, Durmuş, "Bugünkü Semavi ve İlahi Kitaplarda Melek ve Özellikleri", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 3, 1990, ss. 297-330.

Özervarlı, M. Sait, "2/2: Melek: İslam İnancında Melek", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 29, 2004, ss. 40-42.

Özsoy, Ömer; Güler, İlhami, *Konularına Göre Kur'an*, Fecr Yayınları, Ankara 2006.

Polat, Mahmut, *Günümüz İran Zerdüştiliği Üzerine Bir Araştırma*, (Yüksek Lisans Tezi/ Çukurova Üniversitesi, Adana 2013).

Purdavud, İbrahim (çev. ve tfs.), *Gatha: Kohenterin Bahş-i Avesta*, İntişarat-i Esatir, Tahran 1389.

Purdavud, İbrahim (çev. ve tfs.), *Yeştha I-II*, İntişarat-i Esatir, Tahran 1394.

Purdavud, İbrahim (çev.), *Vendidad*, Ali Rıza Keyani, İhsan M. (Yay. haz.), www.tarikhfa.com, 1392.

Purdavud, İbrahim (çev.), *Visperad*, Ali Rıza Keyani, İhsan M. (Yay. haz.), www.tarikhfa.com, 1392.

Purdavud, İbrahim (çev.), *Yesna*, Ali Rıza Keyani, İhsan M. (Yay. haz.), www.tarikhfa.com, 1392.

Purdavud, İbrahim (tef. ve tel.), *Horde Avesta: Cuzv-i Ez Nâme-i Mînu-i Aveste*, İntişarat-i Esatir, Tahran 1386.

Purdavud, İbrahim, *Yad-daştha-i Gatha*, İntişarat-i Esatir, Tahran 1394.

Rezi, Haşim (çev.), *Avesta: Kohenterin-i Gencine-i Mektubê İran-i Bastan*, İntişarat-i Behcet, Tahran 1394.

Rezi, Haşim, *Tealim-i Zertoşt*, İntişarat-i Hazar, Tahran, Ts..

Rousseau, Hervé, *Dinler: Tarihi ve Sosyal İncelemeler*, çev.: Osman Pazarlı, Remzi Kitabevi, İstanbul 1970.

Serdar, Murat, "Hıristiyanlık ve İslam'da Meleklerin Varlık ve Kısımları (Angelojik Bir Mukayese Denemesi)", *Bilimname XVII*, 2009/2, ss. 139-164.

Skjærvø, Prods Oktor, *Introduction to Zoroastrianism*, Cambridge University Press, Cambridge 2005.

Şehzadi, Rüstem (çev.), *Gatha*: *Surudha-i Zertoşt*, İntişarat-i Farvahar, Tahran 1393.

Taherî, Sadruddin, *İzedbanuvan der Ferheng u Esatir-i İran ve Cihan*, Ruşengeran ve Mutaalat-i Zenan, Tahran 1393.

Taraporewala, Irach J. I., *Zerdüşt Dini: Zerdüşt'ün Gathaları, Üç Unutulmuş din –Mitraizm, Maniheizm, Mazdakizm*, çev.: Nice Damar, Avesta Yayınları, İstanbul 2002.

Tarlan, Ali Nihad, *Zerdüşt'ün Gataları; Zerdüşt'ün Öz Şiirleri*, Sühulet Matbaası, İstanbul 1935.

Thurner, Martin, "Melek (Hrst.): Melek İnancı", *İslamiyet-Hıristiyanlık Kavramlar Sözlüğü*, ed.: Mualla Selçuk, Halis Albayrak, Peter Antes, Richard Heinzmann, Martin Thurner, c. 2, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara 2016, ss. 533-534.

Thurner, Martin, "Ruh (Hrst.)", *İslamiyet-Hıristiyanlık Kavramlar Sözlüğü*, ed.: Mualla Selçuk, Halis Albayrak, Peter Antes, Richard Heinzmann, Martin Thurner, c. 2, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara 2016, ss. 639-640.

Toprak, Süleyman, "Münker ve Nekir", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 32, 2006, s. 14-15.

Ulansey, David, *Pejuhiş-i Nu Der Menşe-i Mitraperesti: Keyhanşinasî ve Nicat ve Restgarî Der Dünya-yi Bastan*, trc. ve thk.: Meryem Amînî, Neşr-i Çeşm, Tahran 1380.

Vermaseren, Martin J., *Ayin-i Mitra*, trc.: Bozorg Naderzad, Neşr-i Çeşme, Tahran 1393.

Yavuz, Yusuf Ş.; Ünal, Zeki, "Cebrâil", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 7, 1993, ss. 202-204.

Yıldırım, Nimet, "Zerdüşt'ün Kutsal Kitabı Avesta", *Şarkiyat Mecmuası Dergisi*, sy. 18, 2011, ss. 147-170.

Yitik, Ali İhsan, *Doğu Dinleri*, İsam Yayınları, İstanbul 2014.

Zaehner, R. C., *The Dawn and Twilight of Zoroastrianism*, G. P. Putnam's Sons, New York 1961.

Zeren, Zehra, *Hint Kökenli Dinlerde Tanrı Tasavvuru*, (Yüksek Lisans Tezi/Ankara Üniversitesi, Ankara 2010).

Web Siteleri

Avesta-Zoroastrian Archives, "Angel of Zoroastrianism", *Avesta.org*, http://www.avesta.org/angels.html, e.t: 02.03.2019.

Avesta-Zoroastrian Archives, "Visperad", *Avesta.org*, http://www.avesta.org/visperad/vrsbe.htm#chap3, e.t: 08.11.2018.

Boyce, Mary, "Ābān Yašt", *EI.*, http://www.iranicaonline.org/articles/aban-yast, e.t: 22.11.2018.

Boyce, Mary, "Ādur," *EI.*, http://www.iranicaonline.org/articles/adur-and-adar-middle-persian-word-for-fire-the-avestan-form-is-atar-of-unknown-derivation-and-the-late-form, e.t: 23.09.2018.

Boyce, Mary, "Ahura Mazdā", *EI.*, http://www.iranicaonline.org/articles/ahura-mazda, e.t:18.06.2018.

Boyce, Mary, "Aməša Spənta", *EI.*, http://www.iranicaonline.org/articles/amesa-spenta-beneficent-divinity, e.t: 11.03.2018.

Boyce, Mary, "Amurdād", *EI.*, http://www.iranicaonline.org/articles/amurdad-pahl, e.t: 03.07.2018.

Boyce, Mary, "Ardwahišt", *EI.*, http://www.iranicaonline.org/articles/ardwahist-av, e.t: 26.06. 2018.

Boyce, Mary, "Ārmaiti", *EI.*, http://www.iranicaonline.org/articles/armaiti, e.t: 31.05.2018.

Boyce, Mary, "*Ātaš", EI.,* http://www.iranicaonline.org/articles/atas-fire, e.t: 23.09.2018.

Boyce, Mary, "Fravaši", EI., http://www.iranicaonline.org/articles/fravasi- e.t: 24.11.2018.

Boyce, Mary, "Haoma ii. The Rituals", *EI.*, http://www.iranicaonline.org/articles/haoma-ii, e.t: 23.11.2018.

Boyce, M.; Chaumont, M. L.; Bier, C.,"Anāhīd," *EI.* http://www.iranicaonline.org/articles/anahid, e.t: 22.11.2018.

Boyce, M.; Taillieu, Dieter, "Haoma", *EI.*, http://www.iranicaonline.org/articles/haoma, e.t: 22.11.2018.

Deuterokanonik (afokrif) Kitaplar, "Tobit", *Kutsal-kitap.net*, https://kutsal-kitap.net/bible/tr/index.php?mc=3&sc=1259, e.t: 30.06.2019.

Fredericksen, Linwood "Varieties Of Angels And Demons In The Religions Of The World", *E.B.*, https://www.britannica.com/topic/angel-religion/Varieties-of-angels-and-demons-in-the-religions-of-the-world, e.t: 02.07.2019.

Goldman, Leon, "Rašn Yašt", *EI.*, http://www.iranicaonline.org/articles/rasn-yast, e.t: 14.11.2018.

Guillemin, J. Duchesne, "Ahriman," *EI*, http://www.iranicaonline.org/articles/ahriman, e.t: 10.11.2018.

Hintze, Almut, "Yašts", *EI.*, http://www.iranicaonline.org/articles/yashts, e.t; 30.09.2018.

Kur'an-ı Kerim, *DİB. Meali*, http://kuran.diyanet.gov.tr/mushaf/kuran-tefsir-1/fatiha-suresi-1/ayet-1/diyanet-isleri-baskanligi-meali-1.

Malandra, William M., "Gəuš Uruuan", *EI.*, http://www.iranicaonline.org/articles/geus-uruuan-, e.t: 24.09.2018.

Malandra, William M., "Gəuš Tašan", *EI.*, http://www.iranicaonline.org/articles/geus-tasan, e.t: 24.08.2018.

Malandra, William W., "Sraoša", *EI.*, http://www.iranicaonline.org/articles/sraosa, e.t: 18.09.2018.

Malandra, William W., "Khordeh Avestā", *EI.*, http://www.iranicaonline.org/articles/khordeh-avesta, e.t: 18. 05. 2018.

Malandra, William W., "Šahrewar", *EI.*, http://www.iranicaonline.org/articles/sahrewar, e.t: 26.06. 2018.

Malandra, William W., "Vāyu", *EI.*, http://www.iranicaonline.org/articles/vayu, e.t: 22.11.2018.

Malandra, William W., "Vendīdād", *EI.*, http://www.iranicaonline.org/articles/vendidad, e.t: 18. 05. 2018.

Malandra, William W., "Visperad", *EI.*,, http://www.iranicaonline.org/articles/visperad, e.t: 18.05.2018.

Malandra, William W., "Yasna," *EI.*, http://www.iranicaonline.org/articles/yasna, 30.09.2018.

Modi, J. J., "The Farokhshı", *A.O.*, http://www.avesta.org/ritual/rcc5.htm#chap17, e.t: 27.11.2018.

Narten, Ph. Gignoux J., "Behmen", *EI.*, http://www.iranicaonline.org/articles/bahman-vohu-manah, e.t: 28.06.2018.

Panaino, Antonio, "Hordād," *EI.*, http://www.iranicaonline.org/articles/hordad, e.t: 03.07.2018.

Percival, Henry, "II. Council of constantinople", *Newadvent.org*, http://www.newadvent.org/fathers/3812.htm, e.t:05.01.2018.

Percival, Henry, "II. Council of Nicaea", *Newadvent.org*, http://www.newadvent.org/fathers/3819.htm, e.t: 05.01.2018.

Percival, Henry, "Synod of Laodicea", *Newadnevt.org*, http://www.newadvent.org/fathers/3806.htm, e.t: 04.01.2018.

Pope, Hugh, "Angels", *Newadvent.org*, http://www.newadvent.org/cathen/01476d.htm, e.t: 05.01.2018.

Schlerath, B.; Skjærvø, P. Oktor, "Aša", *EI.*, http://www.iranicaonline.org/articles/asa-means-truth-in-avestan, e.t: 26.06.2018.

Schlerath, B.; Skjærvø, P. Oktor, "Aši", *EI.*, http://www.iranicaonline.org/articles/asi-avestan-reward-share-portion-, e.t: 21.09.2108.

Schmidt, Hanns-Peter, "Mithra", *EI.*, http://www.iranicaonline.org/articles/mithra-i, e.t: 30.11.2018.

The Editors of Encyclopaedia Britannica, "Uriel", *E.B.*, https://www.britannica.com/topic/Uriel, e.t: 02.07.2019.

ÖZET

GÜNEŞ, Adnan, *Zerdüştîlikte Melek İnancı*, Yüksek Lisans Tezi (Danışman: Prof. Dr. Mehmet KATAR) Ankara Üniversitesi, 2019, 160 sayfa.

Bu çalışma, Zerdüştîlikte melek inancını inceleme konusu etmektedir. Amacımız Zerdüştîlikte diğer dinlerdeki melek anlayışına benzer, tanrısal iradeyi yerine getiren ve Tanrı ile insan arasında aracılık yaptığına inanılan manevi varlıkların olup olmadığını araştırmaktır. Bu amaçla tezimizde Zerdüştîlikte Tanrı Ahura Mazda tarafından yaratılan ve Yahudilik, Hıristiyanlık, İslam gibi dinlerdeki meleklere benzer özellikleri olan Ameşa Spentalar, İzedler (Yazatalar), Fravaşiler adlı manevi varlıkları inceleme konusu yaptık.

Yaptığımız bu araştırmada Zerdüştîlikte yukarıda adları zikredilen varlıkların Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam gibi dinlerdeki meleklere tekabül eden varlıklar olduğunu ve bunların kendi aralarında çeşitli gruplara ayrıldığını tespit ettik. Bu kapsamda Zerdüşt döneminden itibaren kaynaklarda zikredilen Ameşa Spentaların üst düzey melekler grubunu oluşturduğu ve bu dinin en önemli melek grubunu teşkil ettiği sonucuna vardık.

İkinci bölümde ele aldığımız İzedler ve Fravaşilerin ise Ameşa Spentalara kıyasla ikincil ve üçüncül melek grubunu teşkil ettiğini tespit ettik. Bu çerçevede bunların Ameşa Spentalara temel işlerinde yardımcı oldukları ve insanları iyiye yönlendirerek kötülüklerden korudukları sonucuna vardık. Sonuç itibariyle yaptığımız bu çalışmada, Zerdüştîlikte melek inancının bulunduğunu ve bu meleklerin Ameşa Spentalar, İzedler ve Fravaşiler gibi farklı gruplara ayrıldığını ve bunların Tanrı Ahura Mazda adına çeşitli işleri yerine getirdiklerini tespit ettik.

Anahtar kelimeler: Zerdüştîlik, Avesta, Gatha, Ahura Mazda, Melek, Ameşa Spentalar, İzedler (Yazatalar), Fravaşiler.

ABSTRACT

GÜNEŞ, Adnan, *The Belief Of Angel In Zoroastrianism*, Master's Degree Thesis, (Supervisor: Prof. Dr. Mehmet KATAR), Ankara Universty, 2019, 160 pages.

The subject of this thesis is the belief of angel in Zoroastrianism. The main aim of this study is to investigate that whether there are spiritual beings in Zoroastrianism that are similar to the concept of angel in other religions that is to say fulfill divine will and function as intermediaries between God and humanity. For this purpose, the spiritual beings, Amesha Spentas, Yazathas and Fravashis, which were created by God Ahura Mazda and have similar characteristics of angel in religions such as Judaism, Christianity and Islam, were examined in this thesis.

In this study, it has been determined that these aforementioned entities correspond to angel in religions such as Judaism, Christianity and Islam and they can be divided into various groups. In this context, it has been deduced that Amesha Spentas, which are mentioned since the time of Zoroastrian, are first tier angels and they constitute most crucial group of angel.

In the second chapter of this study, it has been determined that Yazatas and Fravashis constitute the secondary and tertiary group of angel. In the light of this, it has been concluded that they guard people from evil by guiding them to the good and they assist Amesha Spentas in regard to their main works about human beings, universe and afterlife.

Keywords: Zoroastrianism, Avesta, Gatha, Ahura Mazda, Angel, Amesha Spentas, Yazatas, Fravashis.